

ЗАВОД ЗА ЗАШТИТУ
СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ

СРЕМСКА МИТРОВИЦА

Главни уредник:

Др Ненад Лемајић, Одсек за историју – Филозофски факултет,
Нови Сад

Уређивачки одбор и припрема рукописа за штампу:

Горана Лемајић
Биљана Лучић

Превод:

Јелена Фаранов

Издавач:

Завод за заштиту споменика културе Сремска Митровица
"установа културе од националног значаја"

За издавача:

Љубиша Шулаја, директор

Прелом:

Бранислав Писаревић

Дизајн корица:

Јадранка Вулетић

Штампа:

АМ Graphic, Лаћарак

Тираж:

100 примерака

ISBN 978-86-906655-8-7

Одржавање Међународног скупа и објављивање

ове књиге је помогао

Град Сремска Митровица

Међународни научни симпозијум

КОНСТАНТИН, СИРМИЈУМ И РАНО ХРИШЋАНСТВО

(зборник радова)

Сремска Митровица, 2014

ПРЕДГОВОР

Међународни научни симпозијум **Константин, Сирмијум и рано хришћанство, 1700 година Миланског едикта** одржан 20. јуна 2013. године у Сремској Митровици у организацији **Завода за заштиту споменика културе у Сремској Митровици** и **Филозофског факултета у Новом Саду** а уз свестрану подршку града Сремске Митровице, представља значајан допринос у проучавању позне антике и почетака хришћанства на овим просторима. Намера организатора скупа је била да се поводом значајног јубилеја 1700 година од Миланског едикта још једном протумаче историјски извори о овом изузетном периоду. На овом симпозијуму учешће је узело осморо научника са **Филозофског факултета у Новом Саду**, **Државног универзитета у Њујорку (State University of New York)** и **Америчког истраживачког центра у Софији (American research center in Sofia)**.

Огроман значај Константина I Великог за успон хришћанства у Римском царству стављен је радовима са скупа у контекст Сирмијума. Овај град је после пораза Константиновог супарника Лицинија 316. године постао повремено боравиште Константина Великог али и простор на коме ће хришћанство у наредним годинама изузетно напредовати. Половином IV века, у време успона аријанске јереси у граду су одржавани значајни црквени сабори. Престајење Сирмијума у верски центар биће од изузетног значаја за каснију християнизацију словенских народа који су се потом ту доселили.

Од осам радова прочитаних на скупу пет је посвећено активностима Константина (Мајкл Вернер, **Константин, Сирмијум и почеци раног хришћанства**, Ерик де Сена, **Константин у царској палати у Сердици**, Снежана Вукадиновић, **Једна царска биографија посвећена Константину Великом**, Светозар Бошков, **Константин Велики у српској историографији XIX века**, Александра Смирнов – Бркић, Ифигенија Драганић, **Милански едикт-питање ауторства**), два првом сирмијумском епископу Иринеју (Александра Смирнов – Бркић, Ифигенија Драганић, **Пасија св. Иринеја Сирмијског – грчка и латинска редакција**, Борис Стојковски, **Житије Светог Иринеја Сирмијског у Етиопском синаксару**), а један односу Сирмијума и словенске ћирилометодијанске црквене традиције (Ненад Лемајић, **Сирмијум и ћирилометодијанско наслеђе**).

У овом зборнику радова објављује се шест радова са скупа а за два која до објављивања Зборника нису пристигла у редакцију дају се само апстракт (Мајкл Вернер, **Константин, Сирмијум и почеци раног хришћанства** и Александра Смирнов – Бркић, Ифигенија Драганић, **Милански едикт-питање ауторства**).

Објављивањем зборника радова, до кога због финансијских разлога долази са малим закашњењем представљају се и широј научној јавности резултати скупа на коме су продубљена сазнања у

сагледавању процеса у периоду позног Римског царства и раног средњег века као и дугорочни утицај догађаја из времена Константина на ове процесе. Велику захвалност за подршку организацији скупа и објављивању овог Зборника организатори дугују **Граду Сремска Митровица** и **Музеју Срема** из Сремске Митровице.

Уредништво

Др Ерик К. Де Сена
Амерички истраживачки центар у Софији

КОНСТАНТИН У ЦАРСКОЈ ПАЛАТИ У СЕРДИЦИ

Сажетак: Овај рад се бави присуством и активностима Константина Великог у Сердици, као и у провинцијама *Dacia Mediterranea*, *Dacia Ripensis* и *Thracia* од 316. до 330. године н.е. Рад почиње историјским прегледом Константинових активности у региону, након чега следи археолошки преглед Сердике и других области на територији данашње Бугарске, у чијем је развоју Константин можда имао улогу. Посебно ћемо размотрити питање могуће локације царске палате у Сердици.

Кључне речи: Сердика, Константин Велики, Бугарска.

I. Увод.

Рођен у или око Наисуса око 272. године н.е, Константин је најпознатији по подршци хришћанству, ратовима против супарничких царева и градитељским подухватима у Риму и Цариграду.¹ Мало се зна о његовом одрастању и његова прича за нас почиње крајем III века када је његов отац био на месту тетрарха на северозападним територијама Царства. За време Тетрархије, Константин је провео неколико формативних година у Никомедији; такође је ишао у ратне походе за Диоклецијана и Галерија на Истоку и дуж Дунава. Годину дана након што се придружио свом оцу у Галији и Британији, Константин је проглашен за цара. Нови цезар се сместа дао на консолидовање својих снага у северозападним провинцијама и започео своју прву борбу за превласт, која је кулминирала 308. године а окончана је 28. октобра 312. године на Милвијском мосту близу Рима. Тиранин Максенције је надвладан, а Константин је додао Италију својим царским поседима. Лициније је наредне године потукао Максимиана Дају, док је Галерије у међувремену умро 311. године.

¹ Литература о Константину је обимна; класичне биографије су Baker 1931; Burckhardt 1949; MacMullen 1969; одличне савремене верзије укључују Barnes 2006 и 2011; Odahl 2004; Van Dam 2008.

Осмогодишња борба, од 316. до 324. године, између Константина и Лицинија довела је Константина до Балкана; истовремено се борио против Сармата и Гота. Прва битка против његовог новог ривала десила се октобра 316. године код Цибале, а њен исход је било Лицинијево повлачење у источну Тракију. Да би држао Лицинија на оку, Константин је у децембру презимио у Сердици. Овај рад се бави Константиновим активностима у Сердици и на територији данашње Бугарске: војним походима, градитељским подухватима у војним центрима и градовима и његовом улогом у Сердици. Кључно питање се тиче одређивања локације царске резиденције у Сердици.

II. Константин на територији данашње Бугарске.

Не постоје непосредни наводи о Константиновом присуству на територији данашње Бугарске пре децембра 316. године (Слика 1). За време Тетрархије, Константин је био на Диоклецијановом двору у Никомедији и често је ишао у војне походе са Диоклецијаном или Галеријем. У том смислу, вероватно је да су Константин и Галерије водили битку против Сармата 294. године. Међутим, знајући где се Сармати налазе у Панонској низији, сви војни напори вероватно су били усмерени између Карнунтума, Сингидунума и Виминацијума. Константин је можда био укључен у војне походе против Гота у региону доњег тока Дунава крајем деведесетих година III века, што би га довело на територију данашње Бугарске. Поред ових епизода, често је боравио у Малој Азији и Источном римском царству до 305. године.

Након што је консолидовао своје снаге на Западу, започео изградњу и посветио већи број значајних грађевинских пројеката у Риму, Константин је у септембру 316. године боравио у Верони. Константин и Лициније су се до тада већ спремали на окршај. Прва битка између две војске догодила се код Цибале месец дана касније, у октобру.² Иако недостају детаљи, Константин је повео у бици, и Лициније, чија је база била у Сирмијуму, се повукао у источну Тракију, допуштајући Константину да преузме Сирмијум и затим пређе на источне ободне *Dacia Mediterranea*. Константин је у Сердику стигао у децембру, где је презимио припремајући се за наставак сукоба са Лицинијем. Тачан датум битке код *campus Ardiensis* близу Хадријанополиса није познат, али морала се десити фебруара 317. године, пошто је споразум између Константина и Лицинија склопљен 1. марта у Сердици. Ово, наравно, обележава дан када су Константинови синови Крисп и Константин II били проглашени за цезаре, баш као и Лицинијев најмлађи син са Констанцијом. До јуна 317. године, Константин је био у Сирмијуму³ и можда је био ван наше територије око две године.

Царево кретање можемо лакше пратити почевши од 319. године. Одломци Теодосијевог законика смештају Константина у

²Barnes 1973, 36.

³CTh.11.30.7.

Сердику између новембра 319. и јануара 320. године.⁴ Био је у Сирмијуму⁵ до марта 320. године, али се вратио у Сердику у јуну, а онда је поново ту од децембра 320. до фебруара 321. године.⁶ Након тога је прешао у Сирмијум где је у марту званично прекинуо везе са Лицинијем тако што је повукао номинацију Лицинија I и II за конзуле и те године прогласио сопствене синове Криспа и Константина II за конзуле. Наредни тренутак кад можемо са сигурношћу тврдити да је цар био у Сердици је децембар 322. године.⁷ Током већег дела те године, Константин је био у Сирмијуму као и у средњем подунавском региону одбијајући нападе Сармата које је предводио краљ Раусимод (*Rausimodus*).⁸ Зима 322/323. године у Сердици се рано завршила када су Готи упали у регион доњег тока Дунава; Константинова војска је победила и цар је можда учврстио одбрану Римског царства у овом региону. Ово јасно није било по Лицинијевој вољи пошто је Константин практично оперисао у северној Тракији, која је припадала Лицинијевој територији. Након епизоде са Готима, Константин се са војницима и дворјанима преселио у Солун, град који ће користити као своје главно упориште у наредних неколико година. Презимио је у Сирмијуму 323/324. године и вратио се у Солун у фебруару да се припреми за битку која ће бити његов коначни окршај са Лицинијем.

Поново сазнајемо за Константинове активности на територији данашње Бугарске током 328. године. Цар је кратко боравио у Сердици маја 328. године на путу за Рим где је ишао на Јеленину сахрану.⁹ Мост чију је градњу започео да би прешао Дунав из Ескуса (*Oescus*) завршен је јула исте године. Константин је тестирао мост са својом војском, заузимајући мали део бивших римских територија Трајанове Дакије и обнављајући тврђаву у Ромули. Последњи тренуци када можемо сместити Константина у Сердику су септембар 329. године¹⁰ и фебруар 330. године¹¹. Константин је у Сердици провео бар 15 месеци, пре свега зими средином своје владавине, и док знамо за опште догађаје у Константиновим војним походима у оквиру овог региона, недостају многи детаљи, као што су градитељске активности.

Поред укупно више од 15 месеци проведених у резиденцији у Сердици, Константин је, такође, ишао у походе дуж Дунава и против Лицинија. У одбрани против Гота и борби против Лицинија морао је започети архитектонске радове, што за одбрану, што као награду за савезничке градове. Научници који раде у данашњој Бугарској доказали су да неколицина римских градова и војних центара има фазе које одговарају раном до средњем IV веку, али у већини случајева не постоје непосредни докази за директне интервенције овог цара.

⁴CTh.2.10.1, CTh.4.12.3 и 8.16.1.2.

⁵CTh.6.4.1.

⁶CTh.9.3.1.1, CTh.16.10.1, CTh.2.19.2 и CTh.9.42.1.4.

⁷CTh.3.32.1.

⁸MacMullan 1969, 134.

⁹Van Dam 2008, 52.

¹⁰CTh.12.1.16.

¹¹CTh.16.2.7.

Остатак овог одељка представља један извештај Константин грађитељски подухват у овом региону и неколико могућих који су под знаком питања.

Знајући за озбиљне војне интервенције против Гота у региону доњег тока Дунава, проналазак ојачаних утврђења дуж реке и друге линије одбране не би требало да буде изненађење. Константинови биографи нису били заинтересовани за детаље тако баналних догађаја као што је ратовање колико историчари раног и средњег периода царства; стога се у литератури не спомињу поименце попришта битака. Грађење ојачања на тврђавама можда није било прилика да цар стави натписе са посветама. Можемо само претпоставити да је цар наложио изградњу одређених елемената који су археолошки смештени у период Константинове владавине. У том погледу, претпоставља се да је утврђење **Дуросторум** из касног римског периода Константиново дело. Штавише, гарнизон на истом месту врло вероватно потиче из Константинових подунавских похода.¹² Слично томе, претпоставља се да утврђења из раног IV века и хореум у одбрамбеном гарнизону **Абритус** у унутрашњости припадају Константиновом периоду.¹³

Једини грађевински пројекат у Бугарској, такође уз Дунав, који се са сигурношћу може приписати Константину јесте бетонско-дрвени мост изграђен код **Ескуса**.¹⁴ Мост који је спајао Ескус са Сучидавом у данашњој Румунији, завршен је јула 328. године услед непрекидних напада Гота и других племена у дунавском региону. Константин је прешао мост са војском и поново освојио мали део Трајанове Дакије. Поново је утврдио војну базу у Ромули, око 40 км северно од Дунава. Претпоставља се да је и утврђено проширење Ескуса које датира из IV века такође из Константиновог периода.

Филипополис, смештен у јужно-централној тракијској долини, одувек је био важан град и чини се да је био још раскошнији него Сердика.¹⁵ Иако је град пао под Галеријеву па онда Лицинијеву власт, чини се да је Константин овде кратко боравио 317. године, уочи битке код *campus Ardiensis*. Већи број важних грађевинских пројеката може се сместити у Константин период; да ли је цар био укључен у њих је посебно питање. Међу пројектима за које се претпоставља да их је иницирао Константин је и четврта и последња фаза агоре.¹⁶ Монументална Источна капија можда датира из Константиновог периода; нешто дискутабилнија је рестаурација западних купатила и зграда нове инсуле. Хронологија није тачно утврђена и неки научници истичу да су оне вероватније резултат Галеријевих грађитељских подухвата.¹⁷

¹²Ivanov 2012b, 56.

¹³Ivanov 2012c, 180 и 189-89.

¹⁴Ivanov 2012a, 7-8.

¹⁵Topalilov 2012a, посебно 372-414; и Topalilov 2012b.

¹⁶Topalilov 2012b, 118.

¹⁷Topalilov 2012a, 413-414.

III. „Сердика је мој Рим”.

Извор из касне антике под називом *Anonymus post Dionem* или *Dio Continuatus* наводи у веома кратком одељку о Константину да је цар често изјављивао „Сердика је мој Рим”.¹⁸ Овај извор се може окарактерисати као анегдотски или сатиричан; стога не можемо јемчити за аутентичност ове изјаве. Без обзира у којој мери је волео и поштовао овај град, Константин је са прекидима боравио у Сердици између 316. и 323. и од 328. до 330. године, како је наведено у претходном одељку, и због тога му је била потребна палата.¹⁹ Збиља, Атанасије, александријски бискуп, пишући о Сабору из Сердике (343. године), спомиње да је свита од неколико десетина учесника одсела у царској палати.²⁰ Ипак, нема никаквих описа палате или назнака о њеној локацији у Сердици.

До касне антике, град Сердика се састојао од две суседне целине ограђене зидом. Најстарији део града, основан у I веку н.е. и први пут опасан бедемом за време владавине Марка Аурелија, има површину од 166.000 м². Отприлике 15% ове површине је археолошки истражено. Северно је био још један утврђени сектор, више него дупло већи од „Старе Сердике”, који је већим делом неубележен на картама. Научници мисле да је комплекс у оквиру старог дела града био Константинова резиденција, иако за то не постоје непосредни докази. Пре дискусије о могућој локацији царске палате у Сердици, пригодно је дати преглед познатих података о другим палатама изграђеним у периоду Тетрархије.

Величина аристократских домуса и вила у Италији и другим деловима римског света често је била импозантна, али резиденција цара је, у најмању руку, била посебна. Знамо на основу археолошких података из Помпеје, на пример, да су аристократске куће биле довољно велике да угосте породицу са слугама, док Катон Старији пише да је поред породице потребно око 15 чланова послуге како би се опслужила вила.²¹ Докази из касног римског домуса у *Ostia Antica* указују на сличан образац у ком породице живе са слугама. Док је „Августова кућа” (*Domus Augusti*) на Палатину била доста скромна, у њој је и даље могла да се смести царска породица са слугама. За разлику од ње, научници процењују да су Флавијанова палата у Риму и Хадријанова вила у Тиволију могле да приме стотину или више људи. Под владавином Марка Аурелија, цар више није имао луксуз

¹⁸Müller 1851, 199.15 Constantinus. 1. Constantinus principio consilium ceperat sedem regni in urbem Sardicam transferendi; captusque eius urbis amoresemper iterabat: « Roma mea Sardica est. »2. Constantinus decessorum suorum res gestas obscurarestudens, horum virtutes jocularibus quibusdam epithetis vilipendere studebat. Scilicet Octavianum Augustum fortunae mundum appellabat, Trajanum herbam parietariam, Hadrianum pictoriam officinam, Marcum ridiculum, Severum...

¹⁹ Аутор новијег издања о Сердици износи идеју да су Јелена и/или Константин можда били рођени у самој Сердици или њеној околини (Vachkova 2012, 73-89).

²⁰*Historia Arianorum* 15,5.

²¹*de Agri Cultura* 10 и 11.

дугорочног пребивања у Риму или на неком имању ван града. Од шездесетих година II века цар је чешће био у пограничним регионима царства са армијама, бранећи Римско царство од непријаља у суседству, а касније бранећи себе од својих противника. У том контексту, цар би био стационаран у сталној тврђави, као што је Карнунтум, или у привременим логорима на терену. Цареви из средњег периода царства и њихове породице имали су имања, али тек је од доба Тетрархије изграђен талас палата у новим управним градовима или у местима где би цареви одабрали да се повуку из службе. У овом периоду, царска палата више није служила само у луксузне и државне сврхе; цар је имао велику војну пратњу у ово време превирања, а то су били војници којима је требало обезбедити касарне, храну и друге потрепштине. Царска свита је често бројала и по неколико хиљада људи.

Палата у **Антиохији**, коју је изградио Диоклецијан, а дорађивали каснији цареви, није добро позната пошто њени остаци леже дубоко испод модерног града.²² Најбољи подаци се налазе у делима Либануса који расправља о „новом граду” на речном острву близу хеленског града. Либанус наводи да је палата била опасана зидинама, а изнутра организована као гарнизон, са улицама са две колоне и четворокраким луком на раскршћу. Палата је, према наводима, била у непосредној близини хиподрома.

Најпознатија од палата из периода Тетрархије је Диоклецијанова велика резиденција у **Сплиту**.²³ Овај комплекс у облику заобљеног правоугаоника налази се унутар масивних зидина са путевима који се укрштају у војном стилу. Дуж зидина у северној половини палате налазе се одаје које су налик касарнама где би боравили војници и слуге. Ови северозападни и североисточни сектори су имали дворишта у центру са простором за одлагање и, вероватно, кување и обедовање. Најисточнији део комплекса дуж зидина ка мору служио је као стамбена област и такође је садржао две базиликалне церемонијалне дворане. Пре стамбене зоне су се још налазили и маузолеј и наспрам њега храм.

Први пут употребљена од стране Констанција Хлора, а касније и Константина и његових синова, палата у **Триру** била је кључни управни центар.²⁴ Иако целокупан план ове палате није потврђен, са неколицино делова смо добро упознати. Добро очувана базилика, изграђена од опеке, служила је као сала за аудијенције са резиденцијалним делом на северу. На југу, бар судећи по плану, налазио се комплекс царских купатила, који је у доброј мери очуван. Трагови хиподрома су пронађени североисточно од купатила. Град је био опасан масивним бедемом, о чему сведоче Црна врата (*Porta Nigra*); међутим, чини се да нема унутрашњих одбрамбених зидова који раздвајају град од просторија палате.

²²Downey 1963, 117-19; Ćurčić 1993, 68-69.

²³Ward-Perkins 1970, 454-59.

²⁴Ward-Perkins 1970, 442-49.

Царска палата у **Сирмијуму** је, такође, добро позната захваљујући напорима српских и америчких археолога.²⁵ Палата која се налази у најјугоисточнијем делу Сирмијума, и њој суседни хиподром, на северу, изграђени су у касном III или раном IV веку и поклапају се са владавином Диоклецијана и Константина, који су обојица ту провели доста времена; палата показује знаке дораде у току позног IV века. Хиподром је испитан сондажним археолошким истраживањима, док су делови палате испитивани и сондирањем и истраживањем у широком ископу у делу који је недавно рестауриран и сачуван у оквиру наткривеног објекта (музејске поставке). Ово велико подручје ископавања садржи унутрашње двориште са перистилом, апсидалну дворану и припојене одаје. Складишне просторије се налазе западно од палате. Да би се цар заштитио, првобитни бедемски зид је ојачан и изграђен је унутрашњи бедем како би се палата одвојила од осталог дела града.

Једна од најважнијих палата с аспекта управљања, она у **Солуну**, такође је проучавана упркос томе што њен већи део лежи испод данашњег града.²⁶ Зна се за неколико компоненти палате, а најпознатија од њих је црква Светог Ђорђа, која је првобитно можда требало да служи као маузолеј. Пут са колонадом води на југ до пута Егнација (*Via Egnatia*), а јужно од њега се налази хиподром. Хиподром се на западу граничи са низом грађевина, укључујући једну апсидалну дворану за пријеме, унутрашње двориште са чије су стране биле мале одаје и велику просторију под куполом која је припадала комплексу купатила. На месту где се укрштају пут Егнација и путеве који воде у различите делове палате налази се Галеријев славолук.

Коначно, Галеријева велика палата у **Ромулијани** је, можда, најдетаљније истражена од свих тетрархијских палата, с обзиром на то да се налази на руралном истоку Србије.²⁷ Галеријева палата је окружена издржљивим зидинама са масивним кружним кулама. Унутрашње уређење ни по чему не наличи војном систему. Пут између једине две капије близу средине западног и источног зида раздваја „јавни” и „приватни” простор палате. На југу, у „јавном” сектору, налазе се складишне просторије, велики комплекс купатила, храм и друге грађевине. Стамбени комплекс се, изгледа, налази у североисточном углу палате, док је централни и западни део северне половине палате испуњен низом церемонијалних и рекреативних простора. На брду источно од палате се налазе хумке где су сахрањени цар и његова мајка.

Упркос свим разликама, постоји доста заједничких образаца и компоненти. Све палате осим Ромулијане и Сплита биле су смештене у контекст градова и опасане дебелим бедемима. Палате у Сплиту и Ромулијани налазиле су се унутар масивних зидина, док су се друге ослањале на градска утврђења, у неким случајевима са сегментима који су додати првобитном одбрамбеном систему. Све имају приватне

²⁵Скорије, Jeremić 2009 и Werner 2010.

²⁶Ward-Perkins 1970, 449-54.

²⁷Скорије, Vasić 2006 и Popović 2011.

и јавне просторе, укључујући апсидални атријум. Димензије палата варирају и иду од скромних 31.000 м² палате у Сплиту до палате у Солуну која се простире на површини од око 120.000 м²; половина има уређење војног типа са укрштеним путевима. Четири од шест палата су смештене одмах наомак хиподрома, док таква конструкција не постоји у палатама у Сплиту и Ромулијани.

Ако се вратимо у **Сердику** и замислимо Константина како борава тамо са пратњом која броји хиљаде, укључујући војнике, могућа локација царске резиденције могла би се налазити у позно античком делу Сердике (Слика 2). Као што је горе напоменуто, „Стара Сердика” (Сердика I) има површину од око 16,6 хектара и била је први пут утврђена за време владавине Марка Аурелија, према сведочењу археолошких показатеља и добро очуваних натписа,²⁸ у раном/средњем IV веку је дошло до обнављања градског зида и накнадних поправки, али без јасне фазе из Константиновог периода (Слика 3). Још један бедем (Сердика II), са кружним кулама, саграђен је северно од „Старе Сердике” у позном античком периоду, утростручавајући величину града.²⁹ Веома је мало археолошких сазнања о грађевинама унутар зидина овог „новог” дела Сердике, али у „Новој Сердици” је било обиље простора за чланове царског двора па чак и хиподром. Научници као што је Кирова (2012), међутим, истичу да „Стара Сердика” садржи пре свега јавне зграде и да су зидови „Нове Сердике” можда били изграђени око дела који је био незаштитена стамбена област. Но, како је ово био гигантски подухват, чини се вероватним да је његову градњу започео цар.

Још једна хипотеза се заснива на недавним, необјављеним, ископавањима. Површина од око 20.000 м² у североисточном делу „Старе Сердике” није била детаљно истражена. Поред низа зидина чија намена није утврђена, зна се за део купатила у близини живог извора топле минералне воде. Од купатила из римског периода ту је осмоугаона одаја поплочана мермером и незнатно већа од ротонде Светог Ђорђа; наомак ње се налази полукружни базен. У Отоманском периоду, купатила су рестаурирана и изграђена је џамија Бања Баши. Недавна ископавања „Западне капије” открила су велику хришћанску базилику (процењена дужина је 30 м) са подним мозаицима, који по прелиминарним проценама на основу датовања новчића³⁰ потичу из Константиновог времена. Базилика се налази на неких 20 м северно од комплекса купатила и лежи над двома инсулама и одељцима пута, што указује на важност ове базилике.

Иако нису доступни никакви непосредни докази, већина научника, међутим, сматра да су све или неке од грађевина у централноисточним и југоисточним секторима „Старе Сердике” служиле као резиденција царева Галерија и Константина (Слика 4).

²⁸Stancheva 1975.

²⁹Kirin 2000, 262-69; Kirova 2012, 206-08.

³⁰Лична преписка са Др. Тодором Чобановим, Заменик градоначелника, Општина Софија; ископавања код „Западне капије” финансирала је Општина Софија а под руководством су Илијане Борисове и Андреја Алацова.

Грађевине, од којих све имају фазу раног IV века, ископане су педесетих година XX века када је нова социјалистичка власт под Георгијем Димитровим изградила низ управних зграда. Било је и накнадних археолошких радова мањег обима. Многи од остатака су уништени у XX веку или остају недоступни испод модерних грађевина. Једна област је добро позната и представља важну туристичку атракцију у Софији, наиме ради се о архитектонским остацима који окружују цркву ротонде Св. Ђорђа; даље према југу су остаци који указују на елитну резиденцију, купатило и неке, претпоставља се, комуналне грађевине.

Смештена у унутрашњем дворишту између Председничке палате и хотела Шератон, лежи црква ротонде Св. Ђорђа, једна од знаменитих споменика Софије (Слика 4, бр. 4).³¹ Ова црква од опеке, посвећена средином V века, јесте преуређен калдаријум (*caldarium*) комплекса купатила из раног IV века. Купатило пак лежи изнад инсуле из II – III века. Купатилима се прилазило из кардо максимуса (*cardo maximus*) и улазило се у затворено двориште, које је можда служило као палестра. Унутрашњи распоред купатила је симетричан и прати осу запад-исток. Из палестре се улазило у велику правоугаону одају са крајевима у виду апсиде, око 20 x 13м. Како је ово први простор после дворишта и нема видљивих фонтана, чини се да је ово служило као вестибил за главни улаз. Даље на југ, наредна одаја је отприлике квадратна са заобљеним угловима и правоугаоним продужецима на северним и јужним крајевима са базенима; недостатак хипокауста указује на то да је ово био фригидаријум (*frigidarium*). Све три мале одаје на оси север-југ су имале грејање, централну су научници означили као тепидаријум (*tepidarium*), а за мање се претпоставља да су служиле као свлачионице (*apoditeria*). Ротонда, калдаријум, има четири апсидалне нише са лако препознатљивим стубићима хипокауста. Северно и јужно од ротонде, повезан са просторијама за које се претпоставља да су биле свлачионице налази се и пар правоугаоних соба са лучним завршцима, такође са грејањем. Источно од источног бедема купатила је пут који иде са севера на југ.

Источно од овог пута је још један монументални комплекс, који се такође простира са запада на исток, са неколико фаза из позне антике (Слика 4, бр. 5).³² Ми смо, наравно, заинтересовани за фазу раног IV века. Због дорада из V, и могуће VI века, као и због скорашњих „рестаурација“ за посетиоце, ову грађевину није једноставно описати. Има осам главних одаја. Смештена наомак пута и паралелно са њим налази се дугачка конструкција са неколико степеника, која је можда била портикус. Данас постоји само један улаз у зграду из грађевине са степеницима, који води у велику базиликалну дворану у оквиру које археолози верују да су била два реда са по три стуба. Када се прође право између редова стубова, улази се у апсидалну одају са осмоугаоним атријумом. Јужно се налази мала

³¹Ivanov и Bobchev 1964, 17-20; Venedukov и Petrov 1964; Kirin 2000, 157-256; Kirova 2012, 227-29.

³²Stancheva 1994, 58-61; Kirin 2000, 302-07; Kirova 2012, 226-27.

апсидална одаја. Дуж јужних граница локалитета су три одаје у истој линији са системом хипокауста. Зграда се протеже на југ испод садашњег плочника; изгледа да се ходник на југоистоку грађевине наставља јужно од „зграде са ротондом”. У неком тренутку у позној антици или у средњем веку додата је мала одаја, саграђена од сполија, у северозападном углу, поред, али без приступа путу, лежећи преко једног дела претпостављеног портикуса. Ова одаја је на нивоу портикуса и просторије у коју се улази из базиликалне дворане; има четири мале лучне нише и кружни отвор у западном зиду и још два кружна отвора у северном зиду. Намена ове собе није јасна.

„Зграда са ротондом” нам је позната, али (?) није добро документована (Слика 4, бр. 7).³³ Чини се да припада већем комплексу који почиње близу источног зида Сердике и завршава се код јужног продужетка кардо максимуса. У најзападнијем одељку се налази низ великих правоугаоних одаја. Источни део има четири дугачка, паралелна зида са запада ка истоку; на источном крају су два паралелна зида која се протежу према згради са апсидалном двораном. Такође на источном крају је и кружни елемент пречника око 10 м. Само половина ове ротонде је ископана. У археолошкој евиденцији Сердике до следећег познатог елемента на југу постоји водоравни размак од око 20 м.

Остаци још једне, наизглед идентичне ротонде, откривени су јужно од горе поменуте.³⁴ Ископани остаци су на растојању од око 20 м; међутим, размак између целих ротонди је био око 15 м. Та јужна ротонда је продужетак велике грађевине означене као „резиденција испод Корекрома” (Слика 4, бр. 8). Ова стамбена зграда није у потпуности ископана и површина од отприлике 40 x 35 м одаје устисак раскоши. Највећи простор је површине око 28 x 17 м и сматра се да је служио као перистил; поплочан је мозаиком, иако је само мали део пода остао нетакнут. Северно одатле је низ правоугаоних соба са остацима грејног система; на западу је било велико, делимично ископано унутрашње двориште. Источни крак је оивичен паром ходника који се кроз улаз спајају на свом краћем крају; поплочани су разнобојним мозаицима. Коначно, на југу се налази низ од пет одаја – на крају су собе неправилног облика, централна одаја је осмоугаона и повезана са „перистилом”, док су две собе између кружне. Ове две су поплочане разнобојним мозаицима. Зграда се очигледно наставља на север, југ и запад.

После још једног водоравног размака од око 20 м у археолошкој евиденцији налази се комплекс који укључује мало купатило, ископано педесетих година XX века које није добро документовано (Слика 4, бр. 9).³⁵ Западни део ове зграде састоји се од издуженог атријума са редом стубова који нису постављени централно. Северно и јужно су мале собе а источно је већа, правоугаона одаја. Иако за то нема доказа, распоред овог простора

³³ Kirin 2000, 307-309.

³⁴ Stancheva 1994, 61-63; Kirin 2000, 310-14; Kirova 2012, 229-30.

³⁵ Stancheva 1994, 60-61; Kirin 2000, 314-19; Kirova 2012, 230.

подудара се са малом касарном или гостинском собом, као што је хоспиталија у Хадријановој вили у Тиволију. Мање одаје се могу сматрати спаваћим собама, а источна одаја триклинијум (*triclinium*). Источни део ове зграде је балнеум (*balneum*) и нема доказа да је постојао директан пролаз који је спајао два одељка. Чини се да се улазило са севера у ходник који је ишао са запада ка истоку и који је делимично ископан. Врата на јужном зиду водила су у правоугаону собу са богато украшеним подом који се састојао од мозаика и *opus sectile*. Јужно је још једна правоугаона соба са малом фонтаном. Из „собе са мозаиком” су врата на источном зиду водила у осмоугани калдаријум, који има неправилан образац ниша: две велике апсидалне нише, једна мала апсидална ниша и велика правоугаона ниша. Мала врата на северозападном зиду воде у ходник који се спаја са најсевернијим ходником са запада ка истоку.

Поред ових важних елемената ту су и архитектонски елементи на крајњем југоистоку Сердике и западно од комплекса хоспиталија/балнеум. Потоњи је можда био наставак хоспиталије. Претходни је могуће имао комуналну или стамбену функцију (Слика 4, бр. 10).

Нема никаквих трагова хиподрома или маузолеја. Потоњи није проблематичан пошто нису све тетрархијске резиденције имале маузолеј. Галерије је планирао да буде сахрањен у Ромулијани, а Константин је имао у плану Рим и, касније, Цариград за место свог вечног починка. Од функционалних управних палата, Трир, Сирмијум, Антиохија и Солун су сви имали хиподроме; Максентијева вила и Цариград су такође имали хиподром. Одсуство хиподрома у Сердици можда просто указује на то да археолози још нису открили његову локацију, или да хиподрома није било. Као што је претходно указано, „Нова Сердика” је имала обиље простора за хиподром; научници су такође указали на то да се хиподром можда налазио на релативно равном простору источно од града. Међутим, имајући на уму да је Константин релативно кратко боравио у Сердици и за то време био концентрисан на Лицинија, хиподром можда није ни био изграђен. Уместо тога, цар је можда користио амфитеатар саграђен у II веку и смештен свега 250 м источно од „Старе Сердике” дуж непосредног предграђа у наставку декуманус максимуса (*decumanus maximus*).³⁶ Амфитеатар би и даље омогућио цару да поздрави грађане и да оркестрира поворке које улазе у Сердику.

Упркос недостатку ова два елемента, многи архитектонски простори описани овде поклапају се са типом компоненти нађених у другим тетрархијским палатама. Величина и раскош стамбеног простора достојна је цара. Оно што је можда била дворана за пријеме, источно од купатила Св. Ђорђа, иако малена, била је функционална просторија. Елемент који је овде назван хоспиталија/балнеум била је кључна компонента – без обзира да ли је била намењена сталним становницима или гостима. Распореди купатила су донекле

³⁶Kirova 2012, 233-37.

проблематични. С једне стране, чини се да је балнеум заправо био повезан са „резиденцијом испод Корекома”; дакле, био је приватно купатило. Оно веће, купатило „Св. Ђорђа”, није повезано ни са једном просторијом описаном у овом тексту, али га треба посматрати као јавно купатило пошто је улаз био из кардо максимуса. Одређена поређења, на пример, са Цариградом и Сплитом, су неприкладна, међутим када упоредимо остатке у североисточном сектору Сердике са архитектуром царске палате у Сирмијуму (укупна величина и елементи), има много сличности. Док археолози који раде у Софији не буду открили епиграфске или друге конкретне доказе, идеја да је североисточни сектор Сердике служио као Константинова царска резиденција остаје у домену нагађања.

IV. Сажетак.

Иако без коначних закључака, овај рад прати Константинов траг на територији данашње Бугарске, предлаже доказе о градитељским подухватима дуж реке Дунав и у неким војним центрима и градовима у унутрашњости, и подржава општеприхваћену представу да је југоисточни регион Сердике служио као царска резиденција.

Константин је играо важну улогу у региону модерне Бугарске а регион је играо важну улогу у консолидацији његове моћи. *Dacia Mediterranea*, *Thracia* и *Dacia Ripensis* биле су стратешки смештене између Запада и Истока и између Римског царства и варварских земаља. С обзиром на околности својих обрачуна са Лицинијем, црквом и западним делом царства, Константин је често био у покрету; боравио је у Сердици најмање 15 месеци, пре свега током зима 316/17 - 322/23. Научници су открили доказе о фазама из раног IV века широм ове територије; међутим, свега неколико је засигурно изградио Константин. Током својих похода против Гота, знамо за изградњу моста преко Дунава код Ескуса 328. године. Неколицина могућих грађевинских пројеката је укратко описана, поготово градитељски подухвати у главним војним центрима као што је Дуросторум и Абритус. Раскошни град Филипополис такође има већи број фаза из раног IV века; међутим, недостају нам директне везе са Константином.

У писму које се тиче Сабора у Сердици (343. године н.е.), Атанасије Александријски спомиње царску палату; остаје питање: где се налазила резиденција? Постоји неколико делова у оквиру „старе” и „нове” Сердике који су довољно пространи да се у њих смести резиденција за царски двор. Само један од ових делова, наиме, југоисточни одељак „Старе Сердике”, значајније је истражен. Овај део града од око 29.000 м² има многа обележја царске палате: два купатила, церемонијални простор, богато уређене одаје дневног боравка, складишни простор и део за послугу или дворјане. На основу тренутно доступних доказа, ово је највероватнија локација царске палате у Сердици. Услед потешкоћа приликом ископавања унутар насељеног дела Софије, везе између горе описаних структура нису јасне;

штавише, недостаје нам епиграфских или других доказа из литературе који би могли повезати Константина са овим делом Сердице.

Захвалница.

Аутор је захваљан организаторима и спонзорима конференције „Константин, Сирмијум и рано хришћанство”: гђи. Даници Драгичевић Ђукић (директорица Музеја Срема), професору Ненаду Лемајићу (Одсек за историју на Универзитету у Новом Саду), гђи. Биљани Лучић (Завод за заштиту споменика културе, Сремска Митровица), поштованом господину Браниславу Недимовићу (градоначелник Сремске Митровице), господину Љубиши Шулаји (директор Завода за заштиту споменика културе, Сремска Митровица) и његовој екселенцији Епископу сремском, Василију. Хвала особљу у АИЦ: Бојани Бојановој, Антону Казакову, Емили Нанкову, Елици Поповој; посебно хвала Димитрини Поповој, која је осмислила илустрације за овај чланак, и Доротеји Валентиновој, која је пронашла важне секундарне изворе.

Аутор је посебно захваљан професору Мајклу Вернеру, који је Де Сену давно упознао са историјом Рима на Универзитету у Олбанију и позвао га да учествује на конференцији у пријатном граду Сремској Митровици, и гђи. Слободанки Вернер, која је предводила Де Сену и истраживаче АИЦ на незаборавном обиласку археолошких налазишта у Србији октобра 2012. године.

Литература:

- Baker, G.P. (1931), *Constantine the Great and the Christian Revolution*, London.
- Barnes, T.D. (1973), “Lactantius and Constantine,” *J. Roman Studies* 63, 29-46.
- Barnes, T.D. (2006), *Constantine and Eusebius*, Harvard University Press.
- Barnes, T.D. (2011), *Constantine: Dynasty, Religion and Power in the Later Roman Empire*, Wiley-Blackwell.
- Burckhardt, Jacob (1949), *The Age of Constantine the Great*, Routledge.
- Ćurčić, Slobodan (1993), “Late Antique Palaces: the Meaning of Urban Context,” *Ars Orientalis* 23, 67-90.
- Downey, Glanville (1963), *Ancient Antioch*, Princeton University Press.
- Ivanov, Rumen (2012a), “Colonia Ulpia Oescensium”, in R. Ivanov ed. (2012), *Corpus of Ancient and Medieval Settlements in Modern Bulgaria, Vol 1: Roman Cities in Bulgaria*, Prof. Marin Drinov Academic Publishing House (Sofia), 1-44.
- Ivanov, Rumen (2012b), “Durostorum – casta, canabae, municipium, vici,” in R. Ivanov ed. (2012), *Corpus of Ancient and Medieval Settlements in Modern Bulgaria, Vol 1: Roman Cities in Bulgaria*, Prof. Marin Drinov Academic Publishing House (Sofia), 45-108.
- Ivanov, Rumen (2012c), “Abritus,” in R. Ivanov ed. (2012), *Corpus of Ancient and Medieval Settlements in Modern Bulgaria, Vol 1: Roman Cities*

in Bulgaria, Prof. Marin Drinov Academic Publishing House (Sofia), 155-198.

- Ivanov, T. and C. Bobchev (1964), "Разкопки върху площта на хотел Балкан в центъра на София през 1952-1953 г.," in *Сердика. Археологически, Материали, Изучвания*, 1, 9-76.

- Jeremić, M. (2009), "The Sirmium Imperial Palace Complex in the light of recent archaeological investigations," in N. Cambi, J. Belamarić and T. Marasović (eds.) *Diocletian, Tetrarchy and Diocletian's Palace on the 1700th Anniversary of Existence*, Split, 471-499.

- Kirin, Asen E. (2000), *The Rotunda of St. George and late antique Serdica: from imperial palace to Episcopal complex*, PhD Thesis for Princeton University.

- Kirova (2012), "Serdica", in R. Ivanov ed. (2012), *Corpus of Ancient and Medieval Settlements in Modern Bulgaria, Vol 1: Roman Cities in Bulgaria*, Prof. Marin Drinov Academic Publishing House (Sofia), 199-260.

- MacMullen, Ramsay (1969), *Constantine*, Harper and Row Publishers.

- Müller, C. (1851), *Fragmenta Historicorum Graecorum*, vol. 4, Ed. Ambrosio Firmin Didot.

- Odahl, Charles Matson (2004), *Constantine and the Christian Empire*, Routledge.

- Popović, Ivana (2011), *Felix Romuliana – Gamzigrad*, Institute of Archaeology, Belgrade.

- Stancheva, Magdalina (1994), "За Константиновия квартал в Сердика," *Сердика, Среден, София* 2, 53-80.

- Stancheva, Magdalina (1975), "Втори надпис за крепостната стена на Сердика", *Археология* 17.3, 30-35.

- Topalilov, Ivo (2012a), "Philippopolis," in R. Ivanov ed. (2012), *Corpus of Ancient and Medieval Settlements in Modern Bulgaria, Vol 1: Roman Cities in Bulgaria*, Prof. Marin Drinov Academic Publishing House (Sofia), 363-438.

- Topalilov, Ivo (2012b), *Римският Филипопол 1. Топография, градоустройство и архитектура*, Издателство Фабер.

- Vachkova, Vesselina (2012), *Serdica is My Rome*, Sofia.

- Van Dam, Raymond (2008), *The Roman Revolution of Constantine*, Cambridge University Press.

- Vasić, Miloje (2006), *Felix Romuliana: 50 Years of Archaeological Excavations*, Institute of Archaeology, Belgrade.

- Venedukov, I. and T. Petrov (1964), "Църквата Св. Георги в София," in *Сердика. Археологически, Материали, Изучвания*, 1, 77-108.

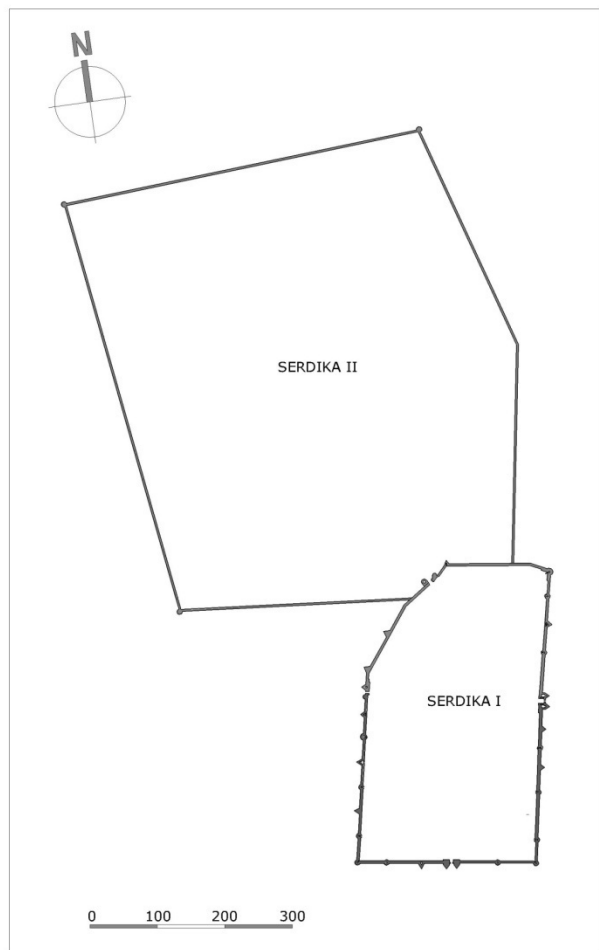
- Ward-Perkins, J.B. (1970), *Roman Imperial Architecture*, Yale University Press.

- Werner, Michael (2010), *Sirmium. Imperial Palace Complex*, Institute for Preservation of Cultural Monuments, Sremska Mitrovica.

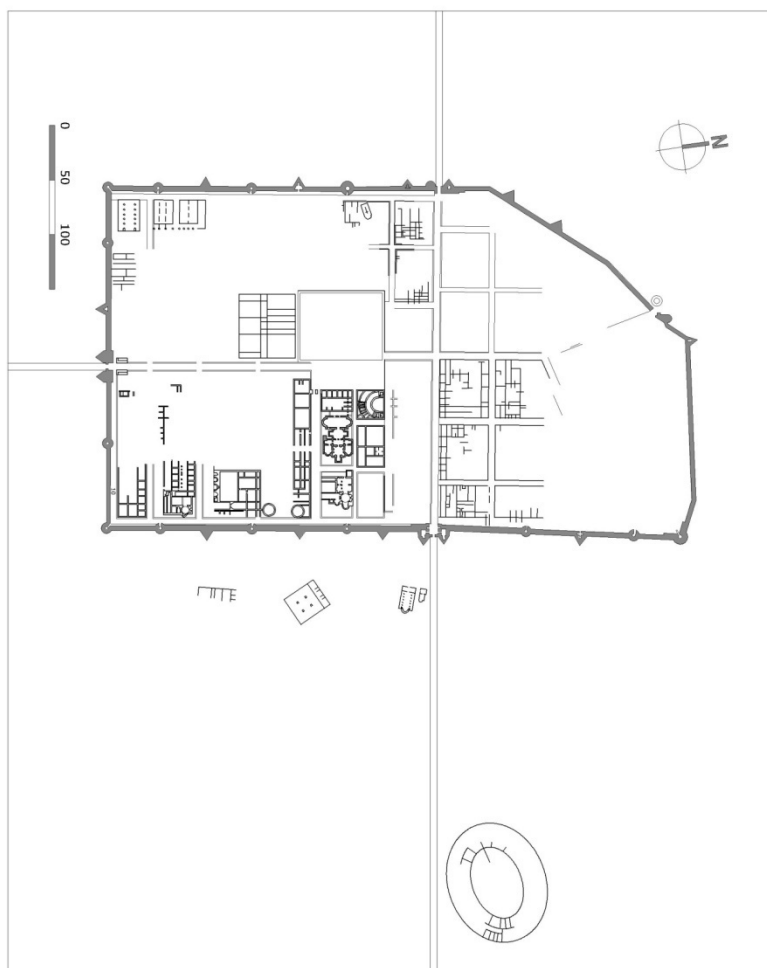
СЛИКЕ

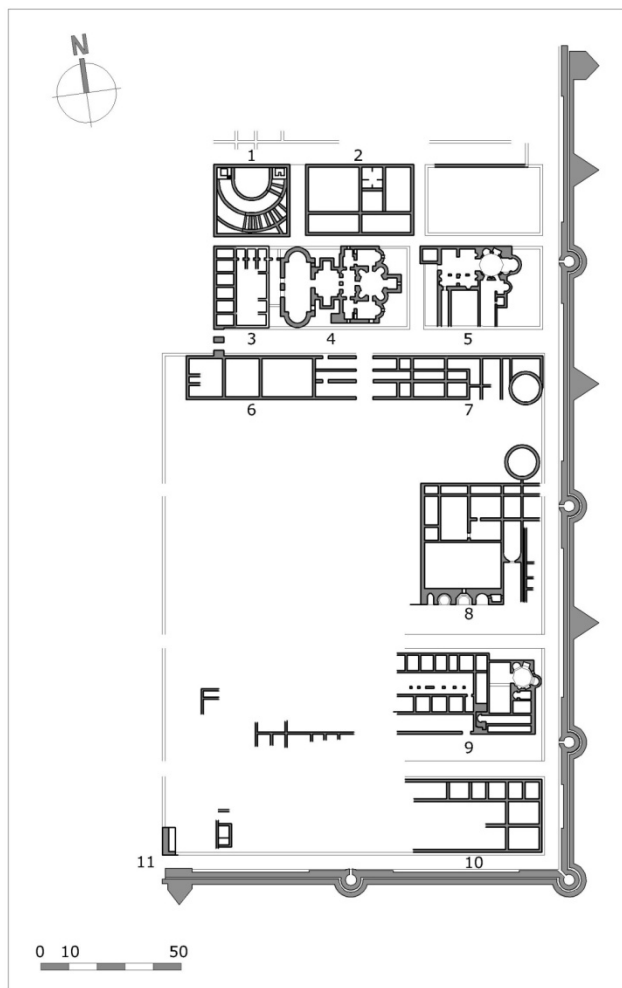
Слика 1. Карта Римског Балкана
(аутор Чавдар Цочев, са дорадама Димитрине Попове)

Слика 2. Карта са Сердиком I („старом”) и II („новом”)
(аутор Димитрина Попова према Бојацив 1959, слика 8)

Слика 3. Карта „Старе Сердике” са амфитеатром
(аутор Димитрина Попова према Шалганову 2008)

Слика 4. Детаљна карта југоисточне области „Старе Сердике”
 (аутор Димитрина Попова према Кирину 2000, сл. 4, 15, 20, 62, 63, 72,
 74 и Кирова 2012, сл. 13)

Мр Александра Смирнов-Бркић
Др Ифигенија Драганић
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за историју
aleksandrasmirnov@gmail.com
ifigenijadraganic@yahoo.com

ЛАТИНСКА И ГРЧКА РЕДАКЦИЈА ПАСИЈЕ СВ. ИРИНЕЈА СИРМИЈСКОГ

Сажетак: Пасија св. Иринеја Сирмијског (†304) према оцени стручњака спада у ред пасија чије се језгро формирало на основу римских судских аката са процеса вођеног против првог историјски потврђеног епископа Сирмијума. Пасија је сачувана у две редакције, латинској и грчкој, на основу којих се током средњег века формирала предаја и у другим европским језицима. Реномирани италијански стручњак за рано хришћанство и патристику, Манлио Симонети, пре више од пола века, први је и једини извршио компаративну анализу текста обе редакције пасије св. Иринеја Сирмијског. С обзиром да ни данас у научној литератури не постоји сагласност око Симонетијевих закључака, овај рад је поново изложио проблематику, компаративно анализирао латински и грчки текст пасије и понудио нова решења у погледу првобитног језика пасије као и односа латинске и грчке редакције.

Кључне речи: Пасија св. Иринеја Сирмијског, грчка редакција, латинска редакција, хагиографија.

При изучавању самих почетака хришћанства на простору римске Друге Паноније истраживач бива засењен обиљем списка који помињу страдања панонских мученика почетком 4. века наспрам векова ћутања како писаних тако и материјалних извора¹. Међутим,

¹ На основу навода у мартирологијима и сачуваних описа страдања у Панонији, позната су нам имена 22 мученика или мученица и неколицина неименованих страдалника за веру. Иако митровачки опат Павле Милер (19. век) наводи списак од око две стотине лица страдалих у Сирмијуму 304-308. године, подаци нису историјски утемељени, вид. Радомир Прица, *Хришћански мученици у Сирмијуму*, у: Душан Познановић (ур.), *Sirmium и на небу и на земљи (1700 година од страдања хришћанских мученика)*, Сремска Митровица 2004, 27-30.

истраживач убрзо спознаје да овај примамљиви изворни фонд махом чини хагиографска литература (мариологији, пасије, легенде, чуда, житија), која колико год да привлачи својим детаљним наративом, прецизним датовањима и бројним именима, представља можда један од најконтроверзнијих историјских извора сумњиве провенијенције и још дубиозније садржине, који од истраживача захтева изузетну критичност и утемељену методологију. Пасије панонских мученика (Четворице овенчаних², Иринеја из Сирмијума, Полиона из Цибала, Синерота из Сирмијума, Квирина из Цибала) страдалих у периоду 286-308.³ године чине основ познавања ранохришћанских цркава и заједница на овом подручју.

Најпре морамо нешто рећи о пасијама као жанру, јер као историјски извори имају ограничену вредност. Њихова веродостојност зависи од могућности верификације у односу на податке из других извора (мариологија, историографије, епиграфских сведочанстава и материјалних остатака култа мученика). Први корак ка класификацији светачке литературе дао је чувени Иполит Делеје (Hippolyte Delehaye) (1859-1941), као и смернице како критички приступити том богатом, али непоузданом и некад крајње фиктивном извору о хришћанској историји⁴. Делеје списе о животима и страдањима хришћанских мученика дели на шест група на основу њихове историјске вредности. Највреднији су оригинални римски судски записници или њихови преписи (*Acta martyrum*)⁵, а потом извештаји очевидаца. Трећу групу чине описи страдања, временски не много удаљени од догађаја, и базирани на судским актима које инкорпорирају у наратив (*Passiones* или *Gesta martyrum*). Четврту групу чине књижевни састави који не користе документа (*Vitae sanctorum*), али се базирају на историјским

² Иако се не могу са сигурношћу везати за Панонију, панонско порекло овог култа свакако је легитимна хипотеза. Вид. Никола Вулић, *Passio sanctorum IV coronatorum*, Глас СКА 82, 1934, 1-22; *Фрушкогорски мученици*, Гласник Историског друштва у Новом Саду IV, 1934, 359-373; Павле Мијовић, *Сирмијски скулптори и каменоресци - Quattuor coronati*, Старица XVII, 1966, 53-59; Vesna Lalošević, *Problemi vezani uz mučeničku grupu Svetih Četvorice Ovjencanih*, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest 38, sv. 1, 2006, 59-72; Darija Damjanović, *O ranokršćanskoj pasiji Četvorice Ovjencanih (Passio ss. Quattuor Coronatorum)*, Scrinia Slavonica 9, sv. 1, 2009, 337-350; Jovan Maksimović, Marko Maksimović, *Early Christian martyrs who refused to worship the cult of Asclepius in the times of Diocletian*, Acta Medico-Historica Adriatica 8, sv. 2, 2010, 239-260.

³ За наведену хронологију вид. Mirja Jarak, *Ranokršćanski mučenici Panonije*, у: Darija Damjanović (ur.), *1700 godina svetih srijemskih mučenika*, Zbornik radova međunarodnog znanstvenog simpozija, Đakovo, 2004, 51-71; *Martyres Pannoniae – the Chronological Position of the Pannonian Martyrs in the Course of Diocletian's Persecution*, у: Rajko Bratož (hrsg.), *Westillyricum und Nordostitalien in der spätrömischen Zeit*, Ljubljana 1996, 263-290.

⁴ Hippolyte Delehaye, *Les passions des martyrs et les genres littéraires*, Bruxelles 1921; *Les légendes hagiographiques*, Bruxelles 1955; *Les origines du culte des martyrs*, Bruxelles 1933.

⁵ Нажалост, још је латински хришћански песник Пруденције у својој антологији песама посвећеној мученицима ране цркве приметио да су судски записи изгубљени, јер их је наводно неки војник уништио како би спречио њихову дисеминацију. Он те фундаменталне текстове назива *tenaces libelli* и на основу њих је од средине 2. века стварана мариолошка литература (Prudentius, *Peristeph.* I 76-77).

догађајима⁶. Последње две групе чине неаутентични наративи који су или производ књижевног стваралаштва или интенциозне кривотворине. Све групе осим прве две карактерише панегирички тон. Према Делејевој класификацији пасија св. Иринеја Сирмијског спада у трећу групу пасија⁷, чије се језгро формирало на основу римских судских аката са процеса вођеног против првог историјски потврђеног епископа Сирмијума и, према мишљењу стручњака, има већу историјску вредност у односу на пасије других панонских мученика⁸.

Како ћемо показати, овакав суд примарно се односи на латинску редакцију пасије, јер је Иринејева пасија сачувана у две редакције, латинској и грчкој, на основу којих се током средњег века формирала предаја и у другим европским језицима⁹. Она јасно кореспондира другим пасијама ове групе. Ради илустрације означићемо карактеристичне делове неких пасија Јустина Филозофа (2. век) са нагласком на карактеристичном вокабулару који налазимо и у Иринејевој пасији:

... **comprehensi** Justinus, et qui cum illo erant, **adducti sunt ad** Romae Praesidem, Rusticum nomine. Quibus ante tribunal constitutis, Rusticus **Praeses dixit** Justino: Age, esto **diis** ipsis **obediens**, et **Imperatoris edictis**. Illi autem Justinus **respondit**: Nemo umquam reprehendi aut condemnari poterit, qui Salvatoris nostri Jesu Christi

⁶ Упор. Tomislav Šagi-Bunić, *Povijest kršćanske literature*, sv. 1, Zagreb 1976, 203-223.

⁷ О другим изворима о Иринеју Сирмијском вид. Александра Смирнов-Бркић, *Писани извори о св. Иринеју Сирмијском у контексту најстарије црквене организације Срема*, у: Ђура Харди (ур.), *Средњовековна насеља на тлу Војводине, историјски процеси и догађаји*, Сремска Митровица 2013, 71-96; Svetozar Ritig, *Martyrologij srijemsko-pannonske metropolije*, Bogoslovska smotra 2-4, 1911, 353-371; Jacques Zeiller, *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'Empire romain*, Paris 1918, Жак Зелер, *Почеци хришћанства на Балкану* (прев. Корнелија Никчевић), Подгорица 2005, Радомир Поповић, *Рано хришћанство на Балкану пре досељења Словена*, Београд 1995; Милена Милин, *Пасија св. Иринеја Сирмијскога*, Источник 45/46, 2003, 156-161; Владислав Поповић, *Блажени Иринеј, први епископ Сирмијума*, у: Душан Познановић (ур.), *Sirmium и на небу и на земљи (1700 година од страдања хришћанских мученика)*, Сремска Митровица 2004, 81-86.

⁸ Херберт Мусурило, један од савремених приређивача дела мученика, ставља Иринејеву пасију у ред најстаријих типова пасија, вид. Herbert Musurillo, *The Acts of the Christian Martyrs*, Oxford 1972, xliii.

⁹ Најстарији примерак пасије Иринеја Сирмијског на старословенском језику налази се у *Ретковом зборнику* (лат. *Codex Suprasliensis*), настао крајем 10. или почетком 11. века. Кодекс је подељен на три дела која се чувају у Народној библиотеци у Варшави, Народној библиотеци Санкт Петербурга и Народној и Универзитетској библиотеци Љубљане. Део са Иринејевом пасијом се налази у санктпетербуршком рукопису и базиран је на преводу из византијског минологија, вид. R. Abicht, *Quellennachweise zum Codex Suprasliensis*, Archiv für slavische Philologie 16, 1894, 140-153; Иван Добрев, *Гръцките думи в Супрасълския сборник и втората редакция на старобългарските богослужбени книги*, Български език 28, св. 2, 1978, 89-98.

praeceptis obedierit... cooperante gratia **Domini nostri Iesu Christi, cui gloria in saecula saeculorum. Amen.**

(*Acta s. Iustini et sociorum*)¹⁰

Најстаријим списом типа *Acta martyrum* сматрају се *Дела скилитанских мученика* (*Acta SS. Martyrum Scilitanorum*) страдалих 17. јула 180. године, како спис прецизно наводи на самом почетку. Оригинални латински спис је веома кратак без увода и закључка карактеристичног за пасије, као и без библијских цитата која се стављају у уста мученика.¹¹ Наводимо поједине делове ради поређења са пасијом Иринеја:

Praesente bis Claudiano consulibus, xvi Kalendas Augustas, Kartagine in secretario inpositis Sperato, Nartzalo et Cittino, Donata, Secunda, Vestia, Saturnius proconsul dixit: Potestis indulgentiam domni nostri imperatoris promereri, si ad bonam mentem redeatis... Speratus dixit. Christianus sum... **Fac quod vis**... Speratus iterum dixit: Christianus sum: et cum eo omnes consenserunt... Saturninus proconsul decretum ex tabella recitavit: Speratum, Nartzalum, Cittinum, Donatam, Vestiam, Secundam et ceteros ritu Christiano se uiuere confesses, quoniam oblata sibi facultate ad Romanorum morem redeundi obstanter perseuerauerant, gladio animaduerti placet... Et ita omnes simul martyrio coronati sunt, et regnant cum Patre et Filio et Spiritu Sancto per omnia **saecula saeculorum. Amen.**
(*Acta SS. Martyrum Scilitanorum*)¹²

Као што видимо знатно је мање сличности у садржају и форми између Иринејеве пасије и дела скилитанских мученика.

1. РУКОПИСНА ТРАДИЦИЈА

Иако се прва штампана издања тзв. *Дела хришћанских мученика* јављају такођећи од самог проналаска штампе,¹³ прво штампано издање Иринејеве пасије приредило је друштво боландиста, названо по низоземском језуити Жану Боланду (лат. *Johannes Bollandus*) (1596-1665), који је започео чувену едисију *Acta Sanctorum*. Годфрид Хеншен (Godfried Henschen) (1601-1681) и Данијел Папенброх (Daniel van Papenbroek) (1628-1714) дали су 1668. године

¹⁰ Gerardus Rauschen et alii (ed.), *Florilegium Patristicum*, vol. 3, Bohn 1904, 113-119; навод према Theodore Ruinart, *Acta martyrum*, Ratisbone 1859, 105-107.

¹¹ Једно време се сматрало да је један грчки рукопис оригинална верзија од које потичу све остале, вид. Hermann Usener, *Acta martyrum Scilitanorum Graece edita*, Bonn 1881. Најстарији рукопис је латински текст из 9. века похрањен у библиотеци Британског музеја у Лондону (*Codex Brit. Mus.* 11880), вид. J. A. Robinson, *Texts and studies: contributions to Biblical and Patristic literature*, V/2, Cambridge 1891, 112-116.

¹² Исто.

¹³ У издањима Момбриција (око 1480) и Суријуса (16. век) није уврштена пасија Иринеја Сирмијског, вид. Boninus Mombritius, *Sanctuarium seu Vitae Sanctorum*, t. 1, Paris 1910 (reprint); Laurentius Surius, *De probatis Sanctorum historiis*, II, Köln 1570-1575 (reprint 1875).

прво критичко издање латинске и грчке редакције пасије Иринеја Сирмијског у оквиру трећег тома *Acta Sanctorum* за месец март.¹⁴

Боландистичко издање латинске редакције Иринејве пасије засновано је примарно на рукопису у оквиру Бодекеновог легендарија (*Legendarium Bodecensis*) (око 1460),¹⁵ уништеног 1945. године.¹⁶ Међутим, на основу резултата савремене науке данас се доводи у питање ваљаност боландистичких издања рукописа који чине *Acta Sanctorum*.¹⁷ Стога се првим критичким издањем латинске редакције пасије Иринеја Сирмијског по стандардима савремене науке сматра оно које је дао Мабојонов ученик Теодор Ринар (Theodore Ruinart), у ком пореди манускрипте шест кодекса већег кредибилитета у односу на боландистички избор.¹⁸ Ринар процењује да је пасија настала „ex Praesidialibus Actis“ која су потом преписивана у оквиру мартирологија под датумом 25. марта у већини латинских манускрипата.¹⁹ Данас нам је познат 41 латински рукопис који је садржао или садржи пасију Иринеја Сирмијског,²⁰ од којих је најстарији са краја 8. века чуван у Баварској државној библиотеци.²¹ Поменути број рукописа сведочи да је пасија била веома распрострањена на западу. Од великог је значаја констатација да је латинска редакција пасије јединствена и води порекло од истог оригиналног текста, а бројни рукописи немају већа одступања у погледу садржаја и форме, те увек почињу са: *Cum esset persecutio sub Diocletiano*, а завршавају: *in fluvium* (у неким варијација

¹⁴ *Acta Sanctorum* (у даљем тексту *AA SS*) Martii, pars III, Parisiis et Romae 1865, 556-557 (латински редакција), App. *23 (грчка редакција).

¹⁵ Вид. *Analecta Bollandiana* (у даљем тексту *AnBol.*) 27 (1908) 295.

¹⁶ Упор. *AnBol.* 52 (1934), 196.

¹⁷ François Dolbeau, *Les sources manuscrites des Acta Sanctorum et leur collecte (xvie - xviiie siècles)*, у: Robert Godding, Bernard Joassart, Xavier Lequeux, François de Vriendt (éds), *De Rosweyde aux Acta Sanctorum. La recherche hagiographique des Bollandistes à travers quatre siècles*, Actes du Colloque international, Bruxelles, 5 octobre 2007, Bruxelles: Société des Bollandistes 2009 (Subsidia Hagiographica 88), 105-147.

¹⁸ T. Ruinart, *Acta primorum martyrum sincera et selecta*, Paris 1689. Ринар је користио следеће рукописе: Codd. mss. S. Remigii Remensis (изгубљен); S. Cornelii Compendiensis (изгубљен); S. Michaelis in Periculo maris (Avranches, Bibl. mun. 167, f. 114v-115, 13. век; Ринар је користио један препис сачуван у париском рукопису ms. de Paris, B. N. F. lat. 11763); Bibliothecae Colbertinae (Paris, B.N.F. lat. 5297, f. 159v-160, 13. век); Monasterii Ursicampi (изгубљен); RR. PP. Fulensium Parisiensium (Paris, B.N.F. lat. 17004, f. 176rv, 13. век).

¹⁹ Осим поменутих издања вид. Daniele Farlati, *Illyrici sacri tomus septimus: Ecclesia Diocletana, Antibarensis, Dyrrhachiensis et Sirmiensis*, Venetia 1842, XIV, 488-489; Oscar von Gebhardt, *Acta martyrum selecta. Ausgewählte Märtyreracten, und andere Urkunden aus der Verfolgungszeit der christlichen Kirche*, Berlin 1902, 162-165; Herbert Musurillo, *The Acts of the Christian Martyrs*, Oxford 1972, 294-301; Anton Benveniste, *Muka Sv. Ireneja srijemskoga. Ranokršćanski portret biskupa mučenika*, Diacovensia 1, 1994, 84-87.

²⁰ Списак рукописа, вид. François Dolbeau, *Le dossier hagiographique d'Irénée, évêque de Sirmium*, Antiquité Tardive 7, 1999, 205-214.

²¹ München, Bayerische Staatsbibl. Clm 4554, f. 89v-91, VIII-IX век (Benediktbeuern); публикувано у *Münchener Museum* 1, 1912, 194; *Analecta bollandiana* 114, 1996, 155-156 (= *Codices latini antiquiores*, n° 1241).

qui) Savi (варијација nuncupatur). Martyrizatus est famulus Dei sanctus Irenæus episcopus civitatis Sirmiensem, die VIII Idus Aprilis sub Diocletiano et Maximiano imperatoribus, agente Probo Præsiede, regnante Domino nostro Iesu Christo cui est gloria in secula seculorum. Amen. (BHL 4466).

Професор емерит Франсоа Долбо,²² последњи издавач латинске редакције Иринејеве пасије,²³ указује на мане боландистичког избора латинских рукописа, јер је Бодекенов кодекс познијег датума и са доста погрешака.²⁴ Долбо је своје издање припремио поређењем четири најстарије групе рукописа.²⁵ Одабир је Долбо базирао на тези да рукопис из Минхена и рукопис из Беча потичу од исте традиције, као и рукописи које је користио Ринар. Друге две групе припадају једној одвојеној грани, што се види на основу одељка пасије 3.3 где се у овом случају наводе библијски стихови из *Mam.* 10:37-38, док прва група на том месту цитира *Mam.* 10:33. Долбо је у случају супротстављености ове две групе рукописа консултовао грчку традицију, али само на основу боландистичког издања. Аутори овог рада користили су као извор латинске редакције (у даљем тексту *BHL* 4466) примарно Ринарово и Долбово издање, али смо сматрали неопходним да поново прегледамо и на појединим местима дамо предност минхенском рукопису (у даљем тексту *Minh. MS.*).

Док се латинска редакција чини тако јасном по питању провенијенције, дистрибуције, критичке анализе текста, сасвим је другачија ситуација са грчком редакцијом пасије Иринеја Сирмијског, почевши од тога да немамо потпуни попис познатих рукописа који баштине ову редакцију,²⁶ као и да је та редакција позната у три независне гране: 1. пасија Иринеја Сирмијског која почиње: "Ὅτ' ἂν τρόποις ἀγαθοῖς εὐσεβῆς συνασκηθῇ, τῶν κρείττωνων ἐφέμενος, а завршава: а) ταῦτα πάσχω". Καὶ πληγεῖς τῷ ξίφει ἐλέμφθη εἰς τὸν Σαὸν ποταμόν. Ἐπράχθη δὲ ταῦτα ... ἡγεμονεύοντος Πρόβου, κατὰ δὲ ἡμᾶς βασιλεύοντος ... Ἀμὴν (*BHG* 948);²⁷ или б) πληγεῖς τῷ ξίφει ὑπὸ τοῦ σπεκουλάτορος εἰς τὸν ποταμόν λεγόμενον Σαὸν τὸν ὄντα ἑώ. Ἐπράχθη δὲ

²² Nous remercions sincèrement le professeur de son conseil généreux sur les manuscrits utilisés par Bollandistes dans *Acta Sanctorum* pour passion d'Irénée, évêque de Sirmium.

²³ F. Dolbeau, *Le dossier*, 211.

²⁴ F. Dolbeau, *Le dossier*, 208-209.

²⁵ To cy: München, Bayerische Staatsbibl. Clm 4554, f. 89v-91, 8-9. век (Benediktbeuern); Torino, Bibl. naz. F. III.16, f. 31-32v, 10. век (Bobbio), вид. *AnBol.* 28 (1909), 432; Wien, Österreichisch Nationalbibl. 371, f. 77-78v, 10. век (Salzburg); S. Michaelis in Periculo maris, Bibliothecae Colbertinae (Paris, B.N.F. lat. 5297, f. 159v-160, 13. век (Foucarmont); RR. PP. Fulienisium Parisiensium (Paris, B.N.F. lat. 17004, f. 176rv, 13. век (Feuillants); Dublin, Trin. Coll. Libr. B. 1. 16 (cat. 171), 106-108; 13. век (Jervaux), вид. *AnBol.* 46, 1928, 85.

²⁶ Најобухватнији је попис манускрипата грчке црквене традиције у монументалном делу Алберта Ерхарда од почетака до 16. века, вид. Albert Ehrhard, *Überlieferung und Bestand der hagiographischen und homiletischen Literatur der griechischen Kirche von den Anfängen bis zum Ende des 16. Jahrhunderts*, I-III, Leipzig-Berlin 1937-1952.

²⁷ Ову варијацију су објавили боландисти, вид. *AA SS*, Martii III, *23.

ταῦτα μηνὶ Αὐγούστῳ εἰκάδι πρώτῃ, ἐν τῷ Σερμίῳ . ἐτελειώθη δὲ ὁ ἅγιος... ἀμήν (BHG 949)²⁸; међутим постоји још једна варијација пасије која не показује везу са поменутиим, а почиње: Ἄρτι τῶν ἐπὶ τῇ κακίᾳ περιβοήτων Διοκλητιανοῦ φεμὶ καὶ Μαξιμιανοῦ, и завршава πάντων ἐφετῶν τὴν ἀκροτάτην δόσιν καὶ βασιλείας Θεοῦ τὴν κληρουχίαν... ἀμήν. (BHG 949e)²⁹;

2. пасија двојице Иринеја, сирмијског и лионског (*Passio duorum Irenaeorum*), која почиње: Οὗτος ὁ ἅγιος ἱερομάρτυς Εἰρηωαῖος ἐπίσκοπος ἦν τοῦ Σιρμίου, а завршава ρύσαι ἡμᾶς ἀπὸ πάσης μηχανῆς τοῦ ἀντικειμένου (BHG 950)³⁰;

3. пасија Иринеја, Ора и Оропсеја (*Passio Irenaei, Or et Oropsaei*) која почиње: Τὸν τῆς εἰρήνης ἐπόνυμον καὶ γενναιοτάτον μάρτυρα, а завршава а) τῷ ποταμῷ Σάφ οὕτως ὀνομασμένῳ ρίπτοῦνται καὶ νῦν τῷ θρόνῳ παρίστανται τοῦ παμβασιλέως Θεοῦ ἡμῶν... ἀμήν (BHG 951) или б) πάντων ἀγαθῶν μεμεστωμένην καὶ τῆς ἐκείθεν τὴν χάριν... ἀμήν (BHG 951b)³¹.

Као што видимо, ситуација са грчком редакцијом је знатно сложенија. Тачније готово сва ранија истраживања Иринејеве пасије односила су се на латинску редакцију, а при помену грчке, без изузетака, мислили се на текст означен као 1a у *Грчкој хagioграфској библиотеци* и издат код боландиста (у даљем тексту BHG 948). До сада једини који је извршио компаративну анализу текста обе редакције пасије је реномирани италијански стручњак за рано хришћанство и патристику, Манлио Симонети³². Међутим, и Симонети је користио само боландистичко грчко издање (BHG 948), без увида у рукописе и варијације BHG 949, 950, 951, а Долбо који критикује Симонетијеве закључке као латиниста поредио је само латинске рукописе подразумевајући под грчком редакцијом исто BHG 948.

Стога смо сматрале нужним да поново изложимо проблематику редакција Иринејеве пасије, а затим компаративно анализирамо текст латинске и грчке редакције у свим њеним варијацијама. Такав методолошки приступ представља дуг и комплексан истраживачки рад, почев од сакупљања података о рукописима па све до анализе текста свих поменутих варијација. Овај рад показује прве фазне резултате истраживања на основу грчких редакција чије рукописе смо успели да консултујемо до објаве рада.

Пошле смо од тога да је есенцијално које рукописе поредимо, те смо најпре испитале проблематични боландистички текст BHG 948 и утврдили да се он примарно базира на рукопису који је у време првог издања (1668) носио број 174 и чуван у тада краљевској библиотеци у

²⁸ Petrus Lambecius, Adam Franciscus Kollarius, *Commentariorum de Bibliotheca Caesarea Vindobonensi*, VIII, Vindobonae 1782, 436-441; Упор. Albert Ehrhard, *op.cit.*, I, 685:57.

²⁹ Ова редакција потиче од анонимног византијског минологија из 10. века, објављено у Basilius Lathyšev, *Menologii anonyimi byzantini saec. X quae supersunt*, I, Petropoli 1912, 281-283.

³⁰ Lambecius- Kollarius, *op.cit.*, 441-442.

³¹ B. Lathyšev, *op. cit.*, II, 310-311.

³² Manlio Simonetti, *Studi agiografici*, Roma 1955, 55-75.

Паризу (*Ex MS. Regis Christianissimi Parisiis signato 174*).³³ Боландистички издавач објаснио је да се у свим грчким минејима за Иринејево страдање наводи 23. август, осим у рукописима минеја опатије Гротаферата (*Cryptae-ferratae*), кларомонтанског колегија, Мазаренове библиотеке и доминиканског манастира у Паризу (*PP. Dominicanorum reformatorum Parisiis*), где је касније померен на 28. август. Иако су захваљујући Анрију Омону (1857-1940) сви фондови које је Париска национална библиотека (*Bibliothèque nationale de France*) крајем 19. века поседовала пописани³⁴, нажалост, нисмо утврдили ниједан рукопис који у 17. веку имао нумерацију коју спомињу боландисти. Ипак, у Париској националној библиотеци налазе се следећи кодекси који садрже Иринејеву пасију: *Grec 548* – раније *Reg. 2481* (11. век), под 22. августом Μαρτύριον τοῦ ἁγίου μάρτυρος Εἰρηναίου, пергамент, средњи формат, 190v-192 v; *Supplément grec 241* – раније *San Germanensis* n. 885 (10. век) под 21. августом даје Μαρτύριον τοῦ ἁγίου ἱερομάρτυρος Εἰρηναίου, пергамент, велики формат, 215-216v; *Grec 1177* – некад *Fontenblaudensis* 87, *Regius 2447* (11. век) под 21. августом Μαρτύριον τοῦ ἁγίου μάρτυρος Εἰρηναίου, пергамент, средњи формат, 211-3 v.³⁵ Од наведених, једини који би могао одговарати *BHG 948* с обзиром на то да почиње истим насловом јесте последњи рукопис, али се датум не поклапа, јер су боландисти навели 23. март. Како би дошли до решења, контактирале смо париску библиотеку и како одговор очекујемо, нова сазнања о париским рукописима Иринејеве пасије објавићемо у следећој фази истраживања.

Боландисти су користили још један грчки рукопис из миланске библиотеке (*Biblioteca Ambrosiana*), прегледом чијих фондова смо утврдили да се поменути рукопис још увек налази у њеним фондовима под истом ознаком *Fol. N num. 152*.³⁶ Овај рукопис сачинио је монах по имену *Laurentius* у једном калабријском манастиру („in Rutiensi Calabriae monasterio“), како боландисти бележе „ante annos quingentos“, дакле у 12. веку, а садржи житија светаца за месец август, укључујући пасију Иринеја, која почиње: Τὸν τῆς εἰρήνης ἐπόνυμον καὶ γενναϊότατον μάρτυρα, Εἰρηναῖον τὸν μέγαν ἢ τοῦ Σιρμίου πόλις πρόεδρον ἔσχε и стога одговара *BHG 951* која не кореспондира ни са *BHG 948* ни *BHL 4466*.

³³ Paul M. Priebe, *From Bibliothèque du Roi to Bibliothèque Nationale: The Creation of a State Library, 1789- 1793*, *The Journal of Library History* (1974-1987) 17/4, Fall 1982, 389-408.

³⁴ Henri Auguste Omont, *Facsimilés des plus anciens manuscrits grecs de la Bibliothèque Nationale du IXe et XIVe siècle*, Bibliothèque de l'École des chartes, Paris 1891; *Facsimilés des plus anciens manuscrits grecs de la Bibliothèque Nationale du IVe et XIIIe siècle*, Bibliothèque de l'École des chartes, Paris 1892; *Catalogus codicum hagiographicorum graecorum Bibliothecae nationalis*, Paris 1896; *Catalogue des manuscrits grecs*, Paris 1897.

³⁵ H. Omont, *Catalogus*, 108.

³⁶ C. Pasini, *Inventario agiografico dei manoscritti greci dell'Ambrosiana* (Subsidia hagiographica 84), Bruxelles 2003.

Затим смо узели у обзир варијацију *BHG* 949, чији се један рукопис налази у Аустријској националној библиотеци (*Die Österreichische Nationalbibliothek*). У овој библиотеци налази се, како ћемо показати, један од најважнијих рукописа грчке редакције пасије (*Cod. Hist. Gr.* 45, Bl. 246r-247v)³⁷. Рукопис потиче из 11. века и садржи минологију за месец август у ком је под 23. августом забележена Иринејева пасија. Рукопис је за бечки двор откупио у Цариграду, чувени дипломата фламанског порекла Ожије Гислен ван Бузбек (хол. *Ogier Gisleen van Busbeke*, лат. *Augerius Gisleinius Busbequius*; 1522-1592).³⁸ Бечки *BHG* 949 знатно је дужа и опширнија варијација *BHG* 948.

2. АНАЛИЗА ТЕКСТА *BHL* 4466, *BHG* 948 И *BHG* 949³⁹

Као књижевна целина, Иринејева пасија, на основу редакција *BHL* 4466, *BHG* 948 и *BHG* 949, може се поделити на уводну напомену састављача, опис страдања и закључну напомену. Највећу историјску вредност има централни део, који је могао настати на основу судског записника или извештаја сведока. Уводни и закључни део без сумње су накнадне примедбе састављача, при чему *BHL* 4466 користи 1. лице јединице (*pandam/ostendam*) и помиње *vobis* што указује на присуство публике, у овом случају вероватно скупа верника окупљених у мартирију или базилици, што пасију чини делом литургије⁴⁰. *BHG* 949 и *BHG* 948 општим неутралним тоном 3. лица говоре о мученичком примеру Иринеја. Такође поменути делови одређују историјско-географски оквир централног збивања, *BHL* 4466: *persecutio sub*

³⁷ Захваљујемо Одељењу за рукописе Аустријске националне библиотеке што су ауторима послали копије рукописа пасије Иринеја.

³⁸ О Бузбековој антикварној делатности вид. Ifigenija Draganić, *Turciacae Epistulae: Busbecq's Views on the Power of the Ottoman Empire in his Letters*, у: *Power and Influence in South-eastern Europe: 16-19th Century* (eds. Maria Baramova, Plamen Mitev, Ivan Parvev, Vania Racheva), *Geschichte: Forschung und Wissenschaft*, Bd. 38, Berlin 2013, 221-229.

³⁹ У анализи текстова пасије користиле смо следеће лексиконе и приручнике: Jan Frederik Niermeyer, *Mediae Latinitatis Lexicon Minus*, Leiden 1976; Du Cange et al., *Glossarium mediae et infimae Latinitatis*, 1-10, Niort 1883-1887; Eduard Schwyzler, *Griechische Grammatik*, I-II, München 1939, 1950; G. W. H. Lampe, *Patristic Greek Lexicon*, Oxford 1961; Charlton T. Lewis, Charles Short, *A Latin Dictionary*, Oxford 1879; Henry George Liddell, Robert Scott, Henry Stuart Jones, Roderick McKenzie, *A Greek-English Lexicon*, Oxford 1996 (9th ed.); E. A. Sophocles, *Greek lexicon of the Roman and Byzantine periods (from B.C. 146 to A.D. 1100)*, New York 1887; Andrew L. Sihler, *New Comparative Grammar of Greek and Latin*, Oxford & New York 1995; Viktor Emil Gardthausen, *Griechische Palaeographie*, Bd. 2: *Die Schrift, Unterschriften und Chronologie im Altertum und im byzantinischen Mittelalter*, Leipzig 1913.

⁴⁰ Антон Бенвин претпоставља да је пасија у облику ком нам се сачувала писана баш за службе у сирмијским црквама које су биле посвећене Иринеју, у којима се на годишњицу мученикове смрти (лат. *dies natalis*) читала као део литургије, вид. A. Benveniste, *op.cit.*, 84-87.

Diocletiano et Maximiano imperatoribus... die VIII Idus Aprilis sub Diocletiano et Maximiano imperatoribus, agente Probo Præsides, BHG 948: τοῦ γενομένου ἐπὶ Διοκλητιανοῦ καὶ Μαξιμιανοῦ καὶ Κωνσταντίου τῶν βασιλέων... Ἐπράχθη δὲ ταῦτα μηνὶ Αὐγούστῳ εἰκάδι πρώτη, ἐν Σερμῖῳ, ἡγεμονεύοντος Πρόβου, BHG 949: τοῦ γενομένου ἐπὶ Διοκλητιανοῦ βασιλέως... μηνὶ Αὐγούστῳ κγ', βασιλεύοντος Διοκλητιανοῦ, ἡγεμονεύοντος Πρόβου.

Већ у уводном делу могу се уочити значајне разлике међу рукописима латинске и грчке, као и унутар саме грчке традиције. Наиме, свака редакција различито наводи цареve у време којих се страдање одиграло. Симонети овај моменат сматра кључним у компаративној анализи пасија и утврђивању сениоритета, јер је из касније перспективе, након престанка прогона хришћана у Римском царству, Констанције, отац Константина Великог, увек се у црквеној традицији приказивао као заштитник хришћана.⁴¹ Стога би његово помињање међу тзв. царевима прогонитељима могло да указује на формално навођење владара у некаквом архетипском судском процесу против Иринеја. Ипак, намеће се питање, ако је низ уобичајена хронолошка формула у којој се наводе сви тетрарси, зашто није наведен и Галерије, иначе у хришћанској традицији означен као један од виновника хришћанског прогона, а коме је у систему тетрархије припадала територија Сирмијума.

Симонетијева теза заснива се на аутентичности пасије *BHG* 948, чија је провенијенција у суштини данас непозната. Први је решење понудио учени фратар Пио Франчи де Кавалијери (1869-1960), који је сугерисао да су у првобитном оригиналу, од ког су потекле обе традиције, стајала имена све четворице тетрарха Διοκλητιανοῦ καὶ Μαξιμιανοῦ, Μαξιμιανοῦ καὶ Κωνσταντίου, те да је дошло до палеографске грешке познате као хомеотелеутон, где се аналогije сажимају или потиру, па су Марко Аурелије Валерије **Максимијан** и Гај **Галерије** Валерије Максимијан спојени у једну личност.⁴² Додајмо да је каснија црквена традиција увела пребацивање одговорности за прогоне у доба тетрархије са Диоклецијана на Галерија, па тако на пример већ мартирологиј Часног Беде код Иринеја наводи: „Et apud Sirmium natale s. Irenaei Episcopi, qui tempore **Maximiani** imperatoris, sub praeside Probo, primo tormentis acerrimis vexatus, deinde diebus plurimis in carcere cruciatus, novissime abscisso capite consummatus est“.⁴³

Даље, уводни делови се разликују и по обиму и садржају. Док латинска редакција почиње са веома кратким уводом коме је циљ да датује мучеништво и дефинише личност Иринеја, грчке редакције *BHG* 948 и нарочито *BHG* 949 знатно су китњасте, опширније и општије с циљем да изнесу парадигму понашања мученика:

Cum esset persecutio sub Diocletiano et Maximiano imperatoribus, quando diversis agonibus concertantes Christiani, a tyrannis illata supplicia devota deo mente suscipientes, praemiis se perpetuis participes efficiebant.

⁴¹ M. Simonetti, *Studi agiografici*, 60.

⁴² Pio Franchi de' Cavalieri, *Note agiografiche*, vol. 9 (Studi e Testi 175), Roma 1952, 26.

⁴³ Према S. Ritig, *op. cit.*, 362-363.

Quod et factum est circa famulum dei **Irenaeum episcopum urbis Sirmiensem**, cuius iam nunc vobis certamen pandam victoriamque ostendam; qui pro modestia sua ingenita et **timore divino** cui **operibus rectis** inserviebat, dignus nominis sui inventus est.⁴⁴

BHL 4466

Ὅτ' ἂν **τρόποις ἀγαθοῖς** εὐσεβῆς συνασκηθῇ, τῶν κρειττόνων ἐφίεμενος, καὶ **φόβον Θεοῦ** προσλάβηται, τότε πάντων ἀθρόως τῶν ἐν τῷ δὲ τῷ βίῳ καταφρονήσας, πρὸς τῶν **ἐπηγγελλένων ἀγαθῶν** τὴν ἀπόλαυσιν ἀπείγεται καὶ ἅπερ διὰ τῆς ἀκοῆς παρόντα, πιστεῖ βεβαίᾳ θεώμενος, ἐπεθύμησεν, ταῦτα θάπτον διὰ αὐτῆς τῆς αὐτοψίας ὑπολαβὼν ἔχειν, δοξάζει τὸν κύριον. Ὁ δὲ γέγονε καὶ περὶ τὸν μακάριον **ἐπίσκοπον Εἰρηναῖον τῆς τοῦ Σιρμιῶν πόλεως**. Οὗτος γάρ δι' ἐπιείκειαν ὑπερβάλλουσαν καὶ τὴν περὶ τοῦ θεοῦ εὐλάβειαν, τοῖς ἔργοις κυρὼν τὴν προσηγορίαν, καὶ νέος τῆς προεδρίας ἀξιώθει, καταλαβόντος αὐτὸν τοῦ διωγμοῦ, τοῦ γενομένου ἐπὶ Διοκλητιανοῦ καὶ Μαξιμιανοῦ καὶ Κωνσταντίου τῶν βασιλέων, ἀκάμπτῳ καὶ ἀνενδότῳ προθυμίᾳ χρώμενος, καὶ τοῖς ἔμπροσθεν ἐπικτεινόμενος, ἔσπευδεν ἐπὶ τὸ βραβεῖον τῆς ἀνω κλήσεως.⁴⁵

BHG 948

Једино што се заиста поклапа у овим преамбулама јесте име и статус Иринеја, помињање страха од Бога и исправна дела (подебљано у наводу), али у другом контексту. Симонети тврди да је латинска преамбула типична за пасије које имају грчко порекло и као пример даје увод у пасију св. Јулија из Силистре, такође страдалог под Диоклецијаном (директне аналогije су подебљане, а индиректне подвучене):

*Tempore persecutionis, quando gloriosa certamina fidelibus oblata perpetua promissa expectabant accipere*⁴⁶.

Cum esset **persecutio sub Diocletiano et Maximiano imperatoribus, quando** diversis **agonibus** concertantes Christiani, a tyrannis illata supplicia devota deo mente suscipientes, **praemiis se perpetuis** participes efficiebant.

BHL 4466

Ὅτ' ἂν **τρόποις ἀγαθοῖς** εὐσεβῆς συνασκηθῇ, τῶν κρειττόνων ἐφίεμενος, καὶ **φόβον Θεοῦ** προσλάβηται, τότε πάντων ἀθρόως τῶν ἐν τῷ δὲ τῷ βίῳ καταφρονήσας, πρὸς τῶν **ἐπηγγελλένων ἀγαθῶν**⁴⁷ τὴν ἀπόλαυσιν ἀπείγεται καὶ ἅπερ διὰ τῆς ἀκοῆς παρόντα, πιστεῖ βεβαίᾳ θεώμενος, ἐπεθύμησεν, ταῦτα θάπτον διὰ αὐτῆς τῆς αὐτοψίας ὑπολαβὼν ἔχειν, δοξάζει τὸν κύριον... **τοῦ γενομένου ἐπὶ Διοκλητιανοῦ καὶ Μαξιμιανοῦ καὶ Κωνσταντίου τῶν βασιλέων**, ἀκάμπτῳ καὶ ἀνενδότῳ προθυμίᾳ χρώμενος,

⁴⁴ F. Dolbeau, *Le dossier*, 211.

⁴⁵ AA SS, Mart. III, App. *23.

⁴⁶ R. Knopf, G. Krüger, *Ausgewählte Märtyrerakten*, Tübingen 1929, 105.

⁴⁷ Исто значење, али други контекст.

καὶ τοῖς ἔμπροσθεν ἐπικτεινόμενος, ἔσπευδεν ἐπὶ τὸ βραβεῖον τῆς ἄνω κλήσεως.

BHG 948

У погледу датума Иринејевог страдања постоје следеће варијације: 25. март (VII Kal. Apr.)⁴⁸ и 6. април (VIII Id. Apr.)⁴⁹ у латинској традицији. Још већу забуну изазивају датуми у грчкој традицији где налазимо 21. 22. и 23. август,⁵⁰ док га словенски, будући на раскрсници источне и западне хришћанске традиције, бележе двојно. Датум од 25. марта резултат је конфузије између ида и календи, док је 23. август последица идентификације Иринеја Сирмијског с Иринејем Лионским, који је страдао тог датума. Година Иринејевог страдања несумњиво је пролеће 304. после прокламације 4. едикта о прогону хришћана.⁵¹ Такву хронологију потврђује уводни део пасије једног другог панонског мученика – Полиона из Цибала:

Diocletianus et Maximianus regnantes... quo tempore haec praeceptio cum venisset ad Sirmiensem civitatem; Probus Praeses imperata sibi persecutione, a clericis sumsit exordium, et comprehensum sanctum Montanum presbyterum ecclesiae Singidunensis, diuque Christianae fidei virtutibus conversatum, jussit necari. **Irenaeum quoque Episcopum Sirmiensem ecclesiae**, pro fide et commissae sibi plebis constantia fortiter dimicantem...⁵²

Садржај централног дела пасије углавном је исти. Међутим, дужина наратива се разликује, па тако текст *BHL* 4466 иако у преамбули краћи, у централном делу је дужи у односу на *BHG* 948 и у форми је дијалога, чиме подражава судски процес. Због дијалогске форме, која није присутна у *BHG* 948 и *BHG* 949, истраживачи су давали примат латинској у односу на грчку редакцију. Симонети, пак, тврди да и латинска и грчка редакција коју поседујемо потиче од неког изгубљеног грчког оригинала.⁵³ Као један од аргумената који иду у прилог првобитном грчком оригиналу Симонети наводи билингвалност подручја римске Паноније. Он даље тезу аргументује премисом да је језик раних хришћана у Сирмијуму био грчки. Мишљења о етничкој припадности првих хришћана у римској

⁴⁸ *AA SS*, Martii III, 555.

⁴⁹ Под тим датумом га помињу најстарији писани извори о Иринеју Сирмијском, *Сиријски бревијар* (*Martyrologium syriacum*) и *Јеронимски мартирологиј* (*Martyrologium Hieronymianum*), вид. *AA SS*, Novembris II, Bruxelles 1894, LV.

⁵⁰ Чувени *Минологиј Василија II* (*Ms. Vat. gr.* 1613) из 10. века наводи га 23. августа.

⁵¹ H. Musurillo, *The Acts*, xliii.

⁵² *Passio S. Pollionis et aliorum*, према Т. Ruinart, *Acta martyrum*, 434-436.

⁵³ М. Simonetti, *Studi agiografici*, 60, бел. 1. Први је идеју о грчком оригиналу изнео Тилмон, вид. L. Lenain de Tillemont, *Mémoires pour servir à l'histoire ecclésiastique des six premiers siècles*, t. 5, Paris 1698, 250-254. Тај став подржава и Милена Милин, вид. М. Милин, *Пасија*, 161. Долбо се супротставља Симонетијевом ставу сматрајући да у двојезичним срединама однос између два језика у употреби није једносмеран, те се не може утврдити који је језик примаран, F. Dolbeau, *Le dossier*, 206.

Панонији и данас су конфронтирана у научном смислу. Једни,⁵⁴ судећи по броју грчких имена на хришћанским надгробним споменицима и хипотези да је на овој простор хришћанство продирало са југоистока, тврде да су први хришћани у Сирмијуму били грчког порекла. Други,⁵⁵ пак, с правом тврде да је више епиграфских сведочанстава са латинским именима нарочито сирмијских хришћана, као и да се свеукупно гледано мартиролошка литература с овог подручја очувала више на латинском него на грчком језику. Такође, у најстаријим мартирологијама више је хришћанских мученика с овог подручја који носе латинска имена (Рутина, Монтан и Максима, Донат, Секунд, Кандидијан, Квирин, Полион, Ромул). Мишљења смо да се у овим судовима заборавља хронологија, јер је велика разлика у етничкој припадности сремског становништва у 5. веку, када доминира византијска администрација и грчки као службени језик, у односу на рани 4. век када је овде непобитно римска администрација, а један од тетрархијских дворова смештен баш у Сирмијуму.

Међутим, Симонети указује да поређењем текстова грчке и латинске редакције пасије на појединим местима могу да се уоче преводи са грчког на латински, попут *iratus super fiduciam* као лоше изведен превод грчког ὀργισθεῖς... ἐπὶ τῇ παρηφία, као и употреба латинског *regalis* у значењу *imperialis* као буквални превод грчког βασιλικός.⁵⁶ Долбо супротставља аргумент да *iratus* праћен предлогом *super* може бити еволутивни облик класичног *iratus de*, а у погледу хеленизованог *regalis*, Долбо наводи паралелу у пасији св. Квирина из Сисције (гл. 4 последња реченица) који нема грчку редакцију и употребу поменутог придева у пасији св. Винсента из Сарагозе *regalis decreta*.⁵⁷

Овде бисмо истакли још један део пасије на крају првог поглавља *BHL* 4466 који указује на старију грчку редакцију или барем грчког састављача пасије: *dignus nomini sui inventus est*, показује да је састављач тумачио грчко име Εἰρηναῖος у значењу „миран, спокојан.“

Већу историјску вредност *BHG* 948 и *BHG* 949 би могли имати, када не би наводили библијске цитате које налазимо у *BHL* 4466. Међутим, сви осим једног могу се уочити у све три редакције:

⁵⁴ Péter Kovács, *Christianity and the Greek Language in Pannonia*, Acta Antiqua Hungarica 43, 2003, 113-114.

⁵⁵ М. Милин, *Зачеци култова ранохришћанских мученика на тлу Србије*, у: Мирјана Детелић (ур.), *Култ светих на Балкану*, Крагујевац 2001, 9-24.

⁵⁶ М. Simonetti, *Studi agiografici*, 63.

⁵⁷ F. Dolbeau, *Le dossier*.

*Qui diis et non Deo sacrificat eradicabitur (1 Moj 22:20)*⁵⁸
BHL 4466

BHG 948, BHG 949

*Si quis me negaverit coram hominibus, et ego negabo eum coram
Patre meo qui in caelis est (Mam 10:33)*
BHL 4466

Ἐάν τις ἀρνησεταιί με ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ἀρνήσομαι καὶ γὰρ
αὐτὸν ἔμπροσθεν τοῦ Πατρὸς μου ἐν τοῖς οὐρανοῖς
BHG 948, BHG 949

*Qui qui diligit patrem aut matrem aut uxorem aut filios aut fratres
aut parentes super me, non est me dignus (Mam 10:37)*⁵⁹
BHL 4466

Ὁ φιλῶν πατέρα ἢ μητέρα ὑπὲρ ἐμέ, ἢ ἀδελφούς, ἢ γυναῖκα, ἢ
τέκνα, οὐκ ἔστι μου ἄξιος.
BHG 948, BHG 949

Можемо закључити да су редакције у централном делу компатибилне, али ћемо навести неколико појединости у којима се разликују. Тако је сцена са рођацима у латинском тексту представљена као део Пробовог испитивања, а у грчком је она на самом почетку и чак не помиње учешће намесника, већ констатује да су га рођаци молили и оплакивали. Симонети инсистира да ово место такође указује на грчко порекло латинске редакције, јер у BHL 4466 Иринеј наводно одговара Пробу на непостојеће питање⁶⁰:

*Et Probus ad eum dixit: Iam sacrifica, Irenaeae, lucrans pœnas. Irenaeus respondit: Fac quod iussum est*⁶¹ *vis. Hoc a me ne expectes. Probus iterum eum fustibus cœdi praecipit. ¶ Irenaeus respondit: Deum habeo quem a prima ætate...*

BHL 4466

Док је у грчком делу то донекле јасније захваљујући наративу:

Ἐκ πλείονων δὲ ἡμερῶν ἐν τῇ τῆς εἰρκτῆς φρουρᾷ παραδοθεῖς, μέσης νυκτὸς προκαθίσαντος τοῦ ἡγεμόνος προσήχθη πάλιν ὁ μακάριος

⁵⁸ Овај библијски цитат налазимо и у другим пасијама биле оне латинског или грчког порекла, упор. пасије Петра Авесаламита, Полиона из Цибале, Филеја и Филорома, Монтана и Луција, те се може сматрати општим местом.

⁵⁹ Minh. MS. наводи Mam 10:37-38 у комбинацији са Јук 14:27: *qui amat patrem aut matrem aut uxorem aut filios super me non est me dignus et qui non tollet crucem suam et sequitur me non potest meus esse discipulus.*

⁶⁰ M. Simonetti, *Studi agiografici*, 66.

⁶¹ Minh. MS: *Fac quod iussum vis.*

Εἰρηναῖος, καὶ ποικίλας βασάνους ὑπομείνας καὶ ἐρωτώμενος διὰ τί οὐκ ἐπιθύει, ἀπεκρίθη, ὅτι· “Θεὸν ἔχω, ὃν ἐκ παιδικῆς...

BHG 948

Ипак, најстарији латински рукопис *Minh. MS.* Помаже у разумевању, јер за разлику од Долбоовог и Ринаровог издања иза *praecipit* наводи другачије читање, које је у преписима вероватно изгубљена:

Probus iterum eum fustibus caedi praecipit. Ille autem in medio paenarum constitutus, dixit Irenaeus: Deum habeo quem a prima aetate...

Minh. MS.

Такође, поређењем текстова BHG 948 и BHG 949 ради утврђивања њиховог међусобног односа, дошле смо до закључка да је BHG 948 зависан од BHG 949, чиме се дискредитује његов сениоритет и по нашем мишљењу неки од Симонетијевих аргумената о грчком оригиналу пасије Иринеја. Наиме, знатно дужи текст BHG 949, захваљујући прегледу самог рукописа, помогао нам је да решимо два нејасна места у BHG 948 као потенцијалне грешке преписивача. У уводном делу BHG 948 јавља се глагол ἀπείγεται,⁶² који у таквом облику не постоји у грчком. Међутим, бечки рукопис BHG 949 на овом месту наводи ἐπείγεται (од ἐπείγω „журити, хитати“). Могуће је да је преписивач заменио иницијално ε са α (ἀπείγεται < ἐπείγεται) или је у питању глагол ἀφηγέομαι, ређе ἀπηγέομαι „одводити“, при чему је дошло до бркања гласа „и“ и метатезе ει на месту η (ἀπείγεται < ἀπηγείται). Мишљења смо да се по смислу ни ἐπείγω ни ἀπηγέομαι не уклапају на овом месту: πρὸς τῶν ἐπηγγελημένων ἀγαθῶν τὴν ἀπόλαυσιν ἀπείγεται καὶ ἄπερ διὰ τῆς ἀκοῆς παρόντα, те да је изворно на овом месту био глагол ἀπέχω „уздржати се“, при чему је преписивач заменио ιχ у γ (ἀπείγεται < ἀπέχεται).

Још је значајније место у уводу BHG 948: καὶ ἄπερ διὰ τῆς ἀκοῆς **παρόντα**, πίστει βεβαία θεώμενος, ἐπεθύμησεν, ταῦτα θάπτον διὰ αὐτῆς τῆς αὐτοψίας ὑπολαβὼν ἔχειν, δοξάζει τὸν κύριον. Ἦ ὁ δὲ γέγονε καὶ περὶ τὸν μακάριον ἐπίσκοπον Εἰρηναῖον τῆς τοῦ Σιρμίου πόλεως, које тешко даје смислену целину, али у BHG 949 уместо τῆς παρόντα налази се τὰ μένοντα и на месту Ἦ убачен следећи део: **Τὰ δὲ παρόντα εἰς οὐδὲν ἡγείται, ὥς φθαρτὰ, καὶ οὐδενὸς ὄντα ἄξια.** При прегледу бечког рукописа увидели смо да се у ступцу рукописа BHG 949 παρόντα, која у BHG 948 нарушава смисао, и τὰ μένοντα налазе на истом месту само четири реда ниже, што указује да писац BHG 948 могао користити BHG 949 и случајно прескочити редове и опет направити грешку хомеотелеутона, или је у питању мање успешан покушај скраћивања. Нашу тезу о скраћивању BHG 949 која је дала BHG 948 донекле потврђује и поменути словенска редакција из *Ретковог зборника*⁶³

⁶² E. A. Sophocles, 494.

⁶³ Вид. бел. 9.

пасије начињене према грчком узору. Реконструисани грчки узор још је краћи од боландистичког *BHG* 948.

Оно што по нашем мишљењу подиже историјску вредност бечког текста *BHG* 949 јесте помињање римског термина *σπεκουλάτωρ* (од лат. *speculator*), једног од магистрата подређених провинцијском гувернеру и задуженом за егзекуције, који није касније у употреби, а не појављује се ни у *BHL* 4466 ни у *BHG* 948. Како је приметио већ Адам Франтишек Колар (18. век), царски библиотекар и историчар из доба Марије Терезије, у својим коментарима бечког рукописа пасије, боландисти су у свом издању користили „неки“ (*quodam*) грчки манускрипт из париске краљевске библиотеке, али се он на више места разликује од бечког издања пасије.⁶⁴

Међу разликама у редакцијама значајно место заузима име моста на коме је Иринеј погубљен, а које се у латинској редакцији *BHL* 4466 назива *pons Basentis*⁶⁵, а у грчкој *BHG* 948 и *BHG* 949 Ἀρτεμίδς. У Сирмијуму су постојала два моста, један на западу ка станици *Ad Bassante*, и други источно од града ка Сингидунуму. Раније се сматрало да је *pons Basentis* мост на реци Босуту (лат. *Bacuntius*),⁶⁶ која је у римско доба имала другачији ток, те се у Саву уливала код Сирмијума. Овај податак заснивао се на етимолошкој вероватноћи као и на наводу Плинија Старијег: „*amnis Bacuntius in Saum influit, ubi civitas Sirmiensem et Amantinorum*“ (Pl. N. H. III 148). Владислав Поповић хидроним *Basentis* везује за западни сирмијски мост и реку Босну.⁶⁷ Није решено зашто се овај мост у грчким рукописима назива Артемидин мост.

Приметимо још једну значајну разлику у грчком и латинском тексту. Када Иринеј тврди да не може да се клања *deos manu factos*, у грчком одговара τοῖς χειροποίητοis θεοῖς, која указује на независност двеју редакција. Бенвин истиче значај употребе глагола грчког порекла *martyrizare*,⁶⁸ којим почиње закључни део пасије *BHL* 4466 *Martyrizatus est* који је остао „непреведен“⁶⁹ у *BHG* 948 и *BHG* 949. Поменути глагол јавља се у позном латинитету,⁷⁰ чијем времену одговара и састављање пасије. Овај део може бити значајан у контексту настанка латинске редакције пасије, али ниједна од сачуваних грчких редакција не садржи поменути глагол.

На крају пасије у молитви Иринеја неки рукописи наводе сирмијску цркву. Мусурило⁷¹ и Милин⁷² сматрају да се молитва

⁶⁴ Lambecius- Kollarius, *op. cit.*, 439.

⁶⁵ Постоје варијације у манускриптим: *Basartas* (Cod. Michaelin.).

⁶⁶ S. Ritig, *op. cit.*, 367.

⁶⁷ Владислав Поповић, *нав. дело*, 81-86.

⁶⁸ Од грч. *μαρτυρέω*, уп. E. A. Sophocles, *op. cit.*, 734.

⁶⁹ A. Benvin, *op. cit.*, 93.

⁷⁰ J. F. Niermeyer, *op. cit.*, 658, према ком је глагол *martyrizare* први пут посведочен у делу црквеног писца 6. века Теодосија, Theodos. *Itin.*, 2 (CSEL, t. 39, 137).

⁷¹ H. Musurillo, *The Acts*, xlii.

⁷² M. Милин, *Пасија*, 161.

односила на сирмијску саборну цркву, а Долбо⁷³ на читаву цркву те да је придев *sirmiensis* накнадна интерполација. Избор речи је овде веома индикативан, јер ако је оригинални текст пасије грчки, онда би грчко *καθολική* било преведено на латински као *catholica*, али Милин указује да се то могло односити на саборну цркву као грађевину.

У погледу општих места у Иринејевој пасији, Симонети је указивао да нарочито Иринејева пасија подлеже правилима тог литерарног жанра⁷⁴. Супротно томе, Долбо истиче да ова пасија нема одлике типичног хагиографског стила, јер је настала пре формирања хагиографског клишеа 5. века.⁷⁵ Валтер Бершин категоризовао је ову пасију као „biblischer Hintergrundstil“⁷⁶, дакле као наратив који имитира Библију. Анализа језика пасије Иринеја показала је да она прати литерарни шаблон писма Кипријана Картагинског упућена Фортунату⁷⁷. Поред великог броја поклапања у избору библијских цитата, јавља се чак и исти редослед у том избору. Један пример је идентична комбинација библијских цитата које користи Кипријан и Иринејева пасија, на пример *2 Moj* 22:20 (*Fort.* III.1)⁷⁸ и *5 Moj* 32:17 (*Fort.* III.1). Оваква комбинација није уобичајена међу хагиографским цитатима. Ова веза се може објаснити популарношћу Кипријановог писма Фортунату, које је дистрибуирано међу хришћанима, те је могло стићи и до самог Иринеја или састављача пасије.

Како је закључио Манлио Симонети грчка и латинска редакција пасије св. Иринеја „concordano sostanzialmente fra loro nei tratti fondamentali del racconto, ma divergono in più di un particolare“⁷⁹, овим радом смо утврдили однос између три редакције пасије Иринеја Сирмијског означене као *BHG* 948, *BHG* 949 и *BHL* 4466 као прву фазу истраживања грчке традиције пасије. Изнели смо закључак да је до сада најкоришћенија боландистичка грчка редакција *BHG* 948 базирана на рукопису још неутврђеног порекла, као и да тај рукопис представља извод из бечког *BHG* 949. Такође, сматрамо да је Симонетијев метод компаративне анализе у основи погрешан и непотпун, јер је базиран само на *BHG* 948. Симонети је закључио да су сва места која се јављају у *BHL* 4466, а не појављују у *BHG* 948, само *loci communes* који су латински преписивачи интерполирали. Међутим, он занемарује неке пасије искључиво латинске провенијенције које

⁷³ F. Dolbeau, *Le dossier*, 214.

⁷⁴ M. Simonetti, *Qualche osservazione sui luoghi comuni negli atti dei martiri*, *Giornale italiano di filologia* 10, 1957, 147-155.

⁷⁵ F. Dolbeau, *op. cit.*, 207.

⁷⁶ Walter Berschin, *Biographie und Epochenstil im lateinischen Mittelalter I: von der Passio Perpetuae zu den Dialogi Gregors der Großen*, *Quellen und Untersuchungen zur lateinischen Philologie der Mittelalters* 8, Stuttgart 1986, 66-74.

⁷⁷ Henrik Hildebrandt, *Early Christianity in Roman Pannonia – Facts among Fiction*, у: F. Young, M. Edwards, P. Parvis (eds.), *Studia Patristica: Papers presented at the Fourteenth International Conference on Patristic Studies held in Oxford 2003*, vol. XXXIX (Leuven-Paris-Dudley, MA 2006), 60.

⁷⁸ Robert Weber, *Sancti Cypriani episcopi opera*, vol. 1, Turnhout 1972, 181-216.

⁷⁹ M. Simonetti, *Studi agiografici*, 55.

имају аналогија са Иринејевом, као и да је готово читава мартиролошка литература из прва 4. века заснована на случајевима из источног дела Царства, па нема правог референтног узорка на латинском да би се донео такав суд.

БИБЛИОГРАФИЈА

* Скраћенице изворних текстова су према Lampe, *Patristic Greek Lexicon*, Oxford 1961, а часописа и приручника према Siegfried Schwertner, *International Glossary of abbreviations for Theology and related Subjects*, Berlin 1974.

Извори:

Acta Sanctorum, Martii, pars III, Parisiis et Romae 1865.

Acta Sanctorum, Novembris II, Bruxelles 1894.

Analecta bollandiana 114, 1996.

Bayerische Staatsbibl. Clm 4554, f. 89v-91, München.

Bibliotheca Hagiographica Graeca, Bruxelles 1909.

Bibliotheca Hagiographica Latina, I (A-I), Bruxelles 1898-1899.

Codex Suprasliensis на адреси:

<http://suprasliensis.obdurodon.org/pages/supr126v.html>

Die Österreichische Nationalbibliothek, *Cod. Hist. Gr.* 45, Bl. 246r-247v, Wien.

Geyer, P., *Itinera Hierosolymitana saeculi IIII-VIII*, Pragae – Vindobonae 1898.

Lambecius, P. – Kollarus, A. F., *Commentariorum de Bibliotheca Caesarea Vindobonensi*, VIII, Vindobonae 1782.

Latyšev, B., *Menologii anonyimi byzantini saec. X quae supersunt*, I, Petropoli 1912.

Милин, М., *Пасија св. Иринеја Сирмијскога*, Источник 45/46, 2003.

Mombritius, B., *Sanctuarium seu Vitae Sanctorum*, t. 1, Paris 1910.

Münchener Museum 1, 1912.

Musurillo, X., *The Acts of the Christian Martyrs*, Oxford 1972.

Gebhardt, O. von, *Acta martyrum selecta. Ausgewählte Märtyreracten, und andere Urkunden aus der Verfolgungszeit der christlichen Kirche*, Berlin 1902.

Rauschen, G. et alii (ed.), *Florilegium Patristicum*, vol. 3, Bohn 1904.

Robinson, J. A., *Texts and studies: contributions to Biblical and Patristic literature*, I/2, Cambridge 1891.

Ruinart, T., *Acta martyrum*, Ratisbone 1859.

Surius, L., *De probatis Sanctorum historiis*, II, Köln 1570-1575 (reprint 1875).

Thomson, H. J., *Prudentius*, vol. I, London 1953.

Usener, H., *Acta martyrum Scilitanorum Graece edita*, Bonn 1881.

Weber, R., *Sancti Cypriani episcopi opera*, vol. 1, Turnhout 1972.

Литература:

- Abicht, R., *Quellennachweise zum Codex Suprasliensis*, Archiv für slavische Philologie 16, 1894, 140-153.
- Benvin, A., *Muka Sv. Ireneja srijemskoga. Ranokršćanski portret biskupa mučenika*, Diacovensia 1, 2, 1994, 82-109.
- Berschin, W., *Biographie und Epochenstil im lateinischen Mittelalter I: von der Passio Perpetuae zu den Dialogi Gregors der Großen*, Quellen und Untersuchungen zur lateinischen Philologie der Mittelalters 8, Stuttgart 1986.
- Cavalieri, P. F. de', *Note agiografiche*, vol. 9 (Studi e Testi 175), Roma 1952.
- Du Cange et al., *Glossarium mediae et infimae Latinitatis*, 1-10, Niort 1883–1887.
- Damjanović, D., *O ranokršćanskoj pasiji Četvorice Ovjenčanih (Passio ss. Quattuor Coronatorum)*, Scrinia Slavonica 9, 1, 2009, 337-350.
- Delehaye, H., *Les passions des martyrs et les genres littéraires*, Bruxelles 1921.
- Delehaye, H., *Les légendes hagiographiques*, Bruxelles 1955.
- Delehaye, H., *Les origines du culte des martyrs*, Bruxelles 1933.
- Добрев, И., *Гръцките думи в Супрасълския сборник и втората редакция на старобългарските богослужбени книги*, Български език 28, 2, 1978, 89-98.
- Dolbeau, F., *Les sources manuscrites des Acta Sanctorum et leur collecte (xviie - xviiie siècles)*, y: Robert Godding, Bernard Joassart, Xavier Lequeux, François de Vriendt (éds), *De Rosweyde aux Acta Sanctorum. La recherche hagiographique des Bollandistes à travers quatre siècles*, Actes du Colloque international, Bruxelles, 5 octobre 2007, Bruxelles: Société des Bollandistes 2009 (Subsidia Hagiographica 88), 105-147.
- Dolbeau, F., *Le dossier hagiographique d'Irénée, évêque de Sirmium*, Antiquité Tardive 7, 1999, 205-214.
- Draganić, I., *Turciacae Epistulae: Busbecq's Views on the Power of the Ottoman Empire in his Letters*, y: *Power and Influence in South-eastern Europe: 16-19th Century* (eds. Maria Baramova, Plamen Mitev, Ivan Parvev, Vania Racheva), Geschichte: Forschung und Wissenschaft, Bd. 38, Berlin 2013, 221-229.
- Ehrhard, A., *Überlieferung und Bestand der hagiographischen und homiletischen Literatur der griechischen Kirche von den Anfängen bis zum Ende des 16. Jahrhunderts*, I-III, Leipzig-Berlin 1937-1952.
- Farlati, D., *Illyrici sacri tomus septimus: Ecclesia Diocletana, Antibarensis, Dyrrhachiensis et Sirmiensis*, Venetia 1842.
- Gardthausen, V. E., *Griechische Palaeographie*, Bd. 2: *Die Schrift, Unterschriften und Chronologie im Altertum und im byzantinischen Mittelalter*, Leipzig 1913.
- Gebhardt, O. von, *Acta martyrum selecta. Ausgewählte Märtyreracten, und andere Urkunden aus der Verfolungszeit der christlichen Kirche*, Berlin 1902.
- Hildebrandt, H., *Early Christianity in Roman Pannonia – Facts among Fiction*, y: F. Young, M. Edwards, P. Parvis (eds.), *Studia Patristica*:

Papers presented at the Forteenth International Conference on Patristic Studies held in Oxford 2003, vol. XXXIX (Leuven-Paris-Dudley, MA 2006), 59-64.

- Jarak, M., *Ranokršćanski mučenici Panonije*, у: Darija Damjanović (ur.), *1700 godina svetih srijemskih mučenika*, Zbornik radova međunarodnog znanstvenog simpozija, Đakovo 2004, 51-71.

- Jarak, M., *Martyres Pannoniae – the Chronological Position of the Pannonian Martyrs in the Course of Diocletian's Persecution*, у: Rajko Bratož (hrsg.), *Westillyricum und Nordostitalien in der spätrömischen Zeit*, Ljubljana 1996, 263-290.

- Knopf, R. – Krüger, G., *Ausgewählte Märtyrerakten*, Tübingen 1929.

Kovácz, P., *Christianity and the Greek Language in Pannonia*, *Acta Antiqua Hungarica* 43, 2003, 113-124.

- Lalošević, V., *Problemi vezani uz mučeničku grupu Svetih Četvorice Ovjencanih*, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 38, 1, 2006, 59-72.

- Lambecius, P. – Kollarius, A. F., *Commentariorum de Bibliotheca Cæsarea Vindobonensi*, VIII, Vindobonae 1782.

- Lampe, G. W. H., *Patristic Greek Lexicon*, Oxford 1961.

- Lewis, C. T. – Short, C., *A Latin Dictionary*, Oxford 1879.

- Liddell, H. G. – Scott, R., Jones – H. S., McKenzie, R., *A Greek-English Lexicon*, Oxford 1996 (9th ed.).

- Maksimović, J., *Early Christian martyrs who refused to worship the cult of Asclepius in the times of Diocletian*, *Acta Medico-Historica Adriatica* 8, 2, 2010, 239-260.

- Миловић, П., *Сирмијски скулптори и каменоресци – Quattuor coronati*, *Старинар XVII*, 1966, 53-59.

- Милин, М., *Зачеци култова ранохришћанских мученика на тлу Србије*, у: Мирјана Детелић (ур.), *Култ светих на Балкану*, Крагујевац 2001, 9-24.

- Милин, М., *Пасија св. Иринеја Сирмијскога*, *Источник* 45/46, 2003, 156-161.

- Musurillo, H., *The Acts of the Christian Martyrs*, Oxford 1972.

- Niermeyer, J. F., *Mediae Latinitatis Lexicon Minus*, Leiden 1976.

- Omont, H. A., *Facsimilés des plus anciens manuscrits grecs de la Bibliothèque Nationale du IXe et XIVe siècle*, Bibliothèque de l'École des chartes, Paris 1891.

- Omont, H. A., *Facsimilés des plus anciens manuscrits grecs de la Bibliothèque Nationale du IVe et XIIIe siècle*, Bibliothèque de l'École des chartes, Paris 1892.

- Omont, H. A., *Catalogus codicum hagiographicorum graecorum Bibliothecae nationalis*, Paris 1896; *Catalogue des manuscrits grecs*, Paris 1897.

- Pasini, C., *Inventario agiografico dei manoscritti greci dell'Ambrosiana* (Subsidia hagiographica 84), Bruxelles 2003.

- Поповић, В., *Блажени Иринеј, први епископ Сирмијума*, у: Душан Познановић (ур.), *Sirmium и на небу и на земљи (1700 година од страдања хришћанских мученика)*, Сремска Митровица 2004, 81-86.

- Поповић, Р., *Рано хришћанство на Балкану пре досељења Словена*, Београд 1995.

- Priebe, P. M., *From Bibliothèque du Roi to Bibliothèque Nationale: The Creation of a State Library, 1789- 1793*, The Journal of Library History (1974-1987) 17/4 , Fall 1982, 389-408.
- Прица, Р., *Хришћански мученици у Сирмијуму*, у: Душан Познановић (ур.), *Sirmium и на небу и на земљи (1700 година од страдања хришћанских мученика)*, Сремска Митровица 2004, 27-30.
- Ritig, S., *Martyrologij srijemsko-pannonске metropolije*, Bogoslovska smotra 2-4, 1911, 353-371.
- Robinson, J. A., *Texts and studies: contributions to Biblical and Patristic literature*, I/2, Cambridge 1891.
- Schwyzer, E., *Griechische Grammatik*, I-II, München 1939, 1950.
- Sihler, A. L., *New Comparative Grammar of Greek and Latin*, Oxford – New York 1995.
- Simonetti, M., *Studi agiografici*, Roma 1955.
- Simonetti, M., *Qualche osservazione sui luoghi comuni negli atti dei martiri*, Giornale italiano di filologia 10, 1957, 147-155.
- Смирнов-Бркић, А., *Писани извори о св. Иринеју Сирмијском у контексту најстарије црквене организације Срема*, Ђура Харди (ур.), *Средњовековна насеља на тлу Војводине, историјски процеси и догађаји*, Сремска Митровица 2013, 71-96.
- Sophocles, E. A., *Greek lexicon of the Roman and Byzantine periods (from B.C. 146 to A.D. 1100)*, New York 1887.
- Surius, L., *De probatis Sanctorum historiis*, II, Köln 1570-1575 (reprint 1875).
- Šagi-Bunić, T., *Povijest kršćanske literature*, sv. 1, Zagreb 1976.
- Tillemont, L. L. de, *Mémoires pour servir à l'histoire ecclésiastique des six premiers siècles*, t. 5, Paris 1698.
- Вулић, Н., *Passio sanctorum IV coronatorum*, Глас СКА 82, 1934, 1-22.
- Вулић, Н., *Фрушкогорски мученици*, Гласник Историског друштва у Новом Саду IV, 1934, 359-373.
- Zeiller, J., *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'Empire romain*, Paris 1918.
- Зелер, Ж., *Почеци хришћанства на Балкану* (прев. Корнелија Никчевић), Подгорица 2005.

Мр Снежана Вукадиновић
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за историју
snezana_vukadinovic@yahoo.com

ЈЕДНА ЦАРСКА БИОГРАФИЈА ПОСВЕЋЕНА КОНСТАНТИНУ ВЕЛИКОМ

Сажетак: Рад је сконцентрисан на велику царску биографију цара Антонина Елагабала. Животопис је написао непознати писац Елије Лампридије. Ово је и уједно последњи цар са иманом Антонина који је владао Римском Империјом. У историји је остао упамћен као цар који је био недостојан римског трона. Животопис овог контраверзног цара тинејџера је посвећен Константину Великом.

Кључне речи: *Scriptores Historiae Augustae*, Варије Авит Басијан, Антонин Елагабал, Јулија Соемија, Јулија Меза, Константин Велики.

Међу остацима римске књижевности, сачувана је и збирка биографија Царева или Императора од Хадријана до Кара и њихових синова Карина и Нумеријана, дакле, од 117. до 284. године. Опис за године 224. до 253. године је изгубљен. У главном рукопису *Codex Palatinus* из Ватиканске библиотеке чува се збирка царских животописа која је насловљена: VITAE DIVERSORUM PRINCIPUM ET TYRANNORUM A DIVO HADRIANO USQUE AD NUMERIANUM DIVERSIS COMPOSITAE. Ова збирка животописа широко је позната под именом *Историја Августа*, како је назива Касабон¹ док је оригинални наслов вероватно био DE VITA CAESARIUM или VITAE CAESARUM. *Историја Августа*, иако у неким научним круговима оспоравана², одувек је била предмет истраживања научника и важан извор историје 2. и 3. века.

Збирка садржи тридесет животописа од којих већину чине живот једног цара док неке укључују двојицу или више, који су

¹ David Magie, *Scriptores Historiae Augustae*, The Loeb Classical Library, vol.3, London-Cambridge-Massachusetts, 1921, xxix.

² Исто.

стављени заједно јер су били савременици или сродници. То нису били само цареви на власти него и њихови наследници и савладари Цезари и разни претенденти на престо. Према традицији рукописа биографије су дело шест различитих аутора: Елија Спартијана, Вулкакија Галикана, Елија Лампридија, Јулија Капитолина, Требелија Полиона и Флавија Вописка. Сваки од ових непознатих писаца своје животописе посвећивали су неком од царева или моћника. Тако је Елије Спартијат четири биографије посветио Диоклецијану, Јулије Капитолин је три животописа наменио Диоклецијану, а три Константину; Вулкације Галикан је своју једину биографију Авидија Касија насловио Диоклецијану, а Елије Лампридије је два животописа написао по захтеву самог цара Константина. Биографије Требелија Полиона међутим, нису биле посвећене неком цару, већ једном угледном пријатељу, чије је име данас изгубљено будући да се налазило највероватније у предговору неке од изгубљених биографија. Ни Флавије Вописк своје животописе није посветио цару, већ једном градском префекту који је на тој дужности био почетком 4. века.

О важности овог дела писала сам у раду *Historia Augusta značaj spisa kao istorijski izvor* који је објављен 2008. године у Зборнику друштва за античке студије Србије. Овом истраживању предходио је мој превод на српски језик две биографије; цара Каракале, великог животописа и његовог брата Гете, мањег животописа. Преводи биографија су делимично објављене у часопису за књижевност и културу „Сунчаник“. Потом, 2009. године излази књига са насловом *Царске повести* коју су припремили Жарко Петковић и Мирослава Мајхер. У овој монографији која даје стручни предговор и обширан коментар преведене су и четири биографије познатих царева из породице Антонина: Хадријана, Антонина Пија, Марка Антонина Филозофа и Комода. Тако да је наша српска читалачка јавност делимично упозната са овим делом.

Овај пут мој преводилачки рад био је сконцентрисан на велику царску биографију Антонина Елагабала коју је написао извесни Елије Лампридије³. Елагабал је и уједно последњи цар са именом Антонина који је владао Римском Империјом. Тиме би се круг царева са именом Антонини испунио. Антонини су у историји Рима остали упамћени као добри владари. Њима је био наклоњен и сам Константин Велики. То бележи на једном месту и аутор Елагабалове биографије:

...quamvis sanctum illud Antoninorum nomen polluerit, quod tu, Constantine sacratissime, ita veneraris, ut Marcum et Pium inter Constantios Claudiosque, velut maiores tuos, aureos formaveris, adoptans virtutes veterum tuis moribus congruentes et tibi amicas caras.⁴

...Иако је оскрнавио⁵ ово поштовано име Антонина, које ти, најсветији Константине, толико поштујеш да си направио златне портрете Марка и Пија заједно са Константинима и Клаудијима, као да

³ Писац је потпуно непознат као и остали аутори *Историје Аугуста*

⁴ *SHA*, Antoninus Elagabalus, II.

⁵ Мисли на Елагабала

су и они такође твоји преци, прихватајући чак и врлине наших предака, које се слажу са твојим, а такође ти одговарају и они као драги пријатељи.

Владавина Антонина Елагабала у историји остала је упамћена као владавина цара који је био недостојан римског трона. Животопис овог контраверзног цара тинејџера је посвећен Константину Великом како сам Елије Лампридије каже у предпоследњој глави животописа:

Mirum fortasse cupiam videatur, Constantine venerabilis, quod haec clades, quam rettuli. Loco principum fuerit, et quidem prope triennio; ita nemo in re publica tum fuit qui stum a gubernaculis Romanae maiestatis abduceret, cum Neoroni, Vittelio, Caligualae ceterisque huiusmodi numquam tyrannicida defuerit. Sed primum omnium ipse veniam peto, quod haec, quae apud diversos repperi, litteris tradidi, cum multa improba reticuerim et quae ne dici quidem sine maximo pudore possunt. Ea vero, quae dixi, praetextu verborum adhibito, quantum potui texi. Deinde illud quod Clementia tua solet dicere credidi esse respiciendum "Imperatorem esse fortunae est." Nam et minus boni reges fuerunt et pessimi. Agendum vero quod Pietas tua solet dicere, ut sint imperio digni quos ad regendi necessitatem vis fatalis adduxerit...

Можда ће некима изгледати чудно, поштовани Константине, да је такво зло као што сам га описао икада седело на царском трону, и штавише, скоро три године. Такав је био недостатак људи у држави, у то време, који би га уклонили са места римског цара, док ослободилац од тираније није био тражен у случајевима Нерона, Вицелија, Калигуле и других таквих царева. Али пре свега морам да тражим опроштај што сам написао оно што сам нашао код различитих аутора, иако сам ћутке прешао преко многих лоших детаља и оних ствари које не могу бити ни изговорене без највећег срама. Али све што сам написао покрио сам, најбоље што сам могао, коришћењем других термина. Поред тога, увек сам веровао да морамо да запамтимо оно што ваша милост обично говори: "Срећа је та која човека чини царем" Заиста, постојали су неправедни владари, па чак и они потпуно искварени. Али као што Ваша побожност обично говори, човек мора то посматрати тако да су они које је судбина одредила да буду цареви били и заиста достојни тог звања...

Биографија Антонина Елагабала спада у велике царске животописе. Подељена је у тридесетипет поглавља. Композиција би требала да прати Светонијев модел писања биографија али Елагабалов животопис нема тај очуван и препознатљив модел који срећемо у другим биографијама *Историје Аугуста*. То није биографија у неком модерном значењу већ пре збирка материјала аранжирана према извесним одређеним категоријама. Светонијев метод композиције примењују и други аутори *Историје Аугуста*. Живот цара или претендента на престо дели се на следеће одељке: живот пре доласка

⁶ SHA, Antoninus Elagabalus, XXXIV.

на престо, догађаји који су обележили долазак новог цара, политика и догађаји за време његове владавине, особине његове личности, физичка појавност, смрт и посмртни остаци. Поред тога Светонијева одлика је била да је допуњавао биографије на основу трачева или говоркања, анегдота и докумената, али нигде у њиховим животима нису оне тако слободно примењиване као у животима Августа. Аутори *Историје Августа* нарочито су уживали уводећи материјал који се тиче личности, њихових јунака, са посебним одељцима у вези са личним особинама у којима су набројани квалитети или слабости цара, посвећују дугачке пасусе детаљима из њихових приватних живота нарочито пре доласка на престо. За те сочне интимније детаље било је много мање доступног материјала него за јавне догађаје. Каријере рано преминулих царева и претендената су пружале мало материјала од јавног значаја и због тога су њихове биографије укључивале тривијалне анегдоте. Модел наглашавања приватног живота цара био је више одлика Марија Максима⁷ него Светонија. У жељи да постигне што већу популарност Максим је додавао детаље из приватног живота царева. Овога је надмашио Елије Јуније Корд⁸ тривијалним и непристојним подацима: изглед, слабости, исхрана, булума, разврат итд. Метод који су применили Максим и Корд нанео је још већу штету *Историји Августа*, додавањем непроверених докумената у многе биографије. Светоније као Хадријанов секретар имао је приступ царским архивама и уживао је одређени кредибилитет, али то не можемо рећи за Максима и Корда. Као што је већ горе речено Елагабалова биографија је у много чему композицијски неусаглашена. Нарација нема континуитет. Животопис је испрекидан интерполацијама које садрже бројне, ексцентричне и екстравагантне анегдоте из приватног живота цара. Мало је историчности, а много тривијалности. Ипак, у историји ће остати запамћен по многим манифестацијама и скрнављењу римских обичаја и као једини од свих царева чије је тело вучено по улицама, бачено у канализацију, а затим и у Тибар.

Ко је уствари Антонин Елагабал? Његово право име је Варије Авит Басијан. Био је син Јулије Соемије⁹ и Секста Варија Марцела. Био је пореклом Сиријац и од најранијих дана служио је оријенталном богу Ел-габалу. У намери да ојача његово право на престо, његова бака Меза је објавила да је био син Каракале и он је постао Марко Аурелије Антонин, име под којим је званично био познат. У књигама римских

⁷ Milan Budimir – Miron Flašar, *Pregled Rimske književnosti, DE AUCTORIBUS ROMANIS*, Beograd, 1978, 589.

⁸ Исто.

⁹ Правилан облик њеног имена је Јулија Соемија Басијана (Julia Soaemias Bassiana). На новичићима са њеним ликом редовно је називају Јулиа Соемија Августа (Julia Soaemias Augusta). Мушки облик Soaimooj или Suhaim је доста често сиријско име. Необичан облик Symiamira, по којем је она позната у овој биографији, и Symiasera, као што је назива Еутропије (ВИИИ, 22), није задовољавајуће објашњено. Можда су то изведена имена сиријске богиње Симеа. Vidi: O.F. Butler, *Studies in the Life of Heliogabalus*, New York, 1910, 120.

грађана он је уписан као син Антонина Каракале и унук Севера. Као наследник свештеника Елагабала, божанства заштитника града Емесе¹⁰, био је назван по имену свога бога, али оно никада није било званично и непостоји доказ да је тако називан за живота.¹¹ Ово име латински писци нпр. Еутропије¹² увек понављају у погрешној форми Хелиогабалус. Понекад су га називали и Басијан нпр. Херодијан,¹³ али не постоји ниједан прави доказ да је икад носио ово име. Лампридије о његовом имену каже:

...Igitur occiso Macrino eiusque filio Diadumeno, qui pari potestate imperii Antonini etiam nomen acceperat, in Varium Heliogabalum imperium conlatum est, idcirco quod Bassiani filius diceretur. Fuit autem Heliogabali vel Iovis vel Solis sacerdos atque Antonini sibi nomen adsciverat vel in argumentum generis vel quod id nomen usque adeo carum esse cognoverat gentibus, ut etiam parricida Bassianus causa nominis post Heliogabalus a sacerdotio dei Heliogabali, cui templum Romae in eo loco constituit in quo prius aedes Orci fuit, quem e Syria secum advexit. Postremo cum accepit imperium, Antoninus appellatus est atque ipse in Romano imperio ultimus Antoninorum fuit.¹⁴

Пошто је Макрин убијен, а такође и његов син Дијадумен коме је дата једнака моћ, а такође и име Антонин, звање цара је додељено Варију Елагабалу, само зато што је био син Басијана. Уствари он је био свештеник Елагабала или Јупитера или Сунца, и прихватио је име Антонин само како би доказао своје порекло или зато што је схватио да је то име драго људима да је због њега и Басијан, који је убио своје рођаке, био веома поштован. Касније је назван Елагабал, зато што је био свештеник тог бога – кога је доцније донео са собом из Сирије у Рим, правећи његов храм на месту пређашњег олтара посвећеног Орку. Коначно, кад је добио царске моћи, узео је име Антонин и био последњи од Антонина који је владао Римском Империјом.

Елем, 217. године убијен је цар Каракала и за новог цара постављен је преторијански префект Опелије Макрин. Али богата Јулија Меза, горе већ споменута, Каракалина тетка са мајчине стране, успешно је поткупила Трећу легију која је за цара поставила њеног најстаријег унука Авита Варија Басијана. Макрин је савладан у бици код Антиоха 8. јула 218. године, а потом страда и његов син Дијадумен. Тако на престо стиже Елагабал и започиње скандалима прожету владавину. Постао је цар са само четрнаест година. Пошто је цар био малодобан улогу регента узела је његова мајка. Био је то кобан почетак пише Лампридије:

¹⁰ Данас је то град Хомс у Сирији.

¹¹ O.F. Butler, *Studies in the Life of Heliogabalus*, New York, 1910, 119.

¹² Eutropius., *Breviarium Historiae Romanae*, VIII, 22.

¹³ Herodian, *Historia Augusta*, V, 3, 6,

¹⁴ *SHA*, Antoninus Elagabalus, I.

Hic tantum Symiamirae matri deditu fuit, ut sine illius voluntate nihil in re publica faceret, cum ipsa meretricio more vivens in aula omnia turpia exerceret, Antonino autem Caracallo stupro cognita, ita ut hinc vel Varius vel Heliogabalus vulgo conceptus putaretur....¹⁵

Он је био потпуно под контролом мајке Семирамиде, толико да чак није обављао ниједан државни посао без њеног одобрења. Та жена је живела као проститутка и упражњавала је све облике сексуалних активности у својој палати. Њена љубав са Антонином Каракалом је била позната ствар, тако да је Варије или Елагабал, уобичајено сматран његовим сином...

По доласку у Рим запоставио је све послове везане за провинције. Са собом је у Рим донео свети камен Ел-габала и саградио је два храма, један на Палатину близу царске палате тзв. Елиогабилиум и други у предграђу источно од града познатом као *Ad Spem Veterem*, близу данашње Porta Maggiore. Његов план је био да уједини све култове и да учини Ел-габала врховним божанством Рима. Желео је да направи унију између свог бога и Весте као представнице Рима, и да би то урадио он је пребацио Вестину ватру у Елиогабилиум, као и свете предмете који су чувани у њеном храму. Елагабал је додатно симболизовао унију између два божанства својим сопственим браком са Весталком. Лампридије бележи:

...In virginem Vestalem incestum admisit. Sacra populi Romani sublatis penetralibus profanavit. Ignem perpetuum extinguere voluit. Nec Romanus tantum extinguere voluit religiones, sed per orbem terrae, unum studens, ut Heliogabalus deus ubique coleretur. Et in penum Vestae, quod solae virgines solique pontifices adeunt, inrupit, pollutus ipse omni contagione morum cum iis qui se polluerunt. Et penetrale sacrum est auferre conatus cumque seriam quasi veram rapuisset, quam ei virgo maxima falsa monstraverant, atque in ea nihil repperisset, adplosam fregit. Nec tamen quicquam religioni dempsit, quia plures similes factae dicuntur esse, ne quis veram umquam possit auferre. Haec cum ita essent, signum tamen quod Palladium esse credebat abstulit et auro tinctum in sui dei templo locavit.¹⁶

...Оскрнавио је девичанство Весталке девице¹⁷, а уклањањем светих ковчега повредио је и свете обреде римског народа. Такође је желео да угаси вечну ватру. Уствари, имао је жељу да укине не само религијске церемоније Римљана, већ и све друге по целом свету, у жељи да се свугде обожава само бог Елагабал. Чак је провалио у светилиште Весте, у које само девице Весталског реда и свештеници могу ући, тако је себе морално обешчастии идући заједно са онима који су већ били такви. Чак је покушао да однесе свети ковчег, али је уместо правог узео глинени, који му је показала главна Весталка како би га обманула, а кад није ништа нашао у њему разбио га је. Сам култ,

¹⁵ SHA, Antoninus Elagabalus, II.

¹⁶ SHA, Antoninus Elagabalus, VI.

¹⁷ Та весталка звала се Аквилеја Север (Aquila Severa). Њу је оженио почетком 221. године, после развода од своје прве жене Пауле.

међутим, није пуно трпео због тога, јер је направљено неколико ковчега, тако кажу, потпуно истих као прави и све то у циљу да се спречи да ико однесе тај прави. Упркос томе, он је однео статуу за коју је веровао да је Паладиум. Опточео је статуу златом и поставио је у храм свог бога.

Цар је скрнавио скоро све што су Римљани сматрали светим, како ниједан бог не би био обожаван осим Елагабала. Томе су се морали повиновати и други народи који су настањивали Рим.

...dicebat praeterea Iudaeorum et Samaritanorum religiones et Christianam devotionem illuc transferendum, ut omnium culturarum secretum Heliogabali sacerdotium tenerat.¹⁸

Поред тога, он је прогласио да религија Јевреја и Самарићана и обреди хришћана морају такође бити пребачени на ово место, како би свештенство Елагабала могло да укључи мистерије сваког облика обожавања.

Сваки обред или светковина која је била карактеристична по мањку пристojног понашања и пуна сексуалне раскалашности била је прихваћена од младог цара. Тако је славио фестивал Флореа, прастари обред, који се одржавао од 28. априла до 3. маја. Позоришне представе које су одржаване у вези са тим празником биле су карактеристичне по својој разузданости и сексуалној раскалашности. Овај прастари фестивал био је мета критике раних хришћанских писаца¹⁹. Такође је увео обожавање Велике Мајке и спроводио је обред тауроболиум²⁰. Учествовао је у обреду и чинио све што би и евнуси-свештеници радили:

...Iactavit autem caput inter praecisos fanaticos et genitalia sibi devinxit et omnia fecit quae Galli facere solebat...Salambonem etiam omni planctu et iactacione Syriaci cultus...²¹

Метанисао би главом према кастрираним поштоваоцима²² богиње са везаним препуцијем на свом полном органу и све је чинио као што су Гали обичавали да раде... Такође је славио и богињу

¹⁸ SHA, Antoninus Elagabalus, III

¹⁹ Види: Lactantius., *Divinis. Institutionis.*, I, 20, 10.; Tertullianus. *De Spectaculis.*, 17.

²⁰ Обожавање Велике Мајке био је веома популаран обред у Риму у 2. и 3. веку. Првобитно је представљао жртвовање бика и овна, а добио је посебан значај као обичај прочишћења и иницијације. Искушеник би стајао у јами покривеној избушеним даскама на којима би бик био заклан. Крв која би се сливала доле на човека у јами означавала је његово прочишћење И поновно духовно рађање и у исто време његову иницијацију за свештеника Велике Мајке. Види: G. Wissowa, *Religion und Kultus der Römer*, 1902, 268.

²¹ SHA, Antoninus Elagabalus, VII.

²² Обреди оргија, укључујући чин кастрације, су обављани у различитим источним култовима, а поготово у культу Велике Мајке, изгледа да су примењивани и при обожавању Елагабала. Веровало се да су такође извођени и магични обреди и жртвована деца у његову част

Саламбо²³ са свим нарицањем и падањем у транс као део Сиријског култа...

Cecidit et humanas hostias, lectis ad hoc pueris nobilibus et decoris per omnem Italiam patrimis et matrimis, credo ut maiore esset utrique parenti dolor. omne denique magorum genus aderat illi operabaturque cottidie, hortante illo et gratias dis agente, quod amicos eorum invenisset, cum inspiceret extra puerilia et excrucialet hostias ad ritum gentilem suum...²⁴

Елагабал је такође приносио људске жртве, и у ту сврху он је из целе Италије доводио децу племенитог порекла и лепог изгледа, чије су мајке и очеви били живи, намеравајући, претпостављам, да тугу коју изазове, пошто би била присутна код оба родитеља, буде још већа.

Окружио се и разним врачима и захтевао да изводе свакодневно жртве, он их је терао да то раде и да захваљују боговима, јер је открио да богови слушају ове људе, а све то време он је прегледао виталне органе деце и мучио жртве на начин који је сам измишљао

Сви његови поступци опречни светим обредима и религији римског народа огорчили су сенаторску аристократију, а посебно када је дао наређење да његова мајка²⁵ присуствује седницама сената и добије конзулско место. Тако је она узела учешће у изради закона. Елагабал је био једини од свих царева који је дозволио да жена присуствује раду Сената као да припада сенаторском реду. Под њеним утицајем доношени су апсурдни декрети који су се тicali тривијалних закона нпр. који тип одеће могу да носе жене у јавности, или ко би требало да пољуби кога или ко се може возити у двоколицама, или јахати коња или јахати магарца или да ли носиљка може бити направљена од коже или од костију или слоноваче итд.

Елагабал Антонин је ипак остао упамћен по својој сексуалној изопачености. Лампридије сочно описује у петој и шестој глави његове сексуалне махинације и веома груб и срамотан однос према војницима. Манити цар ужива у групном сексу, нарочито фаворизујући мушкарце са великим полним органом. Награђивао би сваког ко би удовољавао његовој пожуди. Имао је обичај да се креће по јавним кућама преобучен у жену. Организовао је често баханалије у својој палати где би дочекивао госте преобучен у богињу Венеру. На једној таквој фешти цар би свукао са себе одећу и трчао по палати наг док би га његови бројни љубавници ловили и пенетрирали га. Јавно се појављивао са својим омиљеним љубавником, возачем двоколица

²³ Она је Семитско божанство, вероватно аналогија Афродите или Tanith-Caelestis, повезивана са церемонијама жаљења попут оног за Адонисом.

²⁴ *SHA*, Antoninus Elagabalus, VIII.

²⁵ У другом поглављу писац говори да је Елагабалова мајка имала посебне дужности у сенату које јој је син одобрио, а те исте дужности и обавезе у сенату у дванаестом поглављу писац приписује његовој баба Мези. Тако да је тешко закључити која је од ове две жене имала право учешћа у одлучивању за време Елагабалове владавине.

Хијероклом, кога је покушао чак и да прогласи својим наследником на шта се народ згрозио, пише Лампридије. Можда као врхунац његове сексуалне изопачености је била Елагабалова жеља да постане жена, те је својим лекарима наредио да му направе материцу. Лекари, пошто нису могли да испуне ову цареву жељу били су за казну кастрирани. На основу овог сачуваног извора произилази да је вероватно Елагабал први признати трансексуалац у западној историји.

Своје пријатеље, нискорођене неморалне појединце постављао је за губернаторе, легате и конзуле, тако је осрамотио све значајне службе и институције у Риму.

Ad praefecturam praetorii saltatorem, qui histrionicam Romae fecerat, adscivit, praefectum vigillum Cordium aurigam fecit, praefectum Claudium tonsorem. Ad honores reliquos promovit commendatos sibi pudibulum enormitate memorarum. ad vicensimam hereditatum mulionem curare iussit, iussit et cursorem, iussit et cocum et claustrarium artificem...²⁶

За заповедника преторијанаца он је поставио једног плесача²⁷ који је наступао у Риму. За префекта страже поставио је возача двоколица по имену Кордије, а за префекта у набавци жита берберина по имену Клаудије, а и на друге истакнуте положаје постављао је људе чији је једини квалитет био огромна величина њихових полних органа. За прикупљање петопроцентног пореза на наследства поставио је гонича мазги, курира, куvara, бравара...

И поред свих нискости и немара за државне послове, војску и спољну политику његова бака Меза је желела да га одржи на власти. Предложила му је да усвоји свог рођака Александра, омиљеног међу преторијанцима и војском. Тиме би се на неки начин вратио већ озбиљно нарушен углед, а и сигурност трона. То је девијантног цара још више разбеснело. Видевши да се сви окрећу Александру, Елагабал га је из чисте зависти разрешио дужности Цезара и обавестио преторијанце да је Александар осуђен на смрт. Дана 11. априла 222. године преторијанци су позвали у свој логор Елагабала и Александра. Сви су клицали Александру и тражили да се прогласи за цара. Елагабал је по свему судећи доживео нервни слом. Истог дана убијени су цар и његова мајка. Одсекли су им главе и обезглављена тела су вукли улицама Рима да би их на крају бацили у Тибар на опште одушевљење народа.

Из описа који нуди овај историјски извор може се закључити да је Елагабал био неспреман да прихвати задатке и дужности римског цара. Његово оријентално порекло је кључ за разумевање многих његових неуспелих покушаја ка тоталитарном и апсолутном систему са једним човеком као владаром и као богом. Он је покушао склонити

²⁶ SHA, Antoninus Elagabalus, XII.

²⁷ Вероватно Валерије Комазон Еутихијан (Valerius Comazon Eutychianus), ослобођени роб. Он је помогао у рушењу Макрина и био постављен за заповедника преторијанаца. Касније је добио и звање конзула и 220. године је био конзул заједно са Елагабалом. Био је три пута градски префект. Види: Dio Cassius, V, 31,1; Herodian., V, 7, 6.

већ одавно непотребно државно тело као што је сенат. Желео је да један човек буде директно везан са народом, а не преко институције сената. Али падом сената пала би и елита Царства, што би значило пропаст аристократије. Рим 222. године није био спреман за доминат, то ће се догодити шездесетак година касније доласком Диоклецијана на власт, када ће сви схватити да је доба сената и обнове републике већ одавно прошло. Стога, овај хедонистички животопис јесте добар пример како цар не треба владати и сјајан егземплар хипокризије Римског царства. Зато није случајно што га Елије Лампридије посвећује Константину Великом.

Извори и литература:

- Magie, D., *Scriptores Historiae Augustae*, The Loeb Classical Library, vol.3, London-Cambridge-Massachusetts 1921.
- Santini, C., *Eutropius, Breviarium ab urbe condita*, Leipzig 1979.
- Veh, O., *Cassius Dio, Roemische Geschichte*, trad. Otto Veh, Einfuehrung Hans Juergen Hilen, Band I-IV, Duesseldorf 2009.
- *Tertuliani Opera in pluribus sermonibus cum lexico proprio* (la.wikipedia.org.) Quintus Septimus Florens Tertulianus.
- Whittaker, C.R., *Herodian: History of the Empire*, The Loeb Classical Library, vol. 1, Books 1-4, London-Cambridge-Massachusetts 1970.
- Lactantius, *The Divine Institutes*, translated by Mary Francis McDonald, Chatolic University of America Press 1964.
- Butler, O. F., *Studies in the Life of Heliogabalus*, New York 1910.
- Wissova, G., *Religione und Kultus der Römer*, Harvard University 1902.
- Budimir, M. – Flašar, M., *Pregled Rimske književnosti, DE AUCTORIBUS ROMANIS*, Beograd 1978.

Др Ненад Лемајић
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за историју
nenadlemaajic@yahoo.com

СИРМИЈУМ И ЋИРИЛОМЕТОДИЈАНСКО НАСЛЕЂЕ

Сажетак: Рад се бави питањем седишта Методијеве Панонске архиепископије. По мишљењу једног броја научника седиште архиепископије се налазило у Граду Сирмијуму односно данашњој Сремској Митровици. На основу малобројних наративних, дипломатичких и археолошких извора аутор закључује да се седиште архиепископије није могло налазити у Сремској Митровици. Евентуална црквена организација која је вероватно постојала на простору данашњег и ондашњег Срема пре је била повезана са црквеном организацијом бугарске државе него што представља неки остатак угашене Методијеве Панонске архиепископије закључује се у раду.

Кључне речи: Сирмијум, ћирилометодијанска традиција, Методије, бугарска црква, Митровица, Велика Моравска, Панонска архиепископија

Наслеђе римског царства које је по својим културолошким коренима било грчко и римско а по језичким грчко и латинско има свог одраза на историју Европе и света до данашњих дана. Разлике које су постојале између латинског Запада трансформисаног у низ варварских средњовековних држава а данас у модерну западну и централну Европу и грчког Истока који је на једном делу простора опстао готово хиљаду година дужи, да би неку врсту своје обнове покушао да нађе тек током слома Османског царства у последња два века добиле су у оном делу словенског света који је прихватио источни верски и духовни утицај специфичне форме креирајући готово нови цивилизацијски оквир чији су темељи засновани на ћирилометодијанској традицији.

Ћирилометодијанска традиција своје извориште има у активностима солунске браће Ћирила и Методија и њиховим и активностима њихових ученика на простору шире Паноније и Балкана.

Остало је нејасно колики је значај Сирмијума у првим фазама ширења ове традиције. Подаци о активностима свете браће донекле су противречни.

Оно што се поуздано зна су чињенице да су Методије и Константин рођени у Солуну и највероватније су били Грци а не Словени. Како наводе извори они су као и сви Солуњани добро говорили језик Словена из околине Солуна. На тражење великоморавског кнеза Растислава византијски цар Михајло их је 863. године упутио у Моравску. Том приликом је Константин створио словенско писмо и утврдио основне норме граматике словенског језика. По Методијевој смрти 885. године његови ученици су напустили Моравску а центар ћирилометодијанске традиције постала је тек недавно покрштена Бугарска. У раду се разматра да ли је источна црквена организација у Срему и јужној Панонији која је забележена током раног средњег века наставак ћирилометодијанске црквене организације или је последица касније бугарске односно византијске црквене експанзије на ове просторе.

Да би смо могли одговорити на ова због малог броја нејасних извора тешка питања потребно је на првом месту дефинисати црквену организацију на подручју Паноније у доба Методијевих активности. Овај задатак је готово немогуће извести на основу извора тога времена. Веома ограничавајући фактор је само географско одређење Моравске које је у многочему противречно пошто се термин спомиње на широком простору Паноније од севера до југа што је изазвало значајну полемику међу научницима седамдесетих година прошлог века без коначног решења до данас. Оно што је данас неспорно јесте чињеница да су се не само неки делови на простору данашње Чешке, Словачке и северне Мађарске називали Морава већ су и области на југу Паноније укључене у данашњу Србију носиле овакав назив. То ипак не може водити до експлицитног закључка да су се активности Ћирила и Методија одвијале искључиво или претежно на простору јужне Паноније. Брза промена политичких и државних прилика у Панонији по доласку Мађара 896. године додатно је замаглила било какву могућност анализе црквене структуре из претходног времена.

Тезе настале седамдесетих година 20. века о лоцирању Моравске на простор јужне Паноније односно простор данашње долине Мораве, Срема, Славоније и Бачке изазвале су интересантну полемику међу научницима.¹ Резултати полемике нису потврдили ове хипотезе али су донели занимљиве закључке о организацији простора Паноније пре доласка Мађара.² Несумњиво је да је Методију папа

¹ Imre Boba, *Novi pogled na povijest Moravske, preispitivanje povijesnih izvora o Moravskoj, Rastislavu, Svatopluku i sv. braći Ćirilu i Metodu*, Crkva u svijetu, Split, 1986; engleska verzija Imre Boba, *Moravia's history reconsidered, A reinterpretation of medieval sources*, Hag, 1971.

² Peter Ratkoš, *The territorial development of Great Moravia (fiction and reality)*, *Studia historica slovacae* XVI, 1988.; Peter Ratkoš, *Anonymus Gesta Hungarorum a ich pramenna hodnata (Gesta Hungarorum by Anonymous and their source value)*, *Historicky časopis*, 31, 1988, pp. 825 – 870. За разумевање проблема који изазивају полемику међу научницима и њихову аргументацију види Florin Curta, *The history and archaeology of Great*

Хадријан II током Ускрса доделио титулу панонског бискупа, наследника столице Светог Андроника. О структури и дубини црквене организације коју је Методије створио на простору деловања своје Панонске епископије тешко је извести поуздане закључке на основу постојећих нејасних и контрадикторних извора. Поуздано је да је она после Методијеве смрти 885. године добрим делом а можда и у потпуности пропала. Шта се са њом дешавало после 885. донекле указује Методово житије. Хирилометодијанско наслеђе је обновљено у центрима Бугарске тек хришћјанизоване државе а можда и на територији западног Балкана. Каква је улога Сирмијума у овом процесу не може се директно закључити из историјских извора. У време Методијеве смрти Срем се изгледа није налазио у саставу бугарске државе а политичка и државна структура се може само претпоставити.

После пада Сирмијума у руке Авара град остаје у оквиру аварског каганата све до његове пропасти крајем VIII или почетком IX века. Сломом Каганата испливавају на површину различита словенска племена а и зачеци словенских држава међу којима је најзначајнија моравска држава на северу. Врло брзо аварски утицај замењује франачки а у југоисточном делу и утицај Бугаске. Поуздано знамо да су се Бугари и Франци сукобљавали у Срему и областима западно од њега. Успон моћи Бугарске постаје значајан после победе над Византијом 811. године у планинским кланцима после разарања Плиске у којој је погинуо и цар Нићифор I. Ахенски мир који је Византија следеће 812. склопила са Карлом оставио ју је за дуже време ван утицаја на прилике у Панонији и западном Балкану. Једино се Бугарска могла колико толико успешно одупирати продору Франака

Moravia: an introduction, Early Medieval Europe 2009, 17, (3), 2009 Blackwell Publishing Ltd, 238 -247; Martin Eggers, *Das "Großmährische Reich" - Realität oder Fiktion? Eine Neuinterpretation der Quellen zur Geschichte des mittleren Donauraumes im 9. Jahrhundert*. Stuttgart: Anton Hiersemann, 1995, (Monographien zur Geschichte des Mittelalters, Bd. 40); Gerhard Birkfellner, *Methodius Archiepiscopus Superioris Moraviae oder Anmerkungen über die historisch-geographische Lage Altmährens (Vorläufige Stellungnahme zu jüngsten hyperkritischen Lokalisierungsversuchen)*, in Evangelos Konstantinou (ed.), *Leben und Werk der byzantinischen Slavenapostel Methodios und Kyrillos*. Beiträge eines Symposiums der Griechisch-deutschen Initiative Würzburg im Wasserschloß Mitwitz vom 25. – 27. Juli 1985 zum Gedenken an den 1100. Todestag des hl. Methodios (Münsterschwarzach, 1991), pp. 3 –8; Walter K. Hanak, *The Great Moravian Empire: An Argument for a Northern Location*, *Mediaevalia historica Bohemica* 4 (1995), pp. 7–24; Срђан Пириватрић, *Византијска тема Морава и "Моравије" Константина VII Порфирогенита*, *Зборник радова Византолошког Института* 36 (1997), 173–201; Eduard Mühle, *Altmähren oder Moravia? Neue Beiträge zur geographischen Lage einer frühmittelalterlichen Herrschaftsbildung im östlichen Europa*, *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung* 46 (1997), pp. 205–23; Herwig Wolfram, *Moravien-Mähren oder nicht?*, in Richard Marsina and Alexander Ruttikay (eds), *Svätopluk 894–1994. Materiálý z konferencie organizovanej Archeologickým ústavom SAV v Nitre v spolupráci so Slovenskou historickou spoločnosťou pri SAV*. Nitra, 3–6. október 1994 (Nitra, 1997), pp. 235–45; Henrik Birnbaum, *Where was the Missionary Field of SS. Cyril and Methodius?*, in Thessaloniki Magna Moravia (Thessaloniki, 1999), pp. 47–52.

на исток. Словенска племена Тимочани и Браничевци понудили су се 818. године франачком цару Лудвигу за вазале покушавајући да се ослободе бугарског притиска. С друге стране Словени у франачкој утицајној зони подигли су устанак познат као покрет Лудвига кнеза Доње Паноније чији је центар био у граду Сиску. По слому овог устанка почињу директни контакти франачке и бугарске држава. Преговори којима је требало дефинисати границе или можда зоне утицаја отегли су се до 827. али нису дали резултат. Тада је избио рат у коме је бугарска војска на лађама заплвила уз Дунав и Драву. Она је опустошила делове Паноније и заменила кнезове верне Францима својим присталицама. У Доњој Панонији помиње се као бугарски вазал кнез Ратимир (829 - 838). После 839. гроф Остмарке Ратбод покорио је област кнеза Ратимира али није јасно где је успостављена нова франачко бугарска граница. Нови рат који су Бугари уз подршку Словена водили у Панонији 853. године није довео до промене ситуације. Житије потврђује да су Бугари држали Београд као свој најисточнији град али из тога се не може извести поуздан закључак ко је господар Срема.³ Мада нам извори не говоре о приликама у Срему током X века он је највероватније кроз читав период остао у рукама Бугарске и касније Самуилове државе утемељеној на државним традицијама Бугарске. После 1018. Византија држи Срем готово читав век.

Црквена организација Срема у позној антици

Црквена организација Сирмијума у периоду позне антике није превише позната. Из оскудних патристичких често контрадикторних извора можемо претпоставити да је први епископ града био свети Андроник који је као ученик поменут у посланици апостола Павла. Више података о црквеној организацији је из времена Диоклецијанових и Галеријевих прогона хришћана. Епископ из тог времена је био Иринеј који је страдао заједно са још неким истакнутим члановима заједнице у граду. Извори IV века сведоче о неколико сирмијумских епископа. Међу њима се нарочито истиче присталица аријанаца Фотин (343 – 351) и отворени аријанац епископ Германије (351- 376) у чије време је у Сирмијуму одржан сабор 357. на коме је уз подршку цара Констанција одбачен Никејски симбол вере. Аријанска јерес је ипак брзо савладана и у самом Сирмијуму. У подели царства 395. Сирмијум је са читавом провинцијом Панонија Секунда припао западном делу царста. Неколико деценија касније провинција је препуштена источном царству. Она се нашла у оквиру префектуре Илирик. Дотадашњи центар префектуре је премештен из Солуна у Сирмијум. Чуда светог Димитрија бележе причу о преласку префекта

³ О проблематици бугарско-франачке границе и сферама утицаја током IX века види Нрвоје Грачан, *Južna Panonija u kasnoj antici i ranom srednjovekovlju (od konca 4. do konca 11. stoljeća)*, Zagreb, 2011, 172-175, и 188-193. Овде је наведена и бројна литература о припадности Срема током IX века. Будући утемељена на малобројним и нејасним изворима тог времена ова литература често долази до контрадикторних закључака.

Леонтија из Солуна у нови центар Сирмијум а у вези с тим и о преносу реликвија мученика Димитрија. Када је новелом цара Јустинијана I објављено формирање архиепископије у Јустинијани Прими под чијом влашћу су се налазиле значајне области Балкана Сирмијум вероватно није био међу њима јер су га тада држали Готи али се то могло десити неколико деценија касније 567. после обнове власти Источних царева у граду. Хришћанство се у околини града одржало дуго времена судећи према причи такође забележеној у Чудима светог Димитрија о неком Куверу који је око 680. године имао власт над хришћанима у Доњој Панонији а затим се са њима иселио у залеђе Солуна.

Историјска и археолошка сведочанства о црквеној организацији у Срему током раног средњег века

Историјска сведочанстава о црквеној организацији у Срему током раног средњег века не постоје. У време постојања аварске државе на овом простору немамо потврде о постојању организоване црквене организације. Наративни извори помињу хришћане на овом простору али је углавном реч о странцима. Прва црквена организација потврђена писаним изворима је Методијева панонска црква али њену локацију и ширину није могуће одредити. Мишљење да јој се центар налазио у Срему засновано је на погрешној премиси о изједначењу Сирмијума и столице Светог Андроника. Ниједан документ не наводи Сирмијум као седиште Методијеве панонске дијецезе. За ову проблематику најзначајније је писмо папе Ивана VIII упућено Сватоплуку из 880. у коме он Методија титулише као епископа моравске цркве.⁴ Житије Константина и Методија помиње да је папа Хадријан поставио блаженог Методија за архиепископа на столицу Андроника.⁵ Податак о Методију као архиепископу у Панонији на столицу светог Андроника апостола помиње и Житије Методија – додатак Житију Константина.⁶ Писмо папе Јована VIII упућено марта 873 кнезу Мутимиру које се у делу литературе наводи као доказ постојања сирмијумске дијецезе помиње само Панонску дијецезу не наводећи као ни претходни документи Сирмијум.⁷ Тезе о идентификацији Сирмиума као центра Моравске архиепископије побио је у свом раду *Територијални развој Велике Моравске* Петер Раткош с правом истичући да је реч о фалсификовању факата без било какавог респекта за принципе историјске науке.⁸

⁴ Bláhová, Marie- Hrdina, Karel, *Kosmova kronika česká, Praha - Paseka, 2005.* Industriae tuae, писмо папе Ивана VIII

⁵ *Проложно житије Константина и Методија, „Ђурило и Методије“, Српска књижевна задруга, Београд, 1964.*

⁶ *Житије Методија – додатак Житију Константина „Ђурило и Методије“, Српска књижевна задруга, Београд, 1964.*

⁷ Šišić pl. Ferdo, *Priručnik izvora hrvatske historije*, dio I čest 1 (do god. 1107), Zagreb, 1914, 200.

⁸ Peter Ratkoš, *The territorial development of Great Moravia (fiction and reality)*, Studia historica slovaca XVI, 1988, 137. До сличних закључака долази и Henrik Birnbaum, *The*

Археолошки налази из Мачванске Митовице потврђују континуитет култног места али не и континуитет црквене организација а поготово постојање епископије из времена Методија односно наводни Методијев гроб.⁹ Јасна аргументација о немогућности повезивања средњовековне цркве у Сирмијуму са Методијевом моравском епископијом преко резултата археолошких истраживања у Сремској и Мачванској Митровици дата су у радовима Владислава Поповића *Сирмијска епископија и средњовековна црква на Балкану* односно „*Методијев*“ гроб и епископска црква у Мачванској Митровици.¹⁰ Ископавања у Мачванској Митровици вршена су крајем шездесетих и почетком седамдесетих година.¹¹ Она су несумњиво потврдила постојање три средњовековне цркве и уз њих средњовековног насеља и некрополе. Све три цркве су подигнуте једна изнад друге на месту ранохришћанског култног објекта.¹² Стерилни слој између најстарије античке цркве и прве средњовековне цркве сведочи о прекиду црквених активности у дужем периоду. Прва средњовековна црква подигнута изнад стерилног слоја не може се прецизно датовати али се истраживачи слажу да припада времену пре Самуилове државе. Та црква је веома једноставне конструкције са рустичном крстионицом у наосу.¹³ Друга средњовековна црква је сложенија са три потковичасте апсиде али такође спада у мале базиликалне грађевине. На основу налаза византијског новца датира се у последњу четврт X или евентуално прву четврт XI века. Помоћно датирање извршено на основу сребрног крста са представом распећа одговара сличним примерцима нађеним на Балкану који су датовани у

Location of the Moravian State – Revisited, Byzantinoslavica 54 (1993), pp.336–8; Сасвим супротно мишљење има Martin Eggers, *Das Erzbistum des Method. Lage, Wirkung und Nachleben der kyrillomethodianischen Mission*. Munich: Otto Sagner, 1996 (Slavistische Beiträge, Bd. 339). Више о његовим ставовима о читавом питању Велике Моравске види Martin Eggers, *Das "Großmährische Reich" - Realität oder Fiktion? Eine Neuinterpretation der Quellen zur Geschichte des mittleren Donauraumes im 9. Jahrhundert*. Stuttgart: Anton Hiersemann, 1995, (Monographien zur Geschichte des Mittelalters, Bd. 40)

⁹ Детаљније види Dušica Minić, *Le site d'habitation médiéval de Mačvanska Mitrovica*, Sirmium XI

¹⁰ Владислав Поповић, *Сирмијска епископија и средњовековна црква на Балкану*, Sirmium XI, 1980. (објављен и у *Sirmium -град царева и мученика* (сабрани радови о археологији и историји Сирмијума), Сремска Митровица, 2003.) и Владислав Поповић, „*Методијев*“ гроб и епископска црква у Мачванској Митровици, *Старинар*, XXIV - XXV (1973 – 1974), 1975, 265- 270. (објављен и у *Sirmium -град царева и мученика* (сабрани радови о археологији и историји Сирмијума), Сремска Митровица, 2003.)

¹¹ Dušica Minić, *Le site d'habitation médiéval de Mačvanska Mitrovica*, Sirmium, XI, pp. 1-80.

¹² Владислав Поповић, *Сирмијска епископија и средњовековна црква на Балкану*, Sirmium, XI, 1980, I-IX, (објављен и у *Sirmium -град царева и мученика* (сабрани радови о археологији и историји Сирмијума), Сремска Митровица, 2003.) Извештаје са првих ископавања види V. Popović, *Arh.* pr. 8, 1966, 136 – 137 и 9, 1967, 131- 138. Уп. такође J. Guyon, *Mélanges de l' Ecole Française de Rome*, Antiquité, 86, 1974, 629 – 632.

¹³ Владислав Поповић, *Сирмијска епископија и средњовековна црква на Балкану*, Sirmium, XI, 1980, I-IX, (објављен и у *Sirmium - град царева и мученика* (сабрани радови о археологији и историји Сирмијума), Сремска Митровица, 2003, 291-2)

XI век. Оно што се поуздано може тврдити јесте да се овај иконографски тип крста са мртвим Христом не јавља пре Фотијевог времена.¹⁴ Најмлађа средњовековна црква није саграђена пре XIII века а ограђени простор у наосу указује на западне узоре.¹⁵

Када је дошло до обнове хришћанске организације у Сирмијуму односно да ли је уопште постојао прекид у раду хришћанске организације остаје нејасно. Постоје мишљења да обнова организације мора бити у вези са постављањем хришћанске црквене организације у христијанизованој бугарској држави после 864. године. Пошто је укључена у систем цариградске црквене хијерархије добила је у оквиру ње и нешто значајнију позицију. Бугарски архиепископ имао је виши ранг у односу на остале архиепископе и митрополите цариградске патријаршије.¹⁶ Тако је он заузимао шеснаесто место у хијерархији међу византијским световним и духовним достојанственицима непосредно иза патријарховог синкела. Други цариградски митрополити су заузимали 58. и 59. место а епископи 60. место. Византија је морала признати самосталну бугарску патријаршију почетком владавине бугарског цара Петра. Не зна се када се она издвојила из цариградске цркве а највероватније је то било у последњим годинама Симеонове владавине када се он жестоко конфронтирао око царске круне.¹⁷

Могуће је да се Срем од треће деценије IX века па до 1018. године све или готово све време налазио у саставу Бугарске државе. У периоду од доласка Мађара у Панонију власт Бугара над Сремом је потврђена током читавог десетог века. Зато је много већа вероватноћа да се ћирилометодијанска црква проширила из бугарских центара него да је остатак ћирилометодијанске цркве из времена Методијевих активности у Панонији. Тврдња изнета у раду В. Поповића *Сирмијска епископија и средњовековна црква на Балкану* „о ослањању Самуилове патријаршије и византијске охридске архиепископије на Методијеву панонско – моравску традицију, у чијем су се корену налазила права ранохришћанске сирмијске метрополе" можемо прихватити само као хипотезу са елементима логике али без било какве потврде у изворима.¹⁸ Такође ничим није поткрепљена ни његова тврдња о „првој средњовековној цркви, чији се настанак можда може довести у везу са западним мисијама, које су, после пада преславске Бугарске,

¹⁴ Владислав Поповић, „Методијев гроб" и епископска црква у Мачванској Митровици, *Старинар XXIV-XXV* (1973-1974), 1975, 265 -270, (објављен и у *Sirmium -град царева и мученика* (сабрани радови о археологији и историји Сирмијума), Сремска Митровица, 2003.), 297- 302.

¹⁵ Владислав Поповић, *Сирмијска епископија и средњовековна црква на Балкану*, Sirmium, XI, 1980, I-IX, (објављен и у *Sirmium -град царева и мученика* (сабрани радови о археологији и историји Сирмијума), Сремска Митровица, 2003, 292.)

¹⁶ Георгије Острогорски, *Историја Византије*, 231,232

¹⁷ Георгије Острогорски, *Историја Византије*, 258.

¹⁸ Владислав Поповић, *Сирмијска епископија и средњовековна црква на Балкану*, Sirmium, XI, 1980, I-IX, (објављен и у *Sirmium -град царева и мученика* (сабрани радови о археологији и историји Сирмијума), Сремска Митровица, 2003, 296.)

971. године, долазиле преко суседне Мађарске".¹⁹ Ове тврдње су у великој мери противречне логичном и избалансираном закључку истог аутора у раду „*Методијев гроб*" и *епископска црква у Мачванској Митровици* о томе, да је данас немогуће одредити у којој је мери бугарска а затим грчка епископија на десној обали прихватила Методијеве панонске традиције које су присутне у Охриду, под чијом ће јурисдикцијом бити и сирмијска епископија".²⁰

Поуздана потврда о бугарској ћирилометодијанској цркви у Срему потиче из XI века али се поједини источни епископи помињу у непосредном суседству Срема 878. у Београду епископ Сергије односно 879. епископ моравски Агатон.²¹ Најстарији подаци о црквеној организацији охридске епископије сачувани су у повељи коју је 1272. године издао византијски цар Михајло VIII Палеолог Охридској архиепископији.²² Она у ствари представља препис три старије повеље цара Василија II тој цркви које су највероватније настале између 1018. и 1020. године. У првој повељи помиње се и епископија Сирмијума.²³ То је несумњива потврда да је Сирмијумска епископија одраније била део бугарске црквене организације.

Закључак

Не може се поуздано утврдити од када и да ли су делови Методијеве панонске цркве били укључени у бугарску цркву током експанзије Бугарске у Срему (која је такође спорна јер није јасно ко држи Срем у IX веку). Чак штавише не постоји ни једна поуздана потврда о постојању такве организације на територији Срема. Сасвим је извесно да се не може поуздано доказати постојање панонске црквене организације у Срему из времена Ћирила и Методија.

¹⁹ Владислав Поповић, *Културни континуитет и литерарна традиција у цркви средњовековног Сирмијума*, Sirmium, XII, 1980, I-VII, (објављен и у *Sirmium -град царева и мученика* (сабрани радови о археологији и историји Сирмијума), Сремска Митровица, 2003, 306.)

²⁰ Владислав Поповић, „*Методијев гроб*" и *епископска црква у Мачванској Митровици*, Старинар XXIV-XXV (1973-1974), 1975, 265 -270, (објављен и у *Sirmium -град царева и мученика* (сабрани радови о археологији и историји Сирмијума), Сремска Митровица, 2003.), 302. Упореди и мишљење Andrić Stanko, *Bazilijanski i benediktinski samostan sv. Dimitrija u Srijemskoj Mitrovici*, Radovi, Zavod za Hrvatsku Povijest, vol. 41, 2009, 115-185

²¹ Константин Јиречек, *Историја Срба*, Прва књига, до 1537. године (Политичка историја), Друго, исправљено и допуњено издање, Слово љубве, 1978, 103.

²² Gelzer H, *Ungerdruckte und wenig bekannte Bistümerverzeichnisse*, BZ, 2, 1893, 42 / 46 и *Notitiae episcopatum ecclesiae constantinopolitanae*, ed. J. Darouzés, Paris, 1891, 13.834/856

²³ Тибор Живковић, *Црквена организација у српским земљама (Рани средњи век)*, 2011, 156. У првој повељи наведене су епископије Охрид, Касторија, Главиница, Моглен, Битољ, Струмица, Моровижд, Велбужд, Тријадица, Ниш, Браничево, Београд, Сирмијум, Скопље, Призрен, Липљан, Сервија. Уз свако седиште епископије пописани су и градови који под њу потпадају. Поред ових 17 епископија друга повеља помиње још 14 епископија што укупно чини 31 епископију под надлежношћу аутокефалне Охридске архиепископије.

Документи на које се позивају заговорници тезе не помињу Сирмијум као седиште панонске епископије. Они помињу искључиво седиште светог Андроника. Археолошки извори потврђују постојање хришћанског култног континуума али не и континуума црквене организације на подручју Сирмијума. Археолошки материјал не даје ни хронолошку прецизност потребну за озбиљније закључке. Први поуздан податак писаних извора о црквеној организацији у Срему је са почетка 11. века и из њега не можемо закључити када је она устројена већ само да је део Охридске аутокефалне цркве.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА:

Andrić Stanko, Bazilijanski i benediktinski samostan sv. Dimitrija u Srijemskoj Mitrovici, Radovi, Zavod za Hrvatsku Povijest, vol. 41, 2009.

Birkfellner Gerhard, Methodius Archiepiscopus Superioris Moraviae oder Anmerkungen über die historisch - geographische Lage Altmährens (Vorläufige Stellungnahme zu jüngsten hyperkritischen Lokalisierungsversuchen), in Evangelos Konstantinou (ed.), Leben und Werk der byzantinischen Slavenapostel Methodios und Kyrillos. Beiträge eines Symposions der Griechisch-deutschen Initiative Würzburg im Wasserschloß Mitwitz vom 25. – 27. Juli 1985 zum Gedenken an den 1100. Todestag des hl. Methodios (Münsterschwarzach, 1991).

Birnbaum Henrik, The Location of the Moravian State – Revisited, Byzantinoslavica 54 (1993).

Birnbaum Henrik, Where was the Missionary Field of SS. Cyril and Methodius?, in Thessaloniki Magna Moravia (Thessaloniki, 1999).

Bláhová, Marie- Hrdina, Karel, Kosmova kronika česká, Praha - Paseka, 2005.

Boba Imre, Moravia's history reconsidered, A reinterpretation of medieval sources, Hag, 1971.

Boba Imre, Novi pogled na povijest Moravske, preispitivanje povijesnih izvora o Moravskoj, Rastislavu, Svatopluku i sv. braći Ćirilu i Metodu, Crkva u svijetu, Split, 1986.

Curta Florin, The history and archaeology of Great Moravia: an introduction, Early Medieval Europe 2009, 17, (3), 2009 Blackwell Publishing Ltd.

Eggers Martin, Das "Großmährische Reich" - Realität oder Fiktion? Eine Neuinterpretation der Quellen zur Geschichte des mittleren Donauraumes im 9. Jahrhundert. Stuttgart: Anton Hiersemann, 1995, (Monographien zur Geschichte des Mittelalters, Bd. 40).

Eggers Martin, Das Erzbistum des Method. Lage, Wirkung und Nachleben der kyrillomethodianischen Mission. Munich: Otto Sagner, 1996 (Slavistische Beiträge, Bd. 339).

Gelzer H, Ungerduckte und wenig bekannte Bistümerverzeichnisse, BZ, 2, 1893.

Gračan Hrvoje, Južna Panonija u kasnoj antici i ranom srednjovjekovlju (od konca 4. do konca 11. stoljeća), Zagreb, 2011.

Guyon J., Mélanges de l' Ecole Française de Rome, Antiquité, 86, 1974.

Hanak Walter K., The Great Moravian Empire: An Argument for a Northern Location, Mediaevalia historica Bohemica 4 (1995).

Minić Dušica, Le site d'habitation médiéval de Mačvanska Mitrovica, Sirmium XI.

Mühle Eduard, Altmähren oder Moravia? Neue Beiträge zur geographischen Lage einer frühmittelalterlichen Herrschaftsbildung im östlichen Europa, Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung 46 (1997).

Notitiae episcopatum ecclesiae constantinopolitanae, ed. J. Darouzés, Paris, 1891.

„Турило и Методије- житије, службе, канони, похвале“, Српска књижевна задруга, Београд, 1964.

Ratkoš Peter, Anonymove Gesta Hungarorum a ich pramenna hodnata (Gesta Hungarorum by Anonymous and their source value). Historicky časopis, 31, 1988.

Ratkoš Peter, The territorial development of Great Moravia (fiction and reality), Studia historica slovaci XVI, 1988.

Šišić pl. Ferdo, Priručnik izvora hrvatske historije, dio I čest 1 (do god. 1107), Zagreb, 1914.

Wolfram Herwig, Moravien-Mähren oder nicht?, in Richard Marsina and Alexander Ruttkay (eds), Svätopluk 894– 1994. Materiály z konferencie organizovanej Archeologickým ústavom SAV v Nitre v spolupráci so Slovenskou historickou spoločnosťou pri SAV. Nitra, 3.– 6 . október 1994 (Nitra, 1997).

Живковић Тибор, Црквена организација у српским земљама (Рани средњи век), 2011.

Јиречек Константин, Историја Срба, Прва књига, до 1537. године (политичка историја), Друго, исправљено и допуњено издање, Слово љубве, 1978.

Острогорски Георгије, Историја Византије.

Пириватрић Срђан, Византијска тема Морава и “Моравије” Константина VII Порфирогенита, Зборник радова Византолошког Института36 (1997) .

Поповић Владислав, „Методијев гроб“ и епископска црква у Маџванској Митровици, Старијар XXIV-XXV (1973-1974), 1975, 265 -

270, (објављен и у Sirmium -град царева и мученика (сабрани радови о археологији и историји Сирмијума), Сремска Митровица, 2003.).

Поповић Владислав, Културни континуитет и литерарна традиција у цркви средњовековног Сирмијума, Sirmium, XII, 1980, I-VII, (објављен и у Sirmium -град царева и мученика (сабрани радови о археологији и историји Сирмијума), Сремска Митровица, 2003.

Поповић Владислав, Сирмијска епископија и средњовековна црква на Балкану, Sirmium XI, 1980. (објављен и у Sirmium -град царева и мученика (сабрани радови о археологији и историји Сирмијума), Сремска Митровица, 2003.).

Мр Борис Стојковски
Одсек за историју
Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду

ЖИТИЈЕ СВЕТОГ ИРИНЕЈА СИРМИЈСКОГ У ЕТИОПСКОМ СИНАКСАРУ¹

Сажетак: у раду се анализира кратко житије Светог Иринеја, првог историјски потврђеног епископа Сирмијума, које је записано у једном етиопском синаксару. Ово је житије потпуно непознато нашој стручној јавности, а ни стручњаци у другим земљама који се баве овом тематиком нису га користили при анализи живота и страдања овог сирмијског епископа. У раду ће бити преведено ово житије и дати неопходни коментари, са акцентом на могуће изворе за његов настанак, као и на анализу структуре самог помена страдања сирмијског епископа Иринеја у етиопском синаксару.

Кључне речи: Свети Иринеј, Сирмијум, етиопски синаксар

У црквеној књижевности, посебно оној средњовековној, синаксар означава збирку краћих, пролошких, житија светаца поређаних за сваки дан у години. Термин синаксар (грч. συναξαριον, словенски *пролог*) посебно у византијској цркви је означавао и често компилацију кратких пролошких хагиографских белешки, односно пролошких житија. Најпознатији византијски синаксар је настао у доба цара Василија II Бугароубице у X веку, али их има наравно још доста, и то у свим хришћанским земљама.²

¹ Рад представља фазни резултат истраживања за два пројекта: *Војвођански простор у контексту европске историје* (бр. 177002) финансиран од стране Министарства просвете и науке Владе Републике Србије и *Средњовековна насеља на тлу Војводине. Историјски процеси и догађаји*, бр. Решења 114-451-2216/2011, који финансира Покрајински секретаријат за науку Владе Аутономне покрајине Војводине.

² Из богате литературе издвајамо неколико кључних дела са основним подацима о синаксару односно месецословима уопште: Н. -G. Beck, *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, München, 1959, 251-252, уп. нап. 3; Ђорђе Трифуновић, *Азбучник српских средњовековних књижевних појмова*, Београд, 1990, 317-321 са обимном библиографијом; *The Oxford Dictionary of Byzantium*, волуме 3, ed. by Alexander Kazhdan, Oxford, 1990, 1991 са библиографијом; *Rečnik književnih termina*, gl. i odg. ur. Dragiša

Један посебно занимљиви синксар је у центру наше пажње овом приликом. Ради се о етиопском синаксару у коме се, поред многобројних житија, налази и једно кратко, прошлошко житије Светог Иринеја, првог историјским изворима потврђеног епископа града Сирмијума. На почетку ћемо, стога, рећи неколико уводних напомена о самом издању овог синксара, као и о етиопском календару уопште, као и о синаксару који нам је послужио као извор за ово житије. Након тога, биће дат етиопски оригинал, као и превод овог житија, који ће бити праћени неопходним коментарима и анализом.

Што се издања овог синксара тиче, он је објављен у неколико верзија. Још 1928. године Волис Бац, вероватно један од најбољих познавалаца древног Египта издао је четворотомни етиопски минологиј, заснован на два рукописа из Британског музеја. Рађен је, додуше, само на два рукописа, што не умањује вредност овог прилично великог труда. Ово издање има и додатке у виду спискова патријараха, цариградских, затим јакобитских, мелкитских, александријских, антиохијских, као и листу римских папа. До данас најбоље и најпотпуније критичке верзије овог етиопског синксара, засноване на неколико манускрипата јесте у чувеној едицији *Patrologia Orientalis*. Рене Графен, оснивач и први уредник ове волуминозне едиције је још 1897. Ињацију Гвидију, чувеном италијанском оријенталисти и професору на Римском универзитету предложио издавање етиопског синксара. Штавише, први том *Patrologia Orientalis* садржи неколико уводних страница Ињација Гвидија и издање синксара за месец сане. Он је започео овај подухват на основу три рукописа овог синксара. Осим њега за издавање овог синксара био је заслужан још један велики стручњак за Етиопију Силван Гребо, важан и за текст којим се бавимо. Жерар Колен је учинио понајвише на савременом критичком издању већег дела синксара, којим се бавио 80-их година прошлог века и тренутно је несумњиво највеће име међу истраживачима овог синксара. Најстарији рукопис потиче из XV века и налазио се у библиотеци чувеног истраживача Етиопије Антоана д'Абадија. Што се друга два манускрипта тиче један се налази у париској Националној библиотеци, а други у Оксфорду, у Бодлијевој библиотеци. Оба потичу из XVIII века, вероватно из периода 1730-1755, односно из доба владавине Ијасуа (Јошуе) II. Овај првопоменути рукопис је у ствари превод са арапског на гиз, док се и у друга два осећају утицаји арапских синксара, али текстом донекле одступају од д'Абадијевог манускрипта. Овим нововековним рукописима најсличнији су и сви остали познати рукописи етиопског синксара. То нису једина издања овог синксара. Изгледа да су неке арапске рецензије потицале чак и са краја XIV столећа, за једну се зна да је настала 1383-1392, док је први потпуни рукопис синксара из периода између 1563. и 1581. године. Овај други синксар је са знатно мање коптских утицаја и арабизама, који су били доминантни у

Živković, Beograd, 1992, 470, 776 (аутор обеју одредница и минологиј и синаксар, Димитрије Богдановић); Дејан Михаиловић, *Византијски круг*, Београд, 2010, 179; Tanja Popović, *Rečnik književnih termina. Drugo izdanje*, Beograd, 2010, 424.

средњовековним рукописима. У раним рецензијама, попут д'Абадијевог рукописа налази се и много података о старохришћанском Египту, док у каснијим рукописима расте број информација које се односе на Етиопију. За нашу тему, односно издање синаксара за месец нехасе у ком се налази пролошко житије Светог Иринеја, важно је рећи да се заснива на прва три поменута манускрипта - д'Абадијевог, оксфордског и париског.

Етиопски календар, који се назива на амхарском језику የኢትዮጵያ ዘመን አቆጣጠር (транскрибовано *yä'ityopṗya zāmān ākoṭatār*), познат је још и као Ge'ez, тј. Гиз календар, према језику на ком су названи месеци у години, главни је календар који се користи у Етиопији, а такође и у литургијске сврхе различитих хришћанских цркава и деноминација у Еритреји. Заснован је на александријском, односно коптском календару, који потиче од старог египатског календара. Већина коптских месеци и носи староегипатске називе. Као и код јулијанског календара, свака четврта година је преступна. Година почиње 29. или 30. августа по јулијанском календару. Разлика од седам или осам година између етиопског и грегоријанског календара потиче од разлике у календару. Наиме, Етиопска тевахедо црква се држи старог александријског календара, који у односу на календар Дионисија Малог ствара разлику од седам-осам година. Као и код коптског или старог јерменског календара, година има 12 месеци од по 30 дана, плус пет или шест тзв. епагоменалних дана, који се обично називају тринаести месец. Месеци почињу истим данима као и коптски, само што су имена другачија, на језику Гиз или Ге'ез који је и данас литургијски језик Етиопске православне тевахедо цркве. Шести епагоменални дан се додаје сваке четири године 29. августа по јулијанском календару, шест месеци пре јулијанског преступног дана. Тако први дан етиопске године, 1. маскарар (назива се енкотаташ), пада у ствари по грегоријанском календару на 11. септембар, односно 12. септембар пред јулијанску преступну годину.⁴

Месец нахасе, односно Nāhase (етиопски ነሐሴ) одговара коптском месецу мисра, или месори/месоре. Ради се о периоду од 7. августа до 5. септембра. Назив овог месеца потиче из староегипатског *Mes-en-ra* што означава *рађање Сунца*, тј. рођење бога Ра. У календару древних Египћана ово је био месец који је био посвећен жетви.⁵

³ *Le synaxaire éthiopien Les mois de sanē, hamle et nahasē. 1 mois de sanē*, Publiés et traduits par Ignazio Guidi, traduits en français par Sylvain Grébaut, Patrologia Orientalis, tome I, Paris, 1907, 523-525; Gérard Colin, *Le synaxaire éthiopien. Index généraux, annexes*, Patrologia Orientalis Turnhout, 1999, 5-10.

⁴ Основне податке о коптском календару из кога се развио и етиопски даје *The Coptic Encyclopedia*, volume 2, Aziz S. Atiya (editor in chief), New York, 1991, 433-436 са додатном литературом на 436.

⁵ Из обиља литературе о староегипатској култури, а у вези са календаром упућујемо читаоце на дело Marshall Clagett, *Ancient Egyptian Science, volume II Calendars, clocks, and astronomy*, Philadelphia, 1995, 1-48, посебно о месецу месоре уп. 196-197, 206-211. О месецу месоре писао је пре више од једног века Alan A. Gardiner, *Mesore as First Month of the Egyptian Year*, in: Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde 43, 1906,

Дан када се, према етиопском календару, прославља Свети Иринеј, епископ Сирмијума, је 29. нахасе, односно 23. август (грегоријански 5. септембар). Пре него што почнемо са разматрањем самог житија, прво доносимо оригинални етиопски синаксарског прошлог житија Светог Иринеја Сирмијског:⁶

[ወበዛቲ፡ ፅለት፡ ክዕበ፡ ኮነ፡ ስምዓ፡ ቀዳሳ፡ ሄሬኔዎስ፡ ኢጲስ፡ ቆጶስ፡ ዘሦር
ሦ፡ ወለዝንቱ፡ ሞጥብ፡ ለግዝሦ፡ ዘሞጥ፡ በንተ፡ ቤሊ፡ ወአብኸሐሦ፡ ወብተ፡

¹⁹ а. ምዝናን ፡ ወይቤሎ ፡ መኩንን ፡ ሠዕ ፡ ለአማልክት ፡ ወይቤ ፡ ሄሬኔዎስ ፡ *አንሰ ፡ ኢይ
ሠውዕ ፡ እስመ ፡ ፈራሄ ፡ እግዚአብሔር ፡ አነ ፡ ወአዘዘ ፡ መኩንን ፡ ያስጥምዎ ፡ ውስ
ተ ፡ ፈለግ ፡ ወበጺሐ ፡ ማዕዶተ ፡ አውፅአ ፡ ልብሶ ፡ ወጸለየ ፡ ኀበ ፡ እግዚአብሔር ፡ ከ
መ ፡ ይትወክፍ ፡ መንፈሶ ፡ ወይዕቀብ ፡ ሕዝቦ ፡ ዘውስተ ፡ ሦርም ፡ ወየሀብ ፡ ሰላመ ፡ ለ
አብያተ ፡ ክርስቲያናት ፡ ወአምዝ ፡ ይቤ ፡ አአምን ፡ ብከ ፡ እግዚእየ ፡ ኢየሱስ ፡ ክርስ
ቶስ ፡ ወአስተበቀዓክ ፡ አንዝ ፡ አሐምም ፡ ወበጊዚሃ ፡ ወደይዎ ፡ ውስተ ፡ ፈለግ ፡ ወተ
ከለለ ፡ በረከቱ ፡ ትኩን ፡ ምስሌነ ፡ ለዓለመ ፡ ዓለም ፡ አሜን ።]

[ሰላም ፡ እብል ፡ ለሄሬኔዎስ ፡ እስቱፍ ።

አበ ፡ ብዙኃን ፡ አእላፍ ።

10

አመ ፡ ያስጥምዎ ፡ በባሕር ፡ እንበለ ፡ ሐዳፍ ።

ጸርሐ ፡ እንዝ ፡ ይብል ፡ ኀበ ፡ መኩንን ፡ ቂላፍ ።

አስተበቀዓክ ፡ ይኩን ፡ ሞትየ ፡ በለይፍ ።]

У наставку доносимо његово житије у преводу. Коментари што се тиче језика и стила, превасходно везани за њихово прилагођавање литургијском језику се налазе у фуснотама. Други коментари, везани махом за датум када се прославља, као и за само житије и његов однос према познатим верзијама пасије Иринеја Сирмијског су у наставку:

На овај дан такође је⁸ мученик Свети Иринеј, епископ Сорема.⁹ Затворили су га првог часа у ноћи извели пред суд. Судија му је рекао: принеси жртву боговима! Иринеј је рекао: Ја не приносим жртве, јер се ја бојим Господа. Судија нареди да га потопе¹⁰ у реку.

136–144. Уп. још и Leo Depuydt, *Civil Calendar and Lunar Calendar in Ancient Egypt*, Leuven, 1997, passim.

⁶ Преузето из: *Le synaxaire éthiopien III. Les mois de nahasê et de paguemên*. Édités par Ignazio Guidi, traduits en français par Sylvain Grébaut, *Patrologia Orientalis*, tome IX, fascicule 4, N° 44, Turnhout, 1981 (репринт издања из 1943), 417–418.

⁷ Преведено према *Le synaxaire éthiopien III. Les mois de nahasê et de paguemên*, 417–418.

⁸ Свакако бисмо пре рекли се такође прославља.

⁹ Оставили смо оригинални облик који се доноси у житију, свакако је у питању Срем.

¹⁰ Можда је више у духу нашег језика рећи *бачен је у реку*.

Пошто је доспео на другу страну реке¹¹, скинуо је одећу и помоли се Господу да прими његову душу, да чува народ који живеше у Сирмијуму и да да мир својим црквама. још је рекао: Верујем у тебе Госпode мој Исусе Христe, и призивам Те и преклињем Те, (и) док страдам! Одмах потом, беше бачен у реку и овенчан.¹² Нека буде његов благослов на нама¹³ у векове векова. Амин!

Поздрављам Иринеја,
Оца многих хиљада,
Док су га бацили у реку без весла,¹⁴
Крикнуо је, говорећи необрезаном судији¹⁵
Молим те, нека моја смрт буде од мача!

Најпре треба свакако рећи нешто о датуму. У синаксару приградске цркве под овим датумом спомиње се и Свети Иринеј Сирмијски, али и Свети Иринеј Лионски, што није једини случај бркања ове двојице истоимених светитеља, односно навођења обојице као страдалника у исти дан. Грчка православна црква их и слави заједно. Поклапањем њихових имена, али и датума под којим се славе у грчкој цркви, сирмијски епископ је и у етиопски синаксар стављен под датумом пострадања и другог значајног борца за веру - Иринеја Лионског.¹⁶

¹¹ Изгледа да је у питању грешка преписивача, да се ради о томе како је доведен на обалу реке, или мост.

¹² Мисли се на мученички венац. У оригиналу, а и француском преводу, стоји буквално *крунисан*, али је више у духу црквеног, односно литургијског језика користити термин који смо и написали у нашем преводу.

¹³ Иако у оригиналу стоји *са нама*, овакав превод је више у духу језика цркве и литургијске праксе.

¹⁴ Сама конструкција је мало незграпна, циља се несумњиво на то да је бачен у реку без могућности да се спасе, односно да преплива. И у самом житију наилазимо на контрадикцију, јер се спомиње да је бачен у реку, али да је доспео на другу страну и бачен у њу, изгледа поново. Очигледна грешка преписивача.

¹⁵ Више него занимљива синтагма. Очигледно се паганима, тј. незнабошцима сматрају необрезани. Коптска, као и Етиопска православна црква су сачувале доста раних хришћанских обичаја, међу којима је и обрезање дечака. В. *The Coptic Encyclopedia*, volume 4, Aziz S. Atiya (editor in chief), New York, 1991, 1106.

¹⁶ Hippoliti Delehaye, *Synaxarium ecclesiae Constantinopolitanae*, Propylaeum ad Acta Sanctorum Novembris, Bruxellis, 1902, 917 где се помиње и Свети Иринеј Лионски под 23. августом. Изгледа да забуна потиче још из Василијевог минологија из X века, у коме се страдање овог сирмијског епископа помиње двапут, први пут у марту (када се и иначе прославља), а други пут у августу, као и у етиопском синаксару, уп. *Menologii anonymi Byzantini saeculi X quae supersunt*. Fasciculus prior, februarium et martium menses continens : sumptibus Caesareae Academiae Scientiarum e Codice Mosquensi 376 Vlad, edidit Basilius Latyšev, Petropoli, 1911, 281-283; *Menologii anonymi Byzantini saeculi X quae supersunt*. Fasciculus alter, menses iunium, iulium, augustum continens: sumptibus Caesareae Academiae Scientiarum e Codice Mosquensi 376 Vlad, edidit Basilius Latyšev, Petropoli, 1912, 310-311. За друге примере његовог страдања, као и збрку око датума уп. и François Halkin,

У самом Иринејевом житију, односно овом пролошком житију из етиопског синаксара, спомиње се да је ухваћен јер је хришћанин, а потом испитиван од стране Проба, односно судије, како етиопски писац каже. Што се хватања усред ноћи тиче, његова пасија (односно највећи део рукописа, али се у томе слажу све рецензије) наводи, да је после испитивања, био бачен у тамницу и мучен. Када је други пут доведен пред суд, изведен је усред ноћи пред Проба. Вероватно због потребе скраћивања житија за литургијске сврхе, оно је скраћено на овом месту. Пробово име се у етиопском синаксару не спомиње, наводи се само *судија*, а испитивање, које је у Иринејевом житију, односно у готово свим верзијама његове пасије најважнији део, сведено је. И латинска и грчка верзија страдања сирмијског епископа највећи део текста посвећују управо разговору Проба и Иринеја. Штавише, у науци се данас сматра да је тај део аутентичан и да представља један од најбољих примера ислеђивања при персекуцији хришћана у великом прогону под Диоклецијаном и његовим савладарима. Посебно је занимљиво да писац пролошког житија у етиопском синаксару не помиње разговор епископов са породицом која је, како стоји у скоро свим рецензијама рукописа његове пасије, покушала да га убеди да се одрекне својих веровања. Што се његовог страдања, односно смрти тиче, сирмијски епископ је, према пасији, тј. устаљеној верзији о његовом страдању, посечен мачем и бачен у реку са Артемидиног моста (*pons Basentis*). Овде се то не спомиње, нити се наводи да је бачен у Саву. На том мосту је и скинуо одећу, завапивши Богу, а не на обали, како етиопски синаксар наводи. Затражио је од Бога да утврди у вери народ (у неким верзијама се и наводи сирмијски народ), што даје аналогију са наводом у синаксару да је молио заштиту грађана Сирмијума.¹⁷

Нажалост, смрт првог сирмијског епископа нема изгледа много везе са пострадањем Иринеја Лионског, о чијој се смрти не зна ништа, сем претпоставке да је и он пао као жртва прогона хришћана,

Bibliotheca hagiographica Graeca, Tome I, Aaron-Ioannes Baptista, Bruxelles, 1957, 41 (бр. 948-951b).

¹⁷ До данас најкомплетнији текст пасије дао је François Dolbeau, *Le dossier hagiographique d'Irénée, évêque de Sirmium*, *Antiquité tardive*, 7, 1999, 205-214, житије на латинском, са преводом на француски (211-214). Овај француски аутор је консултовао велики број манускрипата пасије Светог Иринеја; од српских издања, која се темеље углавном на тексту из *Acta Sanctorum*, уп. Јустин Поповић, *Житија светих за месец март*, Београд, 1973, 481-485; Милена Милин, *Пасија Св. Иринеја сирмијског, Sirmium и на небу и на земљи, (1700 година од страдања хришћанских мученика)*, Сремска Митровица, 2004, 185-187. Превод Јустина Поповића јесте архаичан, али у неколико и бољи од превода Милене Милин, чији превод инсистира на савременом српском језику, чак и где се не уклапа. Значајан преглед са набрајањем великог броја различитих верзија страдања сирмијског епископа дао је и Anton Benveniste, *Muka Sv. Ireneja srijemskoga. Ranokršćanski portret biskupa-mučenika*, *Diacovensia*, 1, Đakovo, 1994, 82-109. Он је сабрао и доста историографских дела на ову тему, чак и неке шпанске рукописе је навео. Ту се налази и солидан превод латинске верзије страдања Светог Иринеја на хрватски језик.

али под римским царем Септимијем Севером, негде око 202. године.¹⁸ То значи да мотив није преузет из житија Светог Иринеја из Лиона, и да није дошло до збрке на начин као што је дошло у вези са датумом. Тако да можемо све погрешке у односу на стандардан текст страдања Иринеја Сирмијског подвести као превиде преписивача.

Тешко је пратити извор за ово синаксарско житије Светог Иринеја. Вероватно је да је за основу послужио неки грчки, тј. византијски минологиј. У *Синаксару* који је пронађен у Цариграду, али и у чувеном *Василијевом минологију* из X века, у делу који помиње оба Иринеја (дакле у августу), страдање сирмијског епископа је врло кратко. Штавише, оба византијска синаксара дају у августу још краће прошлоске белешке о Светом Иринеју из Сирмијума, него овај етиопски синаксар. Помиње се да је епископ и светеномученик из Срема, у Панонији. Наводи се да га је мучио и испитивао Проб и да је Иринеј бачен у Саву.¹⁹

С обзиром на све то, могуће је претпоставити да је основа било синаксарско житије из неког од византијских минологија. С обзиром на изузетно кратку форму страдања првог сирмијског епископа, вероватно је преузето из неког минологија за август месец. Добро је познато да је управо грчка традиција спојила двојицу истоимених епископа. На тај начин је и писац овог синаксара могао да преузме и прилагоди житије сирмијског епископа за своје потребе, односно за овај синаксар. Свети Иринеј Сирмијски је унет у синаксар етиопске цркве можда због тога што су коптски хришћани дуго рачунали године по тзв. *Anno Martyrum* односно *Ери мученика*, или *Диоклецијановој ери*. То је ера која обухвата велики прогон хришћана под овим римским императором. Како је у његово време пострадао и Свети Иринеј из Сирмијума, не би требало одбацити могућност да је зато унет у етиопски синаксар. Као страдалник из времена највећег погрома над хришћанима био је много значајнији од свог имењака, такође свеца, Иринеја из Лиона.

Кратко прошлоско житије Светог Иринеја Сирмијског у етиопском синаксару је веома занимљив показатељ култа ранохришћанског епископа и мученика из Сирмијума који је обухватио и неке најудаљеније, али по важности, без сумње најзначајније древне хришћанске земље.

¹⁸ Rosemary Ellen Guiley, *The Encyclopedia of Saints*, New York, 2001, 157.

¹⁹ Н. Delehayе, нав. дело, 917; *Menologii anonymi Byzantini saeculi X quae supersunt*. Fasciculus alter, 310-311.

Др Светозар Бошков
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за историју
svetozarboskov@hotmail.com

КОНСТАНТИН ВЕЛИКИ У СРПСКОЈ ИСТОРИОГРАФИЈИ XIX ВЕКА

Сажетак: Многа историографска дела која су се појавила у XIX веку имају за тему античку историју. У то време почело је и систематско проучавање античке историје код Срба. У овом раду приказаћемо најважније радове из XIX века која говоре о Константину Великом и његовом добу, а посебну пажњу посветићемо оним делима која су се користила у српским школама у то време – уџбеницима историје, историјским читанкама и приручницима.

Кључне речи: Константин Велики, историографија, историја, антика, уџбеници.

У српској историографији XIX века појавило се неколико монографија које су посвећене проучавању античког периода. То су углавном биле *Историје света* које су настале из потребе да ученици у српским школама, пре свега гимназијама, уче из књига на српском језику.¹ С обзиром да је у њима описан период од најстаријих времена, велики простор био је посвећен и античком периоду, а незаобилазан период било је и време Константина Великог (306-337) и доношење Миланског едикта 313. године, који се данас обележава као један од најважнијих периода у хришћанском свету. Овде ћемо представити на који начин је српски народ у XIX веку био упознат са овим важним периодом римске и светске историје.

Средином XIX века појавило се неколико *Историја света* које у свом садржају неизоставно имају поглавље посвећено Константину Великом и Миланском едикту. Прву књигу коју ћемо представити

¹С. Бошков, *Античка прошлост у Историји света Александра Сандића*, Истраживања 21, Нови Сад 2010, 55.

написао је Стојан Бошковић 1866. године.² Он је Константина Великог описао као мудрог и храброг цара који је у немирима и ратовима, који су избили после повлачења цара Диоклецијана са власти, преузео власт уз помоћ хришћана.³ Према подацима које нам оставља Бошковић, пресудан моменат догодио се 312. године када му се на небу указао крст на којем је било исписано *С овим ћеш победити*. На основу овог податка можемо да приметимо да је Бошковић користио Еусебија из Цезареје⁴ (Εὐσέβιος τῆς Καισάρειας), као историјски извор иако то не наводи. Бошковић посебне заслуге приписује и његовој мајци, царици Јелени, која је била хришћанка, а управо је то навело многе хришћане да приступе његовој војсци.⁵ Због помоћи коју су му пружили приликом преузимања власти, Константин је прогласио слободу вероисповести за све хришћане, а касније је и сам прихватио хришћанство као своју веру.⁶ Бошковић још напомиње да је Константин основао нови град који је касније постао центар Византије не наводећи годину оснивања града нити тачно место где је град основан.⁷ На основу ових података примећујемо да С. Бошковић не поклања превише пажње периоду позног римског царства, јер видимо да су многи важни подаци изостављени у овом поглављу. На пример, он уопште не спомиње ко су били супарници Константина Великог око преузимања власти, нити која је то одлучујућа битка у којој је Константин победио 312. године. Пресудан моменат за њега је истицање улоге коју су имали хришћани у Константиновој борби за преузимање власти и он то представља као политички мудру одлуку коју је донео Константин. Међутим, необично је да ниједном није поменуо доношење Миланског едикта као прекретнице у слободи вероисповести хришћана на територији римске државе. Бошковић поглављем о Константину Великом завршава излагање историје Римског царства и само у неколико реченица помиње сеобу народа и пад Западног римског царства 476. године.⁸

После три године у Новом Саду се појавила нова *Историја света* коју је написао Александар Сандић⁹ у којој такође налазимо неколико података о Константину Великом. И у њој преовлађују подаци који говоре о Константиновом односу према хришћанима, али Сандић има другачији приступ у односу на Бошковића. Он не пише о улози хришћана у преузимању власти као Бошковић, већ говори о заслугама Константина да се дозволи слобода вероисповести за хришћане и каже да је коначно, после два века прогона: „за цара

²С. Бошковић, *Историја света за народ и школу у четири књиге*, књига 1, Историја старог века, Београд 1866.

³С. Бошковић, *Историја света*, 361.

⁴Euseb. *Vit. Const* I 28-29.

⁵С. Бошковић, *Историја света*, 361.

⁶С. Бошковић, *Историја света*, 361-362.

⁷С. Бошковић, *Историја света*, 362.

⁸С. Бошковић, *Историја света*, 362-363.

⁹А. Сандић, *Историја света*, књига 1, Стари век, Нови Сад 1869

*Константина хришћанство буде вера државна.*¹⁰ У томе посебно истиче и улогу његове мајке Јелене. Међутим, он то ради на крајње необичан начин ређајући Константинове заслуге без много информација, изостављајући важне личности које су учествовале у тим историјским догађајима, али и године. На пример, у једном малом издвојеном пасусу, без хронолошког реда, пише о легенди коју нам је записао већ помињани Еусебије из Цезареје и само каже да се у једном војном походу цару Константину на небу, односно облаку, јавио крст са натписом *с овим ћеш победити*¹¹ без икаквих објашњења о којој бици се ради и против кога је ратовао Константин. Ко не зна да се овај податак односи на битку код Мулвијског моста која се одиграла 312. године и где је Константин победио Максенција не може да разуме ове податке. С обзиром да пре тога Сандић пише о Константиновим напорима и заслугама за организовање Првог васељенског сабора у Никеји 325. године,¹² изгледа да му и није била намера да се посебно удубљује у ову проблематику, јер је очигледно хтео да се једино истакне Константинова улога у дозвољавању слободе вероисповести хришћанима на територији римског царства.¹³ Вероватно из тог разлога код Сандића не налазимо ни податке о 313. години и Миланском едикту. Дакле, пише да је Константин прогласио хришћанску веру за државну, али не наводи детаље како је до тога дошло. Нема помена ни Лицинија ни његове улоге и односа према хришћанима.

За разлику од Бошковића, Сандић пише и о административној подели царства на, како он каже, 13 дијецеза и 116 провинција, чиме је наставио реформе које је започео Диоклецијан. Ова административна подела условила је и оснивање новог града Константинопоља за који Сандић каже да је Нови Рим. Једина негативна ствар коју је урадио Константин је, према мишљењу Сандића, повећање пореза на штету народа.¹⁴

Трећа књига коју ћемо овде представити, а која описује Константина Великог и његово доба, је *Историја старог века* Милоша Зечевића која се појавила 1896. године.¹⁵ И у овој књизи хришћанство има пресудну улогу у доласку Константина Великог на власт. На почетку поглавља које говори о Константину сазнајемо да је рођен у Нишу, што до сад нисмо могли да прочитамо у некој књизи из XIX века. Зечевић своје излагање почиње описом доласка Константина на власт уз помоћ војске која га је у Британији прогласила за цара, а затим описује борбу за власт над западним делом Римског царства која је завршена битком код Мулвијског моста 312. године где је Константин Велики победио Максенција, који се током битке удавио у Тибру.¹⁶

¹⁰А. Сандић, *Историја света*, 250.

¹¹А. Сандић, *Историја света*, 244.

¹²А. Сандић, *Историја света*, 243.

¹³А. Сандић, *Историја света*, 243.

¹⁴А. Сандић, *Историја света*, 243-244.

¹⁵М. Зечевић, *Историја старог века*, преглед за вишу наставу, Београд 1896.

¹⁶М. Зечевић, *Историја старог века*, 299.

Зечевић даље описује борбу Константина Великог за превласт на територији целог царства. На истоку су му противници били Лициније и Максимин Даја. Зечевић пише да је Константин у овој борби за превласт на истоку одабрао за савезника Лицинија, а да би учврстио савез дао му је руку своје сестре.¹⁷ Занимљиво је да Зечевић истиче ово венчање као разлог чврстих веза Константина Великог и Лицинија и да притом уопште не помиње Милански едикт који су издали заједно 313. године. Исте године Лициније је поразио Максимиана који убрзо после битке умире. Две године касније долази до битке између Константина Великог и Лицинија недалеко од Сирмијума на реци Сави у којој Константин односи победу.¹⁸ Борба између њих није тада завршена, а Зечевић је ову борбу представио као борбу између хришћана, који су били на страни Константина Великог, и оних који су подржавали Лицинија, а који су веровали у старе римске богове. Вероватно да би истакао тежину и важност ове борбе, између хришћана и оних који су веровали у старе римске богове, Зечевић тек после ове битке описује легенду према којој се Константину указао крст на небу на којем је било записано *под овим ћеш знаком победити*,¹⁹ иако се према изворима све то догодило још пре битке код Мулвијског моста када се сукобио са Максенцијем. Одлучујућа битка између Константина и Лицинија одиграла се 324. године код Хадријанопоља.²⁰ После описа победе Константина над Лицинијем и Зечевић, као и сви претходни аутори, описује оснивање града Константинопоља.²¹ Као и Сандић и Зечевић описује административне реформе које је спровео Константин Велики у Римском царству. Подаци које износи се незнатно разликују од Сандићевих и он каже да је Константин изделио државу, по угледу на Диоклецијана, на 4 префектуре, 14 дијецеза и скоро 120 провинција. Државом је управљао цар уз саветодавну помоћ Царског савета који Зечевић назива свети конзисториј (*sacrum consistorium*).²²

На крају, Зечевић даје и негативан коментар о Константиновој владавини због реформи које је извршио оног тренутка када је почео да влада самостално. Пре свега, оптужује га да држава сада личи на источњачке деспотије и да и најмањим дворским чиновницима додељује титуле које, како он наводи: „...*једва можемо у демократском језику нашем наћи подесних речи ради превода, као од прилике светли, угледни, ванредни, најсјајнији, најплеменитији, најсавршенији umd. (illustris, spectabilis, egregius, clarissimus, nobilissimus, perfectissimus etc.)*“.²³ Даље у тексту описује и лошу Константинову страну наводећи да је одговоран за смрт таста, шурака, зета, жене, нећака и сина. Због свега тога, он Константина пореди са персијским владаром Артаксерксом. Попут Сандића, највише му

¹⁷М. Зечевић, *Историја старог века*, 299.

¹⁸М. Зечевић, *Историја старог века*, 300.

¹⁹М. Зечевић, *Историја старог века*, 300.

²⁰Данашњи град Једрене (Едирне) у Турској.

²¹М. Зечевић, *Историја старог века*, 300.

²²М. Зечевић, *Историја старог века*, 301.

²³М. Зечевић, *Историја старог века*, 301.

замера подизање пореза за издржавање великог чиновничког апарата. Ипак, како каже Зечевић, све то није спречило хришћане да га уврсте, заједно са мајком Јеленом, у свеце због издавања Миланског едикта којим се хришћанима дозвољава да слободно исповедају своју веру.²⁴

У последњој књизи коју ћемо овде представити, а коју је написао О. Варга,²⁵ Константин је представљен у два одвојена поглавља. У првом поглављу под насловом *Константин Велики (323-337)* аутор говори о уређењу римске државе током његове власти. Као најважније Константиново дело аутор наводи оснивање новог града Константинопоља који се налазио на идеалном географском положају, између истока и запада и који је својим раскошем, палатама и јавним грађевинама подсећао на Рим. Административна подела царства на четири префектуре, дијецезе и провинције коју је извршио Диоклецијан остала је на снази и за време Константина.²⁶

У овом поглављу налазимо и један податак који се није налазио у осталим књигама. Реч је о појму *imperator*. О. Варга пише да се под тим појмом више не означава војсковођа као у доба републике, него да је у време позног римског царства, тачније у време Константина Великог, то означавало државног заповедника, владара, односно цара у савременом смислу. Варга каже: „*да он више није први грађанин у држави, него господар државе, ласкање га издајпре назива наш господар, наш цар, а касније улази та реч и у законе.*“²⁷

Још један нови податак налазимо код Варге. Он описује промене у организацији војске које је започео Диоклецијан, а завршио Константин. Војска је сада била подељена на две велике групе, пограничне и мобилне јединице, или како их назива Варга дворска и крајишка војска. Он сматра да су разлике у финансирању ових војних јединица, с обзиром да су крајишници тј. пограничне трупе, биле слабије плаћене, и то што су Германи сада били делом припадници ових пограничних трупа, условило да су они лоше чували границе. Чак ни пола милиона граничних војника није успело да сачува границе царства од упада варвара.²⁸ Издржавање овако велике војске и дворских чиновника новог града подстакло је Константина на повећање пореза што је једина мера коју је донео Константин, а коју Варга помиње у негативном контексту.

Варга о Константину говори у још једном поглављу под насловом *Хришћанство и римско царство*. У овом поглављу пише о хришћанству и описује, како он каже, легенду о борби Константина против Максенција. Поред већ споменутог догађаја код претходних аутора да је пре битке са Максенцијем на небу видео крст са исписаним речима *овим знаком победићеш*, код Варге се налази и податак да је Константин уснио сан пред битку у ком му се јавио

²⁴М. Зечевић, *Историја старог века*, 301.

²⁵О. Варга, *Историја света по наставном плану и упутству за средње школе*, Прва свеска, стари век, Нови Сад 1898.

²⁶О. Варга, *Историја света*, 183.

²⁷О. Варга, *Историја света*, 183.

²⁸О. Варга, *Историја света*, 184.

Спаситељ који му је рекао да стави нова знамења на заставу и да ће с тим знаком победити.²⁹ Први пут видимо да се појављује овај податак који нам је забележио Лактанције.³⁰ Последњи догађај који нам описује О. Варга је сазивање Првог васељенског сабора у Никеји 325. године с циљем, како каже Варга: „...да престану распре, које у то доба беху наступиле у новој вери те су јединство угрозиле.“³¹

* * *

Видели смо да период владавине Константина Великог чини обавезни део у монографијама које су се појавиле у XIX веку. Иако је приметно да постоје разлике у подацима које проналазимо у монографијама које су се појавиле средином XIX века и оних које су се појавиле на крају XIX века, као и да постоји разлика у приступу и представљању политичке и религијске улоге коју је имао Константин Велики, заједничка карактеристика им је да Константин Велики описују као владара који је хришћанима дозволио слободу вероисповести. Међутим, интересантно је да ниједан од наведених аутора не помиње конкретно Милански едикт из 313. године, осим Зечевића који га узгред спомиње без податка када је донет, и није до краја јасно зашто овом едикту о толеранцији, који су склопили Константин Велики и Лициније, није посвећена већа пажња. Већина података, које проналазимо у монографијама у XIX веку, налазе се и у савременим уџбеницима и монографијама, попут оснивања Константинопоља,³² или битке код Мулвијског моста,³³ али сваки од њих обавезно спомиње и Милански едикт из 313. године³⁴ као едикт о толеранцији којим је хришћанима дозвољено јавно исповедање вере, а чиме је хришћанство у правном смислу изједначено са старом римском религијом. Било да су политички интереси или религија и веровање утицали на одлуке Константина Великог он ће у хришћанском свету и уопште у историји бити упамћен као први владар који је дозволио хришћанима слободу вероисповести.

²⁹О. Варга, *Историја света*, 188.

³⁰Lact, *De mort. pers.* XLIV 1-6.

³¹О. Варга, *Историја света*, 188.

³²М. Обрадовић, *Историја 1*, уџбеник за први разред гимназије, Београд 2012, 247; М. Мирковић, *Римска држава у доба принципата и домината* (27. пре Хр. – 337. н. е.), 195; N. A. Maškin, *Istorija starog Rima*, Beograd 2002, 541-542.

³³М. Обрадовић, *Историја 1*, 246, 254; М. Мирковић, *Римска држава у доба принципата и домината* (27. пре Хр. – 337. н. е.), 186; N. A. Maškin, *Istorija starog Rima*, 537.

³⁴М. Обрадовић, *Историја 1*, 254; М. Мирковић, *Римска држава у доба принципата и домината* (27. пре Хр. – 337. н. е.), 186-187, 190; N. A. Maškin, *Istorija starog Rima*, 538.

Извори и литература:

- Бошков, Светозар, *Античка прошлост у Историји света Александра Сандића*, Истраживања 21, Нови Сад 2010, 55-63.
- Бошковић, Стојан, *Историја света за народ и школу у четири књиге*, књига прва, историја старог века, Београд 1866.
- Варга,Отон, *Историја света по наставном плану и упутству за средње школе*, Прва свеска, стари век, Нови Сад 1898.
- Eusebius, *Life of Constantine*. Trans. Averil Cameron and Stuart G. Hall, Oxford 1999.
- Зечевић, Милош, *Историја старог века*, преглед за вишу наставу, Београд 1896.
- Laktanz, *De mortibu sp̄secutorum – Die Todesarten der Verfolger*. Lat./dt., übersetzt und eingeleitet von Alfons Städele, Turnhout 2003 (Fontes Christiani 43).
- Машкин, Николај Александрович, *История древнего Рима*, Ленинград 1947. [N. A. Maškin, *Istorija starog Rima*, Beograd 2002.]
- Мирковић, Мирослава, *Римска држава у доба принципата и домината (27. Пре Хр. – 337. Н. е.). Од Августа до Константина*, Београд 2003.
- Обрадовић, Мирко, *Историја 1*, уџбеник за први разред гимназије, Београд 2012.
- Сандић, Александар, *Историја света*, књига 1, Стари век, Нови Сад 1869.

Мр Александра Смирнов-Бркић
Др Ифигенија Драганић
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за историју
aleksandrasmirnov@gmail.com
ifigenijadraganic@yahoo.com

МИЛАНСКИ ЕДИКТ– ПИТАЊЕ АУТОРСТВА

Сажетак: Оригинални документ тзв. Миланског едикта није сачуван, већ је познат на основу преписа код Лактанција (*De Mort. Pers.* 48.1-13) и Евсевија (*HE* 10.5.2-14). Текст едикта као ауторе наводи уобичајеном формулом за доба тетрархије царева Константина и Лицинија. Толеранција хришћанима је *de iure* обезбеђена ранијим Галеријевим едиктом (311). Анализом историјских околности рад ће показати узроке доношења новог едикта о верској толеранцији – Миланског, и указати да је највероватније цар Лициније био тај који је морао донети едикт због политичких околности у његовом делу царства, а који је Константин подржао. У даљој хришћанској традицији дошло је до редиговања текстова који говоре о Миланском едикту, те се Лицинијево име чак уклања или негативно представља, а преувеличава се улога Константина.

Кључне речи: Милански едикт, Галеријев едикт, Константин, Лициније, Максимин Даја

Др Мајкл Вернер
Универзитет у Олбанију,
Државни универзитет у Њујорку,
Одсек за уметност и историју уметности

КОНСТАНТИН, СИРМИЈУМ И ПОЧЕЦИ РАНОГ ХРИШЋАНСТВА

Сажетак: Овај рад ће преиспитати историјске и археолошке доказе о стању у коме се налазила хришћанска заједница у Сирмијуму током раног четвртог века. Дискусија ће обухватити последице које је такозвани „Велики прогон“ (декрет цара Диоклецијана, 24. фебруар 303 н.е, укључујући и мученике из Сирмијума) имао на локалну хришћанску заједницу, као и декрете о верској толеранцији које су донели Галерије, Константин и Лициније. Развој раног хришћанства посматраће се у контексту добро документованих боравака цара Константина у Царској палати у Сирмијуму. Ово је илустровано предавање (праћено презентацијом у пауерпоинт-у).

САДРЖАЈ:

ПРЕДГОВОР	4
Др Ерик К. Де Сена: КОНСТАНТИН У ЦАРСКОЈ ПАЛАТИ У СЕРДИЦИ	7
Мр Александра Смирнов-Бркић Др Ифигенија Драганић ЛАТИНСКА И ГРЧКА РЕДАКЦИЈА ПАСИЈЕ СВ. ИРИНЕЈА СИРМИЈСКОГ	25
Мр Снежана Вукадиновић ЈЕДНА ЦАРСКА БИОГРАФИЈА ПОСВЕЋЕНА КОНСТАНТИНУ ВЕЛИКОМ.....	46
Др Ненад Лемајић СИРМИЈУМ И ЋИРИЛОМЕТОДИЈАНСКО НАСЛЕЂЕ.....	56
Мр Борис Стојковски ЖИТИЈЕ СВЕТОГ ИРИНЕЈА СИРМИЈСКОГ У ЕТИОПСКОМ СИНАКСАРУ	67
Др Светозар Бошков КОНСТАНТИН ВЕЛИКИ У СРПСКОЈ ИСТОРИОГРАФИЈИ XIX ВЕКА	74
Мр Александра Смирнов-Бркић Др Ифигенија Драганић МИЛАНСКИ ЕДИКТ– ПИТАЊЕ АУТОРСТВА	81
Др Мајкл Вернер КОНСТАНТИН, СИРМИЈУМ И ПОЧЕЦИ РАНОГ ХРИШЋАНСТВА.....	82

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

321.18:929 Konstantin I Veliki, rimski car
27-9(082)
930.85(398.6 Sirmium)(082)

**МЕЂУНАРОДНИ научни симпозијум Константин, Сирмијум и рано
хришћанство (2013 ; Сремска Митровица)**

Међународни научни симпозијум Константин, Сирмијум и рано
хришћанство : (зборник радова). - Сремска Митровица : Завод
за заштиту споменика културе, 2014 (Јаћарак : AM graphic).
- 84 стр. ; 21 cm

Тираж 100. - Библиографија уз већину радова.

ISBN 978-86-906655-8-7

а) Константин Велики I , римски цар (око 280-337) -
Зборници б) Рано хришћанство - Зборници с) Сирмијум -
Културна историја - Зборници
COBISS.SR-ID 292623111